

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 7 OKTOBER 2019 PRIS: 89:-

Syndabockar

Kollektivism och utstötning i Sverige

SAMHÄLLE

**PJ ANDERS LINDER
och STEPHEN CASTLE**

om brexit och kampen om
makten i London.

FRIZON

**JOHAN SUNDEEN och
ROGER BLOMGREN**

om politisk aktivism bland
kulturtjänstemän.

CIVILISATION

MARTINA BJÖRK

om tvåhundra år med
Johan Olof Wallins
psalmbok.

Vilken sjukdom vill du hjälpa forskarna att bekämpa?

**ALS ALZHEIMERS ANOREXI ASTMA OCH
ALLERGI BARNMEDICIN CANCER DEMENS
DIABETES ENDOKRINOLOGI FARMAKOLOGI
GYNEKOLOGI HJÄRT/KÄRL IMMUNOLOGI
INFEKTIONSMEDICIN LUFTVÄGAR/LUNGOR
MATSMÄLTNING MIKROBIOLOGI MS NEURO-
LOGI NJURSJUKDOMAR OBSTETRIK ORTO-
PEDI PARKINSON PSYKIATRI REUMATOLOGI
SMÄRTA TROPIKMEDICIN TUBERKULOS
ÅLDERSJUKDOMAR ÖGON ÖRON-NÄSA-HALS**

Svenska Sällskapet för Medicinsk Forskning, SSMF, finansierar forskning kring så gott som alla sjukdomar, både stora folksjukdomar och mindre kända men lika angelägna sjukdomar.

Önskar du att det fanns bättre vård och effektivare läkemedel än i dag? Önskar du dig ett Sverige där människor inte bara blir äldre utan också får leva friskare?

Då är det viktigt att du själv bidrar till det eftersom statens stöd till medicinsk forskning långt ifrån motsvarar behoven.

Vill du hjälpa forskarna att göra nya, livsviktiga upptäckter, stöd gärna Svenska Sällskapet för Medicinsk Forskning, SSMF.

Med hjälp av gåvor från privatpersoner har SSMF ända sedan 1919 tagit ett allt större ansvar för svensk medicinsk forskning genom stöd till många av landets mest lovande unga forskare.

Din gåva kan vara i pengar eller i antikviteter, smycken, konst, aktier, bilar, skog, fastigheter eller andra värdeföremål som auktionshus och mäklare hjälper SSMF att förvandla till forskningsstöd.

SSMF fyller 100 år! Ge en gåva till SSMF:s Jubileumsinsamling för mer forskning kring den eller de sjukdomar som du tycker att det är mest angeläget att bekämpa. Läs mer på SSMF:s hemsida **ssmf.se**. Eller ring **08-33 50 61** för mer information.

**SVENSKA SÄLLSKAPET FÖR
MEDICINSK FORSKNING**

GRUNDAT 1919

Stöd gärna SSMF med allt från en liten gåva till en stor donation eller genom att tänka på SSMF i ditt testamente. Läs mer på ssmf.se eller ring SSMF på 08-33 50 61. Plusgiro 90 11 09-9. Bankgiro 901-1099. Swish 1239011099.

"Årets mest ambitiösa mediesatsning"

fler än
Nu 150 000 användare

Nyhetstjänsten för företagsamma

www.fplus.se

Professorn:

Oron för klimatet är exceptionell

METEOROLOGIPROFESSOR LENNART BENGTSOON är skarpt kritisk mot undergångs-
tonerna i den svenska klimatdebatten. "Ingen kan med säkerhet säga hur klimatet blir i
framtiden", säger han samtidigt som han betonar allvaret i situationen. Han har flera kon-
kreta förslag på hur svenska politiker borde agera.

Läs mer i fPlus

Det här är fPlus

GRATIS

- ✦ **Morgonkoll:** Nyhetsbrevet som ger dig allt du behöver veta, i god tid före frukost.
- ✦ **fPlus Politik:** Nyhetsbrevet som följer, förklarar och fördjupar politiken.
- ✦ **Appen:** Få reda på det senaste direkt när det händer.
- ✦ **fPlus.se:** Nyheter dygnet runt.
- ✦ **fPlus Kommunkoll:** Nyhetsbrevet om allt som rör kommunerna och näringslivet.
- ✦ **fPlus Hållbarhet:** För dig som brinner för klimat, hållbarhet och miljö.

KOM IGÅNG IDAG: om.fplus.se

Miljöskatterna sågas: Förstör för företagen och hjälper inte miljön

Miljöskatterna kritiseras för att de skadar svenska företag och inte hjälper miljön. Nu bedömer experter som fPlus har pratat med att det blir ännu värre när nya miljöskatter införs. **Läs mer i fPlus**

Så försöker staten lura lantbrukare på miljoner

Lantbruksföretagare kan gå miste om miljoners kronor när staten löser in deras mark långt under marknadsvärdet. "De får stå för kostnaden", erkänner en projektledare på Trafikverket.

Läs mer i fPlus

**Larmet: 135 skatte-
miljarder slösas bort
- "Nedslående"**

**Accentures vd:
Sverige tappar stort
i teknikracet**

**Polischef: Sverige
inte världsbäst på att
integrera människor**

**Misstagen du inte
får göra om du vill
behålla besparingarna
i kristider**

Läs mer i fPlus

✦ **Tusentals nyhets-
källor i ett svep**

✦ **Våra journalister
hårdbevakar närings-
liv och politik**

✦ **Skräddarsy ditt
nyhetsflöde**

f står för
företagsamheten
i fokus, och för en
publicistisk ambi-
tion om att förklara,
förnya och fördjupa
nyhetsflödet.

Bjud många fler på en underbar resa

PJ Anders Linder

Tre händelser från den senaste tiden:

1. Jag läser Anna-Karin Palms nya biografi över Selma Lagerlöf, *Jag vill sätta världen i rörelse* (Bonniers), och blir uppåt av avsnittet om *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*.
2. Jag rundar ett hörn i Sundsvall och får syn på en pampig byggnad med inskriptionen "Allmänna läroverket" över entrén.
3. Jag lyssnar på radionyheterna och får reda på att universitet och högskolor har svårt med rekryteringen av lärarstudenter. Hälften av lärarutbildningarna hade ingen konkurrens alls om platserna nu i höstas. Alla som sökte kom in.

PALMS BOK HAR MÅNGA förtjänster men passagen om *Nils Holgersson* slog an en särskild sträng. Till att börja med påminns man om vilken fantastisk fin berättelse det är fråga om. Fabel och fantasi vävs samman med kunskapsstoff och framtidsstro till en unik blandning av äventyr, lärobok och bildningsroman. Men lika slående är ambitionsnivån, naturligtvis hos Lagerlöf själv men också hos uppdragsgivarna i folkskollärarnas förening och beställarna i landets folkskolor. De var inte rädda för att sätta ett flera hundra sidors mästerverk i händerna på sina unga elever utan räknade med att de skulle läsa det och ha utbyte av sin läsning.

Och inte nog med det. Succén med *Nils Holgersson* gav mersmak och det lades ut nya uppdrag, som resulterade i Verner von Heidenstams *Svenskarna och deras hövdingar*, Sven Hedins *Från pol till pol* samt Anna Maria Roos *Hem och hembygd* för småskolans första klasser. Inte bara den svenska geografin utan också historien, den stora världen och det nära livet skulle ha sitt.

Alla folkskolans elever läste näppeligen böckerna från pärm till pärm, men de trycktes och såldes i hundratusentals exemplar och det finns något enormt inspirerande i själva ansatsen: att låta några av de finaste pennorna i riket

ge liv och märke åt skolans ämnen på ett levande och krävande sätt. Den som har fått börja med Roos och fortsätta med Heidenstam, Lagerlöf och Hedin har inte bara fått läsupplevelser och kunskap utan också en duvning i svenska språket som heter duga. För henne eller honom ligger hela litteraturen öppen.

Tyvärr har självförtroendet hos skolans makt-havare kollapsat sedan dess. Numera handlar den populära pedagogiken mindre om att ha tilltro till elevernas förmåga och vidga deras vyer än om att "möta dem där de är" och bekräfta dem istället för att utmana dem. Men om man inte blir utmanad och prövas, hur ska man då kunna lyfta sig till en högre nivå? Inte konstigt att skolans bidrag till den sociala rörligheten har klingat av.

Det talas fortfarande högtidligt om böcker men i skolan har de fått stryka på foten till förmån för webbplatser, läsplatser och sladdriga fotokopior. Att det enligt Medierådet numera bara är 11 procent av gymnasisterna som läser böcker eller tidningar varje dag är knappast ägnat att förvåna. Man brukade tala om de tidiga tonåren som slukaråldern, men numera handlar det snarare om slutaråldern. Bland dem som har firat sin 13-årsdag tycks det bara vara en exotisk minoritet som frivilligt ägnar sig åt läsning.

OM EN LÄRARE SATTE *Nils Holgersson* i händerna på sin skolklass idag, och gjorde klart att hon förväntade sig läsning, skulle hon väl bli anklagad för trakasserier av det statliga Barn- och elevombudet.

Någonting alldeles märkvärdigt har hänt med utbildningssystemet. I högtidstalen är det ingen ände på vilka underverk som skolan (och ännu mer högskolan) ska åstadkomma. De ska sörja för att Sverige blir ett Kunskapssamhälle i utvecklingens framkant, där ekonomin växer så det knakar, regionernas framtid tryggas och det produceras innovationer som aldrig förr. Samtidigt är intresset påfallande förstrött för utbildningars innehåll och kvalitet, och det brister svårartat i

”Om en lärare satte *Nils Holgersson* i händerna på sin skolklass idag skulle hon väl bli anklagad för trakasserier av det statliga Barn- och elevombudet.”

respekten för den undervisande professionen. De pekpinar som en gång vajade inför eleverna svischar numera över huvudet på lärare som inte dokumenterar sina lektioner på föreskrivet sätt eller låter ämneskunskaperna dominera över värdegrunden.

HÖGRE ALLMÄNNA läroverket i Sundsvall togs i bruk 1886. Jag föreställer mig att en skolarkitekt av idag skulle skaka bekymrat på huvudet över ursprungsritningarnas brist på grupprum, transparens och mjuka material. Men ingen kan ta ifrån grosshandlare Hedberg, som hjälpte till med finansieringen, att han var med och byggde ett monument till kunskapens, vetenskapens och den personliga utvecklingens ära.

Detta och andra läroverk, liksom en lång rad helt vanliga folkskolor, gavs tyngd och pondus

när de byggdes. Varje samhällsmedborgare skulle se och förstå att där försiggick höga och allvarliga ting och att det var en förmån att få stiga in genom portarna oavsett om man var lärare eller elev. Trappan upp till skolans mäktiga dörrar ledde uppåt inte bara i bokstavlig mening. Kontrasten kunde inte vara större till de hukande men yteffektiva paviljonger som nyproduceras idag.

Motvilligt får jag medge att det inte är säkert att fler stadiga stenhus numera är kungsvägen till förbättrad lärarrekrytering, men jag är övertygad om att det är nödvändigt att få till stånd den djupa och allmänt kända respekt för lärande och kunskap som runt förra sekelskiftet tog sig uttryck i *Nils Holgersson* och Allmänna läroverket.

Politiken har självklart en roll att spela i att på allvar skapa regelverk som främjar arbetsro och kunskapsfokus, men politikernas ansvar är inte bara att fatta beslut utan också att kliva tillbaka. De måste begära goda resultat av rektorer och lärare men också ge dem den frihet som krävs för att resultat ska bli verklighet, och de kan inte begära att skolan ska lösa ett alltmer heterogent samhälles sociala problem. Det talas mycket om att skolan måste bli mer likvärdig, men det är helt centralt att ingen enda skola ska ges sociala uppgifter som gör att den riskerar att bli sämre än idag.

Ytterst handlar det om skolans ställning i samhället. Så länge föräldrar bryr sig mer om elevernas betyg än deras kunskaper, trivsel uppskattas högre än lärdom, skolan blir boklös lekstuga för it-charlataner och lärarkåren rekryteras bland dem som har svaga betyg från gymnasiet kommer ingen förbättring att komma till stånd.

PJ Anders Lind

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg förstår sin samtid **10**
 Susanna Birgersson letar efter goda fäder **10**
Storbritannien (1) PJ Anders Linder i brittiskt ödesdrama **12**
Storbritannien (2) Stephen Castle om brexit utan en tanke på Europa **16**
Estland Gustaf Lewander hör nya tongångar i Tallinn **18**
Ryssland Ulrika Carlsson granskar rysk självförnedring **20**
I korthet Dansk borgerlighet. Olämplig läsning **21**

22 FRIZON

- Johan Sundeen och Roger Blomgren tar sig an kulturtjänstemän **22**
 Torsten Rönnerstrand om historien bakom grekisk-tyska förbindelser **28**

TEMA: VEM BLIR DET HÄRNÄST?

36 Utstött och skyddslös mot massan

Syftet med en syndabock är att identifiera någon som kan offras för att återställa en stabilitet hos gemenskapen. **Av Christian Abrahamsson**

42 Skådespelssamhället visar upp sig

För recensenterna av Katarina Frostensons bok var lojalitet med kollektivet långt starkare än försvaret av litteraturens frihet och rättigheter. Den lilla resten av författarens kulturella kapital och status skulle slitas av henne.

Av Gunilla Kindstrand

44 Så att vi slipper att oro oss

Lars Adaktusson behövde offras för att rena Kristdemokraterna från skammen. Som vit, kristen medelåldersman var han den perfekta syndabocken.

Av Susanna Birgersson

46 Sår vind, skördar storm

Vi kommer att se fler drev och fler syndabockar framöver. Det är en grundläggande del av vår kultur numera i tider av kris och osäkerhet.

Av Torbjörn Elensky

50 På ständig jakt efter nya offer

Klaner till höger och vänster får energi av stigmatisering och klander. Deras behov av syndabockar är gränslöst. **Av Peter Luthersson**

”

De litterära klassikerna har ett estetiskt värde som överlevt tiden för deras tillkomst, de kulturhistoriska har tvärtom sitt värde i att de ger ett minnesvärt uttryck åt densamma.

Alfred Sjödin, sid 64

54 INTERVJU

Gunilla Kindstrand samtalar om framtidsforskningens framtid med Jenny Andersson och Erik Westholm.

58 TRADITION

Maxim Grigoriev om Jurij Trifonov.

62 CIVILISATION

- Psalmer* Martina Björk firar Johan Olof Wallin 62
Litteraturhistoria Alfred Sjödin läser Petrarca 64
Begrepp Henrik Lundberg om definitionen av våld 66
Historia Blanche Jarn om förbudstiden 68
Historia Johan Molander läser en osannolik familjehistoria 69
Litteratur Torsten Rönnerstrand läser Elena Ferrante 70
Krönika Agnes Karnatz om att allt fler gör sin plikt 71
I korthet Alexander Andrée hör latin talas 71

72 RECENSIONER

- Jonas Elvander begrundar brexit 73
Tommy Olofsson gläds åt irländsk idyll 78
Carl Rudbeck varvar goda idéer med galna 80
Erik W Larsson pendlar mellan hybris och besvikelse 82
Ylva Herholz finner tröst 84
Joel Halldorf välkomnar kritik 86
Jonas Kleerup spekulerar i konst 88
Håkan Lindgren avlivar nätmyter 90
Ann-Sofie Dahl hyllar en haberdasher 93
Annagreta Dyring bildar sig med bilder 95

98 IVÅR TID

Bengt Ohlsson har fått en ny läsvana.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson, Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage, Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter Luthersson och Nathan Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 5 november 2019

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Material insänt till Axess kan lagras och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr. 111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Syndabocken av William Holman Hunt (1854).

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor och personuppgifter:

www.axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 689 kr

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Christian Abrahamsson

Fil dr i kulturgeografi
och kulturskribent

Alexander Andrée

Professor i latin i Toronto

Susanna Birgersson

Fristående skribent

Martina Björk

Fil dr i latin vid
Lunds universitet

Roger Blomgren

Professor i biblioteks- och
informationsvetenskap med
inriktning mot kulturpolitik.
Forskare och lärare vid
Bibliotekshögskolan

Annika Borg

Teologie doktor och skribent

Ulrika Carlsson

Fil dr i filosofi

Stephen Castle

Journalist i *New York Times*

Ann-Sofie Dahl

Docent i internationell politik
och Nonresident Senior
Fellow vid Atlantic Council

Annagreta Dyring

Vetenskapsjournalist
och hedersdoktor vid
Stockholms universitet

Torbjörn Elensky

Författare och journalist

Jonas Elvander

Kritiker och utrikesredakt  r
i *Flamman*

Maxim Grigoriev

Författare och skribent

Joel Halldorf

Docent i kyrkohistoria
vid Uppsala universitet
och lärare vid Teologiska
högskolan i Stockholm

Ylva Herholz

Journalist och författare

Blanche Jarn

Redaktör i n  ttidskriften
Smedjan

  sa Karlsson

Fil dr i historia och
huvudredaktör för *Svenskt
biografiskt lexikon*

Agnes Karnatz

Ledarskribent på
Svenska Nyhetsbyrån

Gunilla Kindstrand

Journalist

Jonas Kleerup

Fril  nsskribent och rådgivare
i ämnet samtidskonst

Erik W Larsson

Läkare och fril  nsskribent

Gustaf Lewander

Slavist och civilekonom

Håkan Lindgren

Journalist och kritiker

Henrik Lundberg

Universitetslektor i sociologi
vid Göteborgs universitet

Peter Luthersson

Docent i litteraturvetenskap

Johan Molander

Tidigare ambassadör i
Moskva och Helsingfors

Bengt Ohlsson

Journalist och författare

Tommy Olofsson

Författare och professor
emeritus i kreativt skrivande

Carl Rudbeck

Fil dr i litteraturvetenskap

Torsten Rönnerstrand

Docent i litteraturvetenskap

Alfred Sjödin

Fil dr i litteraturvetenskap
vid Lunds universitet

Johan Sundeen

Docent i idé- och lärdoms-
historia. Forskare och lärare
vid Bibliotekshögskolan

Mats Wiklund

Redaktör i *Axess*

Från Axess nr 6/2019.

FOTO: ALAMY

Låt pragmatikern komma tillbaka

VILKEN BETYDELSE har den enskilda människan i historien? Är det aktörerna eller strukturerna som bestämmer samhällsutvecklingen – ämnet diskuterades om och om igen på doktorandseminariet i historia utan att vi någonsin kom fram till en entydig uppfattning. Dock hade strukturernas överhöghet ett visst försteg i doktorandgruppen där fortfarande marxismen hade grepp om vårt tänkande. Liksom Vernon Bogdanor (Axess nr 6/2019) blir jag dock alltmer övertygad om att vi människor faktiskt påverkar samhällsutvecklingen.

Som huvudredaktör för *Svenskt biografiskt lexikon* möter jag dagligen individerna som förändrade historien, både i det stora och i det lilla. Det är entreprenören som startade en fabrik och skapade arbete i sin bygd. Det är läkaren som utvecklade en ny metod att operera som hjälpt många lidande. Det är författaren som berört sin publik med verk efter verk. Att människor inte är utbytbara utan gör skillnad tycker jag är uppenbart efter att ha mött hundratals, ja tusentals livsöden i form av korta artiklar i lexikonet.

MEN LEDARNA DÅ, har de någon betydelse för den historiska utvecklingen eller rullar förändringens tåg oavlatligt framåt oavsett vem som är lokförare? Det räcker med att blicka mot Storbritannien och den pågående brexitkrisen för att bli övertygad om att så inte är fallet. Theresa May och Boris Johnson är inte två utbytbara kategorier, utan har med sina olika ledarstilar styrt utvecklingen de senaste åren och månaderna. Dock med samma kaotiska resultat.

Även när vi blickar bakåt mot vår egen historia är det uppenbart att ledarskap spelar roll. Den politiska ledare jag lärt känna bäst i min forskning är Karl XII. På många sätt är det milsvid skillnad

X mellan honom och de demokratiskt valda ledare som Vernon Bogdanor diskuterar, men han skulle i alla fall kunna kvala in i kategorin starka ledare utan problem. Karl XII var en framgångsrik ledare som lyckades övertyga sitt folk att lojalt betala sina skatter och låta sina söner följa honom ut på de blodiga slagfälten. Utan honom som kung hade stora nordiska kriget knappast pågått så länge; man hade istället antagligen inlett diplomatiska förhandlingar efter några år för att få fram en inte alltför ofördelaktig fred. Med Karl XII vid rodet fortsatte kriget ända till 1721 och orsakade stora förluster för befolkningen i resurser och framförallt i liv.

EN STARK LEDARE av Karl XII:s sort kan väl knappast någon önska sig tillbaka och hans ledarskap skulle inte heller fungera i vår tid. Den karisma soldaterna upplevde hos kungen tilltalar inte dagens medborgare. En stark ledare för vår tid behöver snarare ”skapa en stämning som inspirerar nationen” enligt Bogdanor, och undervisa sitt folk. Är det en eldande talare som får massorna med sig som han har i åtanke? En dröm för Sveriges alla kommunikationsdirektörer, men kanske inte så lockande för oss andra.

Kanske man skulle kunna drista sig till att föreslå en helt annan karaktär som lösning på vår tids ledarskapskris. Varför kan inte den pragmatiska problemlösaren få komma tillbaka som politiskt ideal? Detta var länge en svensk paradgren, men tycks nu bortglömd av våra politiker som hellre markerar än agerar. Även Karl XII hade en sådan i sitt fältkansli under den långa vistelsen i Osmanska riket. Casten Feif var en kunnig och engagerad statssekreterare som gjorde sitt bästa för att få kungen att intressera sig för sitt lands ekonomiska utveckling, till gagn både för undersåtarna och för statskassan. Ett rikt folk skulle kunna betala högre skatter, lockade Feif, men Karl XII hade inte tid att vänta utan gick direkt på skattereformerna.

Åsa Karlsson

På spaning i brexitland

12 PJ Anders Linder följer det brittiska brexitdramat på plats.

Inga frågor – inga svar

16 Brexit dominerar debatt i Storbritannien. Ändå ägnas knappt någon tanke åt vad det betyder för framtiden.

Nya slagord i Tallinn

18 Nationalism och ekonomi har blivit de viktigaste frågorna i estnisk politik.

Ryska kvarlevor

20 Nästan alla ryska tiggare är kvinnor. Deras förödmjukelser påminner om feodaltiden.

I korthet

21 Dansk borgerlighet. Olämplig läsning.

Krönikor

Nu förstår jag min samtid

O m frekvensen av satir i ett samhälle är måttstocken på hur det står till med friheten, är religionssatiren i ännu högre utsträckning ett lackmustest för nivån på befrielse. På anslagstavlan i köket har jag en serieruta uppsatt, som jag smålar åt varje gång min blick fastnar på den. I rutan avbildas två av serietecknaren Martin Kellermans långnästa figurer nedanför korset, där en likaledes långnäst Kristusgestalt hänger uppspikad. Jesus, hette han Kristus i efternamn eller, frågar den ena långnäsan. Jesus Kristus låter taget, svarar den andra. Framför korsets stomme är en tom burk med skylten ”Skänk en slant” placerad. Det är inte ofta man ser någon religionssa-

tir publicerad i offentligheten överhuvudtaget, vilket är oroväckande eller åtminstone otillfredsställande, så jag värdesätter och vårdar min ovanliga serieruta.

FÖR ETT ANTAL år sedan läste jag en krönika av skribenten Nima Dervish. Min minnesbild är att den hade en ganska morsk rubrik: ”Muslimer behöver mer hårdrock”. Även den satt urklippt på anslagstavlan under lång tid. Hårdrocken har inte precis dragit sig för att använda bibliska metaforer och vrida till dem. Dervish efterlyste mer satir och humor i religionens heliga värld. En uppfriskande och allvarlig uppmaning. För lättkränkta religiösa människor med begränsad utrustning för humor, inom vilken trosåskådning det än må vara,

Låt fadern ta gestalt

VEM BLIR KRIMINELL? Är det bostadsområdet eller generna som avgör? Samspelet mellan arv och miljö är väl inte i närheten av att vara utrett. Vad vi däremot vet är att i stort sett alla pojkar som sugts in i den grova kriminaliteten kommer från trasiiga familjer och svårt dysfunktionella hem. Det pratar vi inte så mycket om. I Sverige fokuserar vi antingen på individens personlighet och intressen eller på strukturer och samhällets insatser. Men hemförhållandenas betydelse borde uppmärksammas mer.

Vad är ett hem, ett gott hem för ett barn? Svaret är enkelt: Ett hem är där man får omsorg och uppfostran, alltså där man blir omhändertagen och får lära sig rätt och fel. Alla barn behöver dessa två saker. Det kan ta sig väldigt olika uttryck, men det det finns ingen god barndom som inte har dessa två grundkomponenter.

Såväl historiskt som metaforiskt associeras modern med omsorgen, fadern med den moraliska uppfostran. Men i vårt samhälle har vi tyvärr i stor utsträckning avskaffat fadersrollen. De goda sidor som förknippas med kvinnligheten, alltså omsorg, omvårdnad, empati, lyssnande och samförståndssökande har kontrasterats mot manlighetens negativa sidor: egoism, sexuell hänsynslöshet, våld, aggression, maktlystnad. I en sådan jämförelse framstår manligheten som problematisk – ”toxisk” har den visst börjat kallas. Botemedlet har trots vara en allomfattande dekonstruktion, en process som malt ner och blandat ihop all manlighet så att det knappt längre går att framhålla något manligt ideal, förutom det som utmärker sig genom typiskt kvinnliga karaktärsdrag.

Särskilt i uppfattningen om vad barn behöver framträder denna skevhet: Barnet

Religion och tro som klarar av en filosofisk diskussion är byggd på god teologi.

är inte enbart trista utan farliga. Historien, och samtiden för den delen, visar hur kvävande och kväsande ett samhällssystem blir när religionen sätter människans och samhällets gränser och har sista ordet.

Det finns god och dålig teologi, så den välkände italienske professorn och författaren Umberto Eco. Djupt bildad i litteraturvetenskap, semiotik och historia visste Eco vad han talade om och jag har ofta återkommit till hans distinktion. Religion och tro som klarar av en filosofisk diskussion är byggda på god teologi. Ett sådant trossystem är öppet och dess utövare kan leva med frågor och stå ut med kritik, växa och fördjupas av mothugg. Ecos resonemang liknar den svenske filosofiprofessorn Ingemar Hedenius uppfattning. I vissa teologiska kretsar är Hedenius och hans religionskritik fortfarande en styggelse.

DEN TRADITIONELLA religionen må på många håll ha en undanskymd plats idag, men samtiden har funnit fenomenet Greta. Det existerar kyrkliga medarbetare som framfört övertygelsen om att Greta är en profet. Trons kärna idag är omvändelsen till ett fossilfritt liv. Kanske var det sådana profetutnämningar Sveriges Radios

USA-korrespondent hade tagit del av när vederbörande rapporterade ifrån New York då Greta kom inseglande. Hade jag inte vetat bättre, skulle jag faktiskt trott att det var Jesus Kristi återkomst korrespondenten bevitnade, eller i alla fall världens Frälsare som gick på Hudsonflodens vatten. Genom en ömsom viskande, ömsom exalterad radoröst fick lyssnarna ta del av underverket.

Efter den radiosändningen insåg jag att volymen aldrig verkar kunna bli tillräckligt hög avseende fenomenet Greta. Ingen seriös granskning eller analys göre sig besvär.

Annars finns det väl en del spörsmål att resa, som det ansvariga i att hylla att flickor i Afrika offerar sin skolutbildning, som det aningen bekymmersamma budskapen om att tvinga fram förändringar – tvång har som bekant en besvärlig skala – och det faktum att utsläppsgaserna ökar i Sverige, Greta-örelsen och de många klimatmanifestationerna till trots. Den trosrörelse som utnämnt Greta till profet kvalificerar sig in i Umberto Ecos kategori dålig teologi. Om filosofiprofessorn Hedenius hade trott på uppståndelse skulle han ha kunnat komma tillbaka med domslutet över Greta-örelsen.

EN VÄNNINNA lyckades dock nyligen hitta en förklaringsmodell för att navigera i denna neorevolutionära och alarmistiska tid. Hon sa: Min man och jag såg om Monty Pythons *Ett herrans liv* (*Life of Brian*), nu förstår jag min samtid. Vi lever helt enkelt i *Ett herrans liv*. Det var länge sedan jag skrattat så befriat åt tillvaron. Scenerna ur filmen rullades upp från mitt minne som ett radband, inte minst den där Brian slänger en sandal på sina följare och sandalen fångas upp och blir helig. Så upp med hakan och se livet från den ljusa sidan, kära läsare, religionssatiren har blivit verklighet. ✨

Av Annika Borg

behöver kärlek och omvårdnad, i den mån det behöver vägledning är det framförallt i sökandet efter sin egen personlighet. Det manligt kodade bidraget har förminskats i betydelse.

EN FAR ÄR EN person som med ord och handling visar att rätt och fel är viktigare än hur det känns för just dig just nu, det är någon som man kan brottas med, så att man lär sig kroppslig självbehärsknung och sina egna fysiska gränser. En far är någon som lär barnet hur man behandlar andra med

den typiskt manliga har förklarats mindre viktig, lite patetisk och potentiellt farlig.

Frånvarande eller närvarande fäder kan inte förklara vem som blir kriminell och vem som lyckas leva någotsånär i överensstämmelse med lagen. Men det har visat sig att pojkar som befinner sig i riskzonen, kanske redan på tröskeln till en brottslig bana, kan räddas när de får hjälp att reflektera kring moral, kring rätt och fel.

DET FINNS socialarbetare som har förstått detta. Det finns rektorer i utsatta områden som förstått. Som inser att undantagslös ordning och reda och respekt är ett slags moralens ramverk, och som sådant en verklig hjälp för dem som annars motståndslöst är på väg mot ett liv i kriminalitet.

Det är nedslående att vårt samhälles fokus på rättigheter och omsorg gjort det omodernt med självklara utsagor om rätt och fel. Hur värdegrunder har ersatt den personliga moralen, hur kritiskt tänkande – så kallat *kritiskt tänkande* – har utkonkurrerat alla övriga dygder.

Samtidigt är det uppmuntrande att det faktiskt finns ett motgift till smittan från

den organiserade brottsligheten. Det är inte fler fritidsgårdar. Det är inte sociala insatser, sådär i största allmänhet. Utan att fler lärare, socialsekreterare, boxningstränare, präster, poliser och övriga vuxna förstår att vad dessa ungdomar behöver är moral.

”Fadern” måste ta gestalt och blockera vägen som leder rakt ner i den grova kriminalitetens helvete. ✨

Av Susanna Birgersson

Det manligt kodade bidraget har förminskats i betydelse.

respekt, som visar vad integritet och självaktning är. Redan uppbragta läsare kan lugnas. Jag menar inte att kvinnor inte kan vara och göra detta för sina barn; det handlar om roller som historiskt sett förknippats med respektive kön, och om att den ena rollen,

STORBRITANNIEN (1)

På spaning i brexitland

Storbritannien står inför sitt viktigaste politiska avgörande sedan andra världskriget. **PJ Anders Linder** tar del av ett nationellt ödesdrama.

VAD VAR MEST SPÄNNANDE med mitt Londonbesök i tidiga september? Att höra Tom Holland berätta om *Dominion*: hans nya mäktiga verk om hur kristendomen har präglat Västerlandets historia och fortsätter att göra det i våra dagar? Att äta middag i The Strangers' Dining Room i underhuset samtidigt som Boris Johnson förlorade den allra första voteringen under sin tid som premiärminister? Att ta en öl i The Strangers' Bar efteråt och spekulera om vad nästa steg kunde bli? Naturligtvis inte. Det allra mest pulshöjande, som så många gånger förut i London, var att stå hopkurad i hotellrummets dusch och försöka begripa sig på ännu en omgång av otvivelaktiga kranar och vred. Man vet aldrig, förrän det är för sent, ifall vattnet ska strilla ljust och behagligt just där man vill ha det – eller om man ska få en iskall stråle i nacken. Ja vid närmare eftertanke, det är ungefär som med brexitprocessen.

*

SÖNDAGEN DEN 6 JUNI 1965 samlade pastor Angus Smith en grupp församlingsmedlemmar till gudstjänst i Kyleakin på den skotska ön Skye, varefter man tågade ned mot hamnen och lade sig på marken invid kajen. Bilarna från färjan skulle hindras att köra i land. Söndagstrafik var en ny och ogudaktig styggelse och måste stoppas. Polisen var emellertid förvarnad och lyckades så småningom lyfta undan de protesterande, däribland en lika bastant som from småbrukare, vilken det krävdes sju konstuplar för att

lyfta. Bland Smiths trosfränder rådde blandade känslor inför aktionen: att demonstrera och stå i var väl att bryta sabbaten i lika hög grad som att åka färja?

Mer än 40 år senare, då pastor Smith verkade i en församling på ön Lewis ännu längre ut i Hebriderna, rasade han ånyo mot en nystartad söndagslinje, och när färjan gick sönder dagen före premiärturen välkomnade han det som ett uttryck för Guds försyn. I *Daily Telegraphs* dödsruna berättas att en talesman för färjerederiet fick frågan om felet verkligen berodde på ett gudomligt ingripande och svarade: "Jag tror inte att någon här är kvalificerad att kommentera den saken."

The Reverend Angus Smith var 90 år vid sin bortgång. Jag har ingen aning om vad han tyckte om brexit, men han hade varit som klippt och skuren för frågan.

*

HÄRMED INTE SAGT att alla som deltar i brexitdebatten är uppfyllda av helig glöd i själva ämnet. Det stod uppenbarligen och vägde för Boris Johnson själv innan han till sist anslöt sig till utträdesanhängarna inför folkomröstningen 2016 och labourledaren Jeremy Corbyn har varit EU-ätare under en stor del av sin karriär. Den vaga och svajiga stanna kvar-linje han numera företräder har föga med djupt kända känslor att göra. Positionerna i dramat växlar på ett högst förvirrande sätt och turerna blir litet mer begripliga först när man inser att frågan i väldigt hög grad handlar om regeringsmakten. »

Ingen kan bli förvånad ifall de brittiska väljarna inte bara grips av leda inför spektaklet utan också av betydande cynism.

Visst finns det kompromisslösa anhängare av såväl "ut ur" som "kvar i" EU, men bland många av de centrala aktörerna handlar väldigt mycket om EU-relationen som inrikespolitiskt bräckjärn och om vem som ska få styra riket från 10 Downing Street.

Några dagar efter mitt Londonbesök fick oppositionen som bekant igenom en lag som kräver att premiärministern måste be EU om att det brittiska utträdet ska skjutas upp ifall han inte har lyckats förhandla fram ett nytt avtal till den 19 oktober. "No deal" måste förhindras till varje pris, säger labourledningen med Jeremy Corbyn i spetsen. Till pjäsen hör dock att Corbyn själv röstade nej alla tre gånger som Theresa Mays utträdesavtal var uppe till omröstning i parlamentet – i motsats till Boris Johnson, som röstade ja i den tredje votingen. Corbyn, som hittills har obstruerat alla konkreta försök till utträde via ett ordnat avtal, begär alltså att Johnson ska ordna fram något attraktivare än vad May lyckades med. Vad är oddsen för det? Allra helst som Boris Johnson har hunnit ändra sig och nu förkastar den nödlösning (*the Irish backstop*) som han motvilligt accepterade i våras. Ingen kan bli förvånad ifall de brittiska väljarna inte bara grips av leda inför spektaklet utan också av betydande cynism.

*

DET MÅSTE BLI NYVAL denna höst. Premiärminister Johnson har inte längre stöd av en underhusmajoritet och oppositionen har ingen realistisk chans att få till stånd ett fungerande alternativ. Det förenade kungadömet är politiskt roderlöst. Fast samtidigt som Labour säger sig brinna av iver att ta över styret har partiet sagt tvärnej till Johnsons propåer om val. Det är onekligen litet pikant mot bakgrund av att Jeremy Corbyn bara under 2019 har krävt nyval i parlamentsanföranden vid 16 tillfällen (och i 34 inlägg på Twitter därutöver).

Labourledaren Jeremy Corbyn.

FOTO: JOEL GOODMAN/TT

Det officiella skälet till dröjsmålet är att partiet ville försäkra sig om att lagen som stoppar ett avtalslöst EU-utträde först skulle träda i kraft. Men det handlar också om vända inför valrörelsen. Vad ska Labour egentligen gå till val på? Om förhandlingarna med EU fortfarande pågår när valet hålls kommer det för all del att vara genant för Boris Johnson, som lovat utträde senast den 31 oktober, men brexit kommer obönhörligen att stå i centrum och frågan är inte precis Labours *forte*. Partiet slits av skilda viljor. Parlamentsledamöter och medlemmar skulle med stor majoritet helst stanna kvar inom EU, men bland väljarna är bilden en annan. I långt över hundra valkretsar som Labour vann i parlamentsvalet 2017 blev det flertal för brexit i folkomröstningen.

Hittills har partiet kommit undan med att förkasta alla regeringsförslag, men för vad ska man söka aktivt stöd? Tills vidare tycks tanken vara att förhandla fram ett nytt utträdesavtal, som ska bli föremål för en andra folkomröstning – där de flesta i Labourledningen kommer att agitera *emot* sitt eget avtal till förmån för fortsatt medlemskap medan Corbyn själv är neutral. Att gå till väljarna med detta vore onekligen att fortsätta med den policy av "konstruktiv tvetydighet" som partiet hittills har ägnat sig åt, men hur begripligt och trovärdigt skulle det vara? Valrörelsen blir i så fall ett ytterst besvärligt tvåfrontskrig mot konservativa som är glasklara med att Storbritannien ska lämna EU och liberaldemokrater som är lika glasklara med att man ska vara kvar.

*

HUR KONSERVATIVA är Tories nuförtiden? Allt fler ställer frågan. I syfte att driva igenom brexit snarast möjligt har Boris Johnson redan hunnit stänga parlamentet temporärt och kasta ut mer än 20 partivänner ur parlamentsgruppen, däribland flera personer som har haft tunga ministerposter. De avsevärda riskerna med ett avtalslöst utträde bagatelliseras på ett lättsinnigt sätt. Det påminner utan tvivel mer om ivrig radikalism än sansad konservatism.

Att det skulle pågå en allmän och kraftig högervändning är inte lika uppenbart. Den nye finansministern Sajid Javids första besked har tvärtom handlat om rejäla utgiftsökningar med satsningar på sjukvård, utbildning och polis. Ett stort infrastrukturpaket väntas komma senare i höst. Vad gäller Boris Johnsons personliga värderingar brukar de beskrivas som tämligen

Boris Johnson i parlamentet.

FOTO: JESSICA TAYLOR/TT

liberala – han blev trots allt både vald och omvald som borgmästare i världsmetropolen London – men frågan är kanske snarare i vad mån han har så värst många beständiga värderingar överhuvudtaget. Före finansministern Kenneth Clarke, som är en av de 20 som premiärministern kastat ut, säger till *Guardian* att det är märkligt att Boris Johnson uppträder som en fanatiker när han egentligen är en politiker utan djupare övertygelser. Det skulle kunna vara så att den målmedvetna radikalismen hos Johnson gäller just brexit men inte så värst mycket annat. Att han vill göra rent hus med den fråga som har plågat och splittrat det konservativa partiet i decennier (samtidigt som han motar det nya Brexitpartiet i grind). Fast i vad mån han har en idé om vad lugnet post brexit skulle användas till är en alldeles öppen fråga.

*

JAG HÄLSAR PÅ hos Royal Institute of International Affairs, mer känt som Chatham House, som ligger ständsmässigt i Pitts och Gladstones gamla bostad vid St James's

Hur konservativa är Tories nuförtiden? Allt fler ställer frågan.

Square, ett stenkast från Pall Mall. Chefen, statsvetaren Robin Niblett, har konstaterat att det skett en förändring i hur brittisk politik är strukturerad. Under lång tid har allt handlat om höger-vänsterskalan och de konservativas rivalitet med Labour, men numera är det bara 8 procent av britterna som identifierar sig själva ”mycket starkt” med ett politiskt parti medan hela 40 procent identifierar sig mycket starkt med en av brexitfrågans positioner.

Kan det verkligen fortsätta så? undrar jag. Om brexit väl blir av, blir inte EU-frågans definitionskraft betydligt svagare?

Det beror på vad för slags utträde vi får, svarar Niblett. Förhandlingar kommer att pågå under lång tid oavsett vilken brexit det blir. Ifall den blir avtalslös kommer ett

antal svåra och laddade frågor upp på bordet igen innan allt det andra ska hanteras: gränsen på Irland, medborgerliga rättigheter, de stora summor som Storbritannien förväntas betala till EU. Men den största effekten av ett utträde utan avtal kommer att uppstå internt i Storbritannien: den kommer att befästa stanna-lämna-klyftan i en generation.

*

OM DE KONSERVATIVA under Boris Johnson är tydliga om brexit och otydliga om resen kan man säga det motsatta om Labour under Jeremy Corbyn. Mot bakgrund av vilket kaos det varit i torypartiet borde Labour ligga hästlängder före i mätningarna, men istället ligger de långt efter. Det har att göra med både Corbys person och idéer. Inte nog med att han har rekryterat medarbetare från gamla kommunistkretsar, fraterniserat med olika sorters ytterkantsvänster och öppnat för stora utrensningar av mittenpolitiker inför parlamentsvalen; han har en ekonomisk politik som hämtad från den rödaste delen av 1970-talet. Med Labour vid

makten väntar förstatliganden, löntagarfonder och kraftiga skattehöjningar.

Om inte liberaldemokraterna gör väl ifrån sig i nästa val kommer de aldrig att göra det.

*

UTANFÖR PARLAMENTET viftar brexitörer och brexitmotståndare med Union Jack och EU-flaggor. En man som jag möter i trängseln bär dock bara en liten brun kartongskiva med några textade ord: ”Jag är ett rundhuvud.”

*

ÄRKEBISKOPEN AV CANTERBURY, Justin Welby, har fått frågan om han vill leda en försoningsprocess, som syftar till att hela landet efter den splittring som folkomröstningen har skapat. Welby, som själv röstade mot brexit, har svarat försiktigt välvilligt. Strax därefter sade han vid ett offentligt framträdande att de som röstade som han måste ”sluta gnälla” och acceptera att demokratin har sin gång. Det fick han snabbt be om ursäkt för. ✨

Inga frågor – inga svar

Brexit dominerar all debatt i Storbritannien. Men vad det betyder för landets framtid ägnas knappt en tanke, skriver **Stephen Castle**.

BREXIT DOMINERAR all debatt i Storbritannien. Men vad det betyder för landets framtid ägnas knappt en tanke, skriver Stephen Castle.

”Det finns inga katastrofer, bara möjligheter”, sade premiärminister Boris Johnson vid ett tillfälle och tillade med prick-säker komisk tajmning, ”och möjligheter till nya katastrofer.”

Han skämtade på egen bekostnad efter en av sina många motgångar i politiken, men skämtet kan också beteckna Storbritanniens syn på EU-frågan, det problem som det härskande konservativa partiet har varit besatt av i trettio år och som nu hotar att slita sönder det.

Medan ett parlamentsval närmar sig

kan EU ses så som det ständigt betraktas i Storbritannien, när det överhuvudtaget syns: som politisk fotboll. Brexit är landets största framtida beslut på senare år och det kommer att präglade alla dess medborgares liv och föröda fler än ett fåtal om det går galet.

MAN SKULLE ALLTSÅ vänta sig att frågan om Storbritanniens ekonomiska, diplomatiska och säkerhetsmässiga relationer med kontinenten, dess band till ett alltmer oförutsägbart USA och dess plats i en instabil värld skulle engagera landets ledande politiker på djupet.

I själva verket ägnas det knappt en tanke. Brexit är det problem som tar över allt

annat, dominerar nyhetssändningar och får braskande rubriker på tidningarnas förstasidor. Men den fråga som brittiska politiker uppfylls av är hur detta det plågsamaste av alla ärenden påverkar utgången av nästa parlamentsval. Kan Boris Johnsons senaste riskabla manövrer återföra en brexitvänlig allians bakom honom så att han kan sätta kniven i Nigel Farages brexitparti, den nya framvällande kraften i den EU-skeptiska högern? Kan Johnsons snubblande över brexit hjälpa Jeremy Corbyn, labourpartiets ledare ute på vänsterkanten, att komma till makten? Eller är de som vill stanna i EU alltför splittrade för att vrida makten ur händerna på en hårdför Johnson, som är fast besluten att

FOTO: YVES HERMAN/JT

samla högern i sin fålla? Osannolikt nog är frågan om hur brexit kommer att påverka tidpunkten för valet, och till vems fördel, det allt överskuggande bekymret.

VAD BREXIT BETYDER för Storbritanniens framtid, eller till och med vad britten vill att det ska betyda, är den typ av fråga som överläts åt tankesmedjor och forskningsinstitut.

”Det märks tydligt att ingen bryr sig om den”, säger Dominic Grieve, tidigare justitieminister och en av tjugoen konservativa parlamentsledamöter som nyligen utslöts ur partiet för att de hade röstat för att hindra Johnson från att föra Storbritannien ut ur EU utan ett avtal.

En sådan brytning borde väcka grundläggande frågor om den brittiska ekonomins framtida form: Bör den fortsätta att följa en europeisk social modell eller införa en mer lössläppt form av kapitalism?

”Okunnigheten om vilka valmöjligheter som finns är mycket stor”, säger Grieve. Någon diskussion om syftena med brexit förekommer nästan inte alls och chockerande nog är det knappast överraskande.

Sedan Margaret Thatcher satte euro-skepticismen i första rummet har Storbritanniens plats i Europa ständigt använts som ett verktyg för att försvaga motståndare eller förstärka ambitioner. De konservativa är de värsta syndarna men inte de enda. På 1990-talet och under en erkänt proeuropeisk ledning motsatte sig Labour-partiet, då i opposition, Maastrichtfördraget i underhuset. Förevändningen var att den version som förhandlats fram av den dåvarande premiärministern John Major utelämnade det sociala kapitlet. Den verkliga anledningen var att Major hade en bräcklig majoritet i parlamentet och slogs mot en grupp av EU-skeptiska rebeller som fick öknamnet ”bastarderna”. Månader av gerillakrig i underhuset befäste intrycket att Major – redan underminerad av Storbritanniens utträde ur den europeiska

entré. Men hans bemödanden att placera Storbritannien i Europas hjärta blev aldrig den vändpunkt i relationerna med kontinenten som han hade utlovat. Det berodde delvis på hans egen försiktighet och önskan att hålla sig på god fot med den euro-skeptiska Murdochpressen, men också på att det gav hans motståndare en öppning och ett tillfälle att attackera honom (naturligtvis med hjälp av Murdochs råa EU-fientliga tabloider). Stridsfrågan gällde om Storbritannien borde gå med i valutaunionen, och torypartiets ledare William Hague drev en misslyckad valkampanj 2001 under mottot att landet hade ”två veckor på sig att rädda pundet”.

Men Hague var inte Blairs farligaste motståndare. Det var hans kollega och före detta nära allierade Gordon Brown, då finansminister och fylld av begärelse till Blairs position. Medan kalla kriget mellan de båda blev ännu kallare fronderade Browns medhjälpare regelbundet mot premiärministern och underströk att deras chef var mer EU-skeptisk än Blair. Ungefär vid denna tid såg en ung konservativ politiker på väg upp, David Cameron, också potentialen i att spela ut det EU-skeptiska kortet. Han tycktes känna på sig att det inte var en god idé eftersom han vid ett tillfälle uppmanade sina partimedlemmar att sluta gå på om EU. Men han kunde inte motstå frestelsen att använda den till sin egen fördel 2005 då han vann partiledarposten med hjälp av många av partiets EU-skeptiker.

Det gjorde han genom att lova att dra ur de konservativa ur center-högergrupperingen European People's Party i Europaparlamentet. Just då hade Tories förhandlat fram ett så fördelaktigt arrangemang med EPP att de till och med fick bestämma själva hur de skulle rösta. Men för de benhårda EU-motståndarna var alla allianser med en grupp som de ansåg vara federalistisk totalt förbjudna. Camerons beslut att lämna gruppen retade upp Tysklands förbundskansler Angela Merkel och inte nog med

David Cameron ges skulden.

FOTO: FACUNDO ARRIZABALAGA/TT

det växande inflytandet hos Nigel Farages UK Independence Party. Denna populistiska kraft gjorde stora vinster i valet till Europaparlamentet med ett enkelt budskap: Låt oss lämna EU. Farage hade visserligen misslyckats sju gånger att bli invald i det brittiska parlamentet, men han satt i Europaparlamentet i Strasbourg och hans idé slog an en sträng hos torypartiets aktivister, som i oproportionerlig grad är äldre, vita och EU-skeptiska. År 2011 föreföll det rimligt att Cameron utlovade en folkomröstning om medlemskapet i EU. Beslutet lugnade de EU-skeptiska konservativa i parlamentet och bidrog till att hålla ihop partiet. Cameron ledde en koalitionsregering och släpade efter i opinionsmätningarna. Vid det laget verkade det osannolikt att han skulle vinna valet 2015 med tillräckligt stor majoritet för att inte behöva infria sitt löfte om en folkomröstning, eftersom villkoren för en sådan antagligen skulle vara svåra att gå med på för liberaldemokratierna, hans EU-vänliga koalitionsbröder.

Detta är historia, men utfallet har blivit den senaste och mest laddade stridsfrågan.

INOM JOHNSONS KRETS är lockelsen med ett avtalslöst brexit att det hjälper till i slaget om röster med brexitpartiet, en uppriparisk kraft som så sent som i år grundats av Farage efter att han lämnat Ukup. >>

Maastrichtfördraget ratificerades till sist, men Majors grepp om makten slappnade hela tiden medan hans regering sakta urartade till en mobb. Labour tackade och tog emot.

växelkursmekanismen – var utslagen som ledare och drev mot ett valnederlag.

MAASTRICHTFÖRDRAGET ratificerades till sist, men Majors grepp om makten slappnade hela tiden medan hans regering sakta urartade till en mobb. Labour tackade och tog emot.

Tony Blair, Storbritanniens mest EU-vänlige premiärminister på decennier, gör

det, han blev stående isolerad. Några av Camerons största fiaskon i Bryssel kunde antagligen ha undvikits om han hade stannat i EPP, gått på dess ledares möten och utnyttjat gruppens förbindelser. Men att lova att lämna EPP fungerade i den brittiska politiken och det var vad som räknades.

DET ANGAV TONEN för det som följde medan det konservativa partiet greps av panik över

Om Johnson i nästa val hotar med att definitivt lämna EU – om nödvändigt utan ett avtal – den 31 oktober kan han framställa sig som brexitanhängarnas verkliga förkämpe. Om Storbritannien redan har lämnat utan ett avtal när valet har ägt rum förlorar brexitpartiets ledare Farage all relevans och Johnson kan bygga upp en allians med brexitanhängare. Liberaldemokraterna, som har fått nytt liv, mister all kraft så snart Storbritannien verkligen har lämnat blocket, lyder resonemanget. Det skulle räcka för att ge Johnson en hygglig majoritet i parlamentet.

Sanningen är att Storbritannien efter ett avtalslöst brexit skulle få kämpa med samma problem som det står inför nu – bara utanför EU och med ännu mindre förmåga att påverka.

John Major hade det inte lätt.

FOTO: MARY EVANS/TT

Och de grundläggande frågorna kan inte undvikas för all framtid. Storbritannien behöver en handelspolitik för att arbeta ut en strategi för förhandlingar med EU och med andra länder världen runt.

MEN EN HANDELSPOLITIK speglar politiska prioriteringar och val. Vill Storbritannien vara ett europeiskt land med höga sociala utgifter och starka stödsystem? Eller ett reservat med låga skatter och få regleringar, Europas Singapore on Thames? Vilken typ av ekonomi vill det ha och vilka sektorer blir viktiga? Vilka bör subventioneras, fårfarmare eller stålarbetare? De frågorna har inte ens ställts och Grieve understryker att Storbritannien måste välja: ”Det finns inte en gnutta bevis för att folk vill leva i en ekonomi med låg välfärd. Inte en enda. Vi är mycket västeuropeiska av oss och de frestas just nu av en magnetisk föreställning om att det finns en modell i USA eller Singapore som är bättre för landet.”

Så när Johnson talar, som han ofta gör, om möjligheterna med brexit har brittena blivit varnade: Det blir också möjligheter till nya katastrofer. ✨

Översättning: **Margareta Eklöf**

ESTLAND

Nya slagord i Tallinn

Motsättningar mellan estniska och rysktalande grupper dominerar inte längre estnisk politik. Nationalism och ekonomiska klyftor har tagit över, skriver **Gustaf Lewander**.

EFTER VALET I MARS togs de etablerade partierna på sängen när Eesti Konservatiivne Rahvaerakond (Estlands konservativa folkparti, EKRE) blev Estlands tredje största riksdagsparti. Men den stora uppgången – partiet fick 17,8 procent av rösterna, en ökning med 8,7 procent – var väntad. Efter valet lade EKRE beslag på flera viktiga ministerposter i den nya regeringen och har därefter stått i centrum för Estlands offentliga samtal. Partiets självsvåldiga agerande har orsakat allvarliga slitningar inom landet och i augusti gjorde oppositionen ett misslyckat försök att väcka misstroende mot regeringen. Svenska medier framställer EKRE som odefinierat högerpopulistiskt och EU-kritiskt, och partiets framgångar beskrevs vid tiden för valet framförallt som en del av en större, europeisk kontext. Den gamla föreställningen att Estlands politiska liv domineras av motsättningarna mellan landets estniska och rysktalande befolkningsgrupper har upprepats, i olika försök att ge en okomplikerad förklaring till det politiska läget.

Men det är en både ålderstigen och allt för enkel bild. Språk- och nationalitetsfrågor gavs liten uppmärksamhet i den estländska debatten före valet. Istället visade flera undersökningar att det var ekonomiska avväganden som var de mest centrala. Enligt en undersökning genomförd av undersökningsföretaget Kantar Emor på uppdrag av dagstidningen *Postimees* ansåg 45 procent av valmanskåren att ekonomisk politik och skattepolitik var valets viktigaste frågor. 20 procent av de tillfrågade ansåg att värdekonflikten mellan konservativa och liberala världsåskådningar var viktigast. Endast 14 procent ansåg att frågan om estniskspråkig utbildning (som både i och utanför Estland uppfattas som en fråga om hur man ska förhålla sig till landets rysktalande minoritet) var viktigast.

FÖR MÅNGA ESTLÄNDARE – både rysktalande och ester – är de ekonomiska frågorna intimt förknippade med en upplevd värdekonflikt mellan en liberal och en konservativ världsåskådning, och med relationen till EU. Estland är ett av Europas mest EU-vänliga länder samtidigt som det är ett av de mer nationalistiska. Det finns knappast några partier i Estland som inte i någon mån accepterar eller medvetet har inkorporerat ett nationalistiskt tankegod. Estlands existens bygger på ett medvetet arbete för att skapa en sammanhängande estnisk stat och nation. Utan nationalismens mobiliserande kraft är det osannolikt att Estland hade förklarat sin självständighet den 24 februari 1918, och lika osannolikt att estländarna mot slutet av 1980-talet vågat resa sig mot den sovjetiska övermakten. Estlands anslutning till EU 2004 ägde rum mot bakgrund av den sovjetiska ockupationen och betraktades då som ett sätt att säkra internationellt erkännande och ett sätt att bygga in garantier för det nationella självbestämmandet inom ramarna för en europeisk gemenskap. De ekonomiska kostnader och mindre begränsningar i det egna handlingsutrymmet som medlemskapet i unionen kunde tänkas medföra betraktades som ett pris man var beredda att betala för att säkra Europas erkännande av Estlands rätt till självbestämmande.

SÅ LÄNGE SOM den sovjetiska ockupationen funnits färsk i minnet har också detta framstått som en relativt oproblematiserad avvägning, och det samhälleliga missnöjet har framförallt återfunnits bland landets rysktalande. I takt med tidens gång har emellertid frågan om hur man skall hantera den ryskspråkiga tredjedelen av landets befolkning mer och mer tappat sin roll som vattendelare

**Estnisk nationalism
på frammarsch.**

FOTO: INTS KALNINS/TT

i inhemsk politik. Istället har konfliktlinjen – särskilt efter finanskrisen 2008, då Estland drabbades hårt – gradvis förflyttats till ekonomiska frågor av teknisk karaktär, och därefter mer och mer kommit att handla om en konflikt mellan marknadsliberalism och marknadsliberal konservatism å ena sidan, och en nationellt sinnad socialliberalism och socialkonservatism å den andra.

Samtidigt har framstegens kostnader alltmer hamnat i fokus. De i Estland som främst har kunnat skörda frukterna av den europeiska integrationen har inte alltid varit skattebetalare inom estländska basnäringar, utan snarare högutbildade och entreprenörer inom

MEDAN ESTLAND tampats med dessa problem har den globala migrationen gjort sig påmind, och åter givit den nationella frågan en central plats i Estlands politik. Denna gång riktas udden mot Mellanöstern snarare än mot den ryska minoriteten. Den fria invandringens förespråkare i övriga Europa har använt en retorik som för både en estnisk- och en ryskspråkig publik kan verka väldigt lik Sovjetunionens. För många ester väcker den minnen av den sovjetiska folkförflyttningsspolitiken under årtiondena efter andra världskriget. Inte heller de rysktalande, vilka i allt högre utsträckning främst betraktar sig själva som européer, är intresserade av en sådan politik. Under

dessas frågor, i stort sett helt frånvarande månaderna före valet. EKRE är förvisso uttalat främlingsfientliga och direkta motståndare mot mycket av det som uppfattas som europeiska kärnvärden, men om ingen på allvar klarar av att förklara vad dessa värden betyder kan en estländsk väljare gärna drabbas av intrycket att dessa främst används som kosmetika. EKRE har också medvetet kalkulerat andra högerpopulistisk retorik, särskilt USA:s president Donald Trump, delvis i syfte att reta gallfeber på liberala debattörer. Sedan valet har visserligen en motrörelse börjat ta form, bland annat genom medborgarinitiativet *Kõigi Eesti* (ungefär 'Allas Estland'), men även det har främst riktat in sig på den politiska maktens uttrycksmedel och formspråk, snarare än på dess sakfrågor. De etablerade partiernas förmåga att leverera konkurrenskraftig politik har inte förbättrats.

Under dessa förutsättningar blir det mer begripligt hur EKRE:s ofta smaklösa och rasistiskt anstrukna retorik kan attrahera väljare. Estlänarna är inte nödvändigtvis intresserade av vilka lösningar EKRE egentligen föreslår, det viktiga blir snarare att de förefaller vilja någonting överhuvudtaget. De mer etablerade politiska rörelserna har emellertid hittills varit oförmögna att bemöta EKRE:s kritik av den rådande ordningen och fumliga angrepp på yttrandefrihet och öppenhet. EKRE uppfattas dessutom som en uppstickare, och vanliga ester sympatiserar gärna med vad man uppfattar som en utmanare som slår ur underläge mot det som alltmer kommit att likna en elitistisk och internationalistisk överklass. Även om mer än 80 procent av Estlands befolkning inte röstade för EKRE, visar partiets framgångar på framväxande motsättningar som inte kan hanteras eller förstås med gamla slagord. ✨

Estlands existens bygger på ett medvetet arbete för att skapa en sammanhängande estnisk stat och nation.

it-sektor och byggnadsindustri. Med sina högre löner bidrar de framförallt till att dra upp priserna på varor och tjänster, och vinsterna från deras verksamhet kommer inte alltid gemene man till del. Istället koncentreras välståndet till städerna. Boende på landsbygden, i de traditionellt kustsvenska områdena i skärgården, och närmare den ryska gränsen i syd- och nordöst, har nu en inkomstnivå som bara är runt två tredjedelar så hög som den kring Tallinn. I avsaknad av en utbyggd industri har Estland stora svårigheter att bryta sig ur medelinkomstfällan och skapa en ekonomi som kan konkurrera genom högre förädlingsvärde, snarare än låga löner. Det märks också på varuutbudets kvalitet, som inte alltid ökat i relation till priserna. Detta förhållande skapar ett utbrett missnöje som etablerade partier har haft svårt att förhålla sig till.

ett parallellt tryck från ryska medier – vilka ständigt hamrar in att invandringen från Mellanöstern är ett hot mot Europa – och ett uppfattat hot från EU:s sida, har det blivit lättare för ester och rysktalande att lämna sin konfliktfylld historia därhän. Den migrationspolitiska retoriken har också underblåst en estländsk revanschism gentemot det övriga Europa som legat under ytan sedan finanskrisen 2008. Esterna har en benägenhet, orsakad av de många åren under utländskt välde, att skylla inhemska problem på omvärlden. Det innebär också att man är mer böjd att sluta sig inåt för att hantera vad som upplevs som ett externt hot, vilket allt sammantaget skapar en god grund för missnöjesyttringar med udden riktad mot utlandet.

Som för att kratta manegen för EKRE var den offentliga debatten, särskilt om

RYSSLAND

Ryska kvarlevor

Nästan alla tiggare i Moskva är kvinnor. Deras förödmjukelser påminner om feodaltiden, skriver **Ulrika Carlsson**.

1990-TALET VAR EN hård tid i Ryssland – om detta trauma hör man idag mycket mer än om de politiska förföljelserna under Sovjet. Putins framgång vilar på att 1990-talet kommit att överskugga tidigare hemskheter och suddat ut dåliga minnen av kommunisttiden. Plötsligt fanns ingen anställningstrygghet, ojämlikheterna växte sig enorma, och kriminalitet på både hög och låg nivå spred sig. Sedan några år tillbaka har Moskvas borgmästare vidtagit reformer liknande dem dåvarande borgmästaren Rudy Giuliani införde i New York, och som gjort den sistnämnda till ett så populärt turistmål, inte minst för svenskar. Rent och fint, jämna trottoarer och glittrande dekorationer ska locka besökare med shoppinghunger. Gatumusikanter utan speciellt tillstånd har förbjudits. Och så har man försökt driva bort hemlösa och tiggare.

Ändå möter man tiggare här, och dessa skiljer sig från vad man kan se i Västeuropa. Nästan alla är kvinnor, gamla gummor med sjalett, och allt som oftast håller de i en helgonbild tillsammans med bägaren, som om slanten man lägger där vore ett offer till Gud. Många av dem, trots ömma åldrade kroppar, står på knä och gör kors-tecknet om och om igen medan de vaggar fram och tillbaka som under bön i kyrkan. Denna gudfruktiga ödmjukhet uttrycker också en social ödmjukhet, eller snarare en självförödmjukelse, som väl ska föregripa anklagelser och misstankar om att tiggaren är en parasit, en skurk. Det tar emot att ge pengar till sådana tiggare – det

känns som om man därigenom bekräftar den självbild och världsbild de presenterar, som om slanten vore en belöning för deras vilja till självförnedring. En något värdigare form av tiggeri består i försäljning av hemmagjord saltgurka och buketter av ängsblommor som plockats i utkanten av stan. Enligt vad jag hört – men inte begärt att få bekräftat av myndigheterna – tvingas dessa gummor betala en andel av sina inkomster till maffian i utbyte mot att polisen ska lämna dem ifred.

Ändå finns det förstås något hoppingivande i detta gräsrötternas försäkringssystem.

TIGGARNÄR HÄR ÄR alltså vanligtvis varken mentalt sjuka, narkomaner eller hemlösa, utan helt vanliga äldre som får en helt vanlig, väldigt låg, pension. Det som skiljer dem från andra är antagligen att de inte har några barn som kan – eller vill – hjälpa till. Det är fortfarande mycket vanligt att kvinnor – som går i pension redan vid femtiofem – tar hand om barnbarnen i utbyte mot mat och husrum (ofta inhyses de i vad som annars skulle varit vardagsrummet). Men sådana upplägg är förstås inte möjliga för alla. En pensionär som extraknäckar som dörrvakt i mitt hus, eftersom hon inte kan leva på de 1 600 kronor hon får i pension, förklarade utan agg att hennes son inte "kan" hjälpa henne med pengar, för han gillar bilar och har därför tre bilar

att underhålla, och han och hans fru tycker om djur och måste betala mat och vård för sina hundar. Att det är så få män som tigger, förresten – detta torde delvis förklaras av att deras högre pensionsålder (sextiofem) bara är ett år lägre än deras medellivslängd.

OCKSÅ MEDELKLASSEN har sina former av "tiggeri". Det är inte ovanligt här att mejla alla bekanta och arbetskamrater om ens barn drabbats av cancer eller fötts med en missbildning, och med kval och skam be om bidrag till operationer utomlands eller på privata lokala sjukhus, som ibland också är i utländsk drift. (Den allmänna sjukvården är gratis, men dras med långa köer och låg kvalitet.) Dessa massutskick består av långa, nogsamt formulerade brev där barnets diagnos och lidande beskrivs i detalj, tillsammans med bildbevis: barnet i bandage på sjukhus, eller närbilder från olika vinklar på missbildade kroppsdelar. Minst en bild föreställer i regel barnet när det leker och är glatt, som ett försök till övertygelse om att även denna lilla människa skulle kunna vara lycklig, att även detta liv i grunden är värt att leva och alltså att rädda. Vill man ge pengar gör man detta indirekt medelst en app varigenom det också kontrolleras att bidragen verkligen används till det uttalade ändamålet.

Ändå finns det förstås något hoppingivande i detta gräsrötternas försäkringssystem. Att folk ens försöker be sina bekanta om hjälp vittnar om att de har tilltro till deras medmänsklighet, den sortens starka medmänsklighet som frodas just i dysfunktionella samhällen. De tilltalar mottagarna av dessa brev som sina jämlikar: det som hänt mitt barn kunde lika gärna ha hänt ditt. Du hjälper mig nu och så hjälper jag dig när det är du som drabbas. Annat är det

med tiggarna på gatan. De vänder sig inte till dem som de betraktar som sina gelikar, utan till folk som är dem överlägsna – ekonomiskt, men också, underförstått, moraliskt. Självförnedringen tycks säga: "Ja, jag är en förkastlig varelse, vilket min fattigdom också vittnar om." Men att visa sin medvetenhet om denna förkastlighet är ett försök att neutralisera den. Detta tiggeri är inte del av något spontant demokratiskt system utan en kvarleva av feodalsamhället. De fattiga gummorna förlitar sig på att bättre bemedlade ska ge dem några försumbara mynt och därigenom glädjas åt sin egen godhet, bekräfta sitt förtjänta överläge. Att de ger allmosor betyder inte på något vis att de tror att de själva hade kunnat vara i tiggarens situation. *

Kalabaliken i Brejning

Den sista augustidagen markerade inte bara slutet på sommaren i Danmark; det var även dagen när månader av öppet inbördeskrig i det liberala Venstre fick ett plötsligt och oväntat slut.

Inte minst var det dagen när Lars Løkke Rasmussens långa politiska karriär kom till vägs ände.

För inte ens han – Danmarks nyss avgångne statsminister, Venstres partiledare och borgerliga oppositionsledare – visade sig ha mer än nio politiska liv.

Løkke har annars varit mästarnas absoluta mästare i politisk överlevnad, en *comeback kidsens comeback kid* som gång på gång tagit sig tillbaka till toppen efter att ha varit uträknad av landets samlade expertkår.

Men vid partiets *hovedbestyrelsesmøde* i jylländska Brejning slängde han igen dörren efter sig i vredesmod och lämnade posten som partiledare med omedelbar verkan.

Några minuter senare kunde de mållösa partivännerna läsa på Twitter att Lars Løkke avgått i protest mot att hans politiska linje inte accepterats av partiet.

Men som hans vice ordförande Kristian Jensen påpekade när även han kort därefter tog – i hans fall ett tårffyllt – farväl: ”Ett parti har en ordförande. En ordförande har inte ett parti.”

Konflikten dem emellan är legendarisk i dansk politik och har präglat och splittrat Venstre i mer än ett årtionde. En nattlig överenskommelse i Odense 2014 fördjupade

Slut med politiken. FOTO: ERIK REFNER/TT

problemen snarare än löste dem, för i avtalet om det delade partiledarskap som de där skakat hand på struntade Løkke högeligen.

Det var emellertid inte den bristfälliga personkemin dem emellan som var den utlösande faktorn till dramatiken i Brejning, utan djup oenighet om Venstres politiska linje. Där låg stridslinjen inte bara mellan de båda huvudkombattanterna utan mellan partiledaren och i stort sett resten av partiet.

Løkkes partivänner har i och för sig ofta haft svårt att hänga med i svängarna när han har sicksackat sig fram mellan diverse politiska positioner. Men när han kort före sommarens folketingsval utan minsta förvarning

gav ut en bok – med den tvetydiga titeln *Befrielsens Øjeblik* – med ett nytt samarbete med socialdemokraterna som huvudtema var måttet rågat för många trofasta partivänner.

Och när Løkke dagen före valet rättframt deklarerade att hans huvudlinje nu var ett SV-samarbete – som inte ens den socialdemokratiska partiledaren, numera statsministern Mette Frederiksen såg någon poäng i – fick även hans kolleger i *blå blok* nog av den principlöse Løkke som just satt en rejäl spik i kistan för det borgerliga Danmark.

Att Løkkes eget parti gick fram i valet, liksom dessförinnan i EU-valet, tolkade han som ett folkligt mandat att fortsätta med SV-spåret, vilket däremot *næstformanden* Kristian Jensen var starkt kritisk till i en uppmärksam intervju i *Berlingske*.

Nu kommer Venstres och borgerlighetens hopp istället att stå till den hastigt nykrönte partiledaren Jakob Ellemann-Jensen, officer och gentleman, tidigare *miljø- og fødevareminister* och med ett efternamn som väger tungt i dansk politik. Och under tiden som borgerligheten tappert försöker återfinna fotfästet kan Mette Frederiksen i lugnan ro genomföra alla de skattehöjningar som vill till för att hennes och *rød bloks* vidlyftiga vallöften ska kunna finansieras.

Det är inte lätt att vara borgerlig i dagens Danmark.

Ann-Sofie Dahl

DET ÄR INTE OKEJ

För ungefär ett år sedan skrev Brendan O'Neill i *Axess* (nr 6/18) om sina erfarenheter av triggning efter en föreläsning han hade hållit på Oxforduniversitet. En kvinnlig student fick andnöd och leddes bort. Vad hade hänt? I enkla ordalag, han höll inte med henne:

”Studenten hade frågat vad jag tyckte borde göras åt ’våldtäktskulturen’. Jag svarade att jag hade svårt för uttrycket våldtäktskultur. Jag framhöll att det kopplar ihop ett brott, våldtäkt, med ett icke-brott, kultur, och att detta blir en inbjudan till censur.”

Uppfattningen, O'Neills principiella

försvar av yttrandefrihet, triggade alltså en hyperventilering. Men vad ska den som ogillar misshagliga uppfattningar göra? Förbjuda dem?

Tanken är inte ny, men att den börjat slå rot inom akademien och i kulturvärlden är en sentida och ovälkommen företeelse. *Times Literary Supplement* uppmärksammade nyligen att förlagschefen på Jonathan Cape sagt att han idag inte skulle ha publicerat *Lolita*. Vilket fick signaturen JC att lägga fram en lista på potentiellt misshagliga författare:

”It is not ok to like Henry Miller. Don't even ask about Henry Miller.” Om att läsa

William Faulkner: ”Oh boy. The phrase 'triggers warning' might have been coined to protect the young against *Absalom, Absalom*.”

Kiplings poem ”If” togs bort från en vägg på Manchester University och ersattes av några rader av Maya Angelou.

Slutsatsen: ”Perhaps it's safer not to read at all, which is what lots of people do anyway.”

Man kan få andnöd för mindre.

Mats Wiklund

Av Johan Sundeen och Roger Blomgren

1

Johan Sundeen är docent i idé- och lärdomshistoria.

Roger Blomgren är professor i biblioteks- och informationsvetenskap med inriktning mot kulturpolitik. Båda är verksamma som forskare och lärare vid Bibliotekshögskolan i Borås.

Kulturlivets tillrättaläggare

Aktivistiska tjänstemän och kulturutövare sätter sina egna värdegrunder över intellektuella friheter. Kulturens autonomi kan hotas av institutionerna själva.

Mot bakgrund av sina landsmäns tilltagande förundran över utvecklingen i det österut liggande broderlandet ger sig den norske författaren Bjarne Riiser Gundersen ut på exkursion i Sverige. Sina intryck redovisar han i *Svenske Tillstander*, en titel

som anspelar på en spridd dystopisk Sverigebild. I bokens upptakt återges en norsk tidningsredaktörs förundrade fråga: "Varför är det gåtfulla folket" – svenskarna – "så extremt?" Lagomlandet tycks ha utvecklats till "ett landskap av paradoxer och ytterligheter".

Till de företeelser som skapar en känsla av häpenhet på andra sidan riksgränsen hör det svenska kulturlivet, då inte minst inställningen till intellektuella friheter. I en intervju om

**Nationalmuseum
lägger till rätta.**

FOTO: JOHAN JEPPSSON/TT

biblioteken som arenor för en levande samhällsdebatt år 2014 pekar Norges dåvarande kulturminister Thorhild Widvey på förekomsten av en bristande medvetenhet i Sverige om yttrandefrihetens värde och innebörd: "Den politiske korrektheten i Sverige har blivit ett traume. Vi burde sende noen nordmenn over grensen for å utfordre dem. Ytringsfrihet er å akseptere den stemme man ikke liker." Under ett besök i Malmö noterar Bjarne Riiser Gundersen hur obekväma personer och potentiellt kränkande kulturyttringar tenderar att städas undan i Sverige: Svenskt kulturliv sägs vilja glömma existensen av den provokative och till livet hotade konstnären Lars Vilks, samtidigt som Malmö stadsbibliotek flyttar barnbokserien Lilla Hjärtat till magasinens underjordiska värld av hänsyn till mörkhyade personer.

Till bilden hör uppmärksammade exempel på att svenska folkbibliotek har vägrat köpa in eller fjärrlåna hem böcker som efterfrågats av låntagare, bland annat nationalekonomen Tino Sanandajis *Massutmaning*. Flera av dessa åtgärder har kritiserats med skärpa av Justitieombudsmannen, detsamma gäller beslut om att inte upplåta folkbibliotekens lokaler för offentliga möten till arrangörer med felaktig "värdegrund". Dessa åtgärder bryter enligt JO mot såväl Bibliotekslagens intentioner som grundlagens skrivning om att "förvaltningsmyndighet [ska] beakta allas likhet inför lagen och iakttä saklighet och opartiskhet i sin verksamhet".

Under sensommaren har den inhemska debatten ånyo blossat upp, denna gång med

»

Thorhild Widvey beskrev svenskt trauma.

FOTO: ALAMY

”

Socialistiskt biblioteksarbete skulle vara samhällskritiskt, antikommersiellt, politiskt medvetet samt revolutionsfrämjande.

återöppnade Nationalmuseum i fokus. Kulturvetaren Sebastian Marquez von Hage vittnade om hur han fylldes av skamkänslor inför utländska besökare som på museet möttes av uppfostrande och uppfostrande informationstexter om de fördomar och uttryck för ojämlikhet som ryms innanför ramarna i svenska nationalskatter. Genusmoralismen skämmer ut Sverige var rubriken i *Expressen*.

Bruket av bibliotekens urvalsarbete för ideologiska syften och instrumentaliseringen av historiska konstverk till verktyg i den samtida könskampen är två exempel på aktivistiska manövrer från professionsutövares sida vid offentligfinansierade institutioner. Ett tredje verksamhetsområde inom kulturlivets domäner som figurerat relativt flitigt i den offentliga debatten är teatern. I *Axess* (9/2018) skriver kulturlivjournalisten Gunilla Kindstrand om hur opinionsbildning i frågor om klimat, HBTQ, feminism och etnicitet bedrivs från scener runt om i landet.

I svensk offentlig debatt riktas kritiska blickar hellre utåt än inåt. Kina och Ungern lyfts fram som länder där principerna om kulturens frihet bryts och där hotet från politiken är manifest. I Sverige finns förvisso en betydande konsensus inom partier och kulturområdet om att folkvalda politiker ska hålla sig på armlängds avstånd. Konst och kultur ska inte styras av partipolitik eller ideologi. I kulturpolitikens styrdokument

är yttrandefrihetens ställning stark. I Bibliotekslagen stadgas att ”biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning”. Beslutsfattarna har överlåtit betydande makt till utförarledet. Men är det en principiell skillnad mellan att förtroendevalda bedriver politisk och ideologisk styrning, och om det sker på myndighetsnivå eller inom implementeringsansvariga organisationer? Vår principiella huvudfråga är om kulturens frihet och autonomi kan hotas av institutionerna själva – av aktivistiska tjänstemän och kulturutövare.

Aktivistiska föreställningar inom yrkeslivet kännetecknas av att den professionella självuppfattningen och verksamheten knyts till strävan att på basis av värden grundade i ideologi och/eller partipolitik åstadkomma samhällsförändringar. Även om den från Max Weber utgående föreställningen om en strikt neutral och verkställande byråkrat måhända alltid utgjort en illusorisk bild av verklighetens tjänsteman, finns det skäl att skilja mellan professionell autonomi baserad på värderingar som vuxit fram inom professionerna respektive importerats från de politiska och akademiska samhällssfärerna. Tjänstemannaaktivism kan ses som ett sammanfattande begrepp för *extern* influerade föreställningar om yrkesidentitet och dito praktik. När en företrädare för den progressiva organisationen Bibliotek

i Samhälle (BIS) på tidigt 1970-tal presenterade föreningens verksamhetsidé gjorde vederbörande det i aktivistiska termer: "Till skillnad från andra biblioteksföreningar är BiS inte intresserat av biblioteksaktiviteter som sådana, organisationens ändamål är att åstadkomma av socialistiska ideal präglade samhällsförändringar."

Som uppenbart är för var och en som hjälpligt följer med i svensk samhällsdebatt har tjänstemannaaktivismen brett ut sig inom stora delar av samhällslivet. Utrikesdepartementet, Migrationsverket, Polismyndigheten och Naturvårdsverket är exempel på förvaltnings- och myndighetsmiljöer vars tjänstemän har sagts agera politiskt och mer eller mindre självsvåldigt. Emellertid utgör kulturlivet på många sätt ett särskilt brännande område. Bärningen som kulturverksamhet har på intellektuella friheter och därmed på det demokratiska samhällsskicket hör till dessa faktorer.

Det förefaller också rymmas en särskild emotionell laddning i kritiken mot aktivism inom kulturområdet. En känsla av att ha blivit personligt förörrättad av till informationsskyltar förklädd ideologisk beskäftighet återkommer i flera debattartiklar. "Behandla mig som en vuxen, vill jag skrika", skrev Catarina Kärkkäinen nyligen efter ett besök på Nationalmuseum. Kulturens betydelse för vad det innebär att i djupare mening vara människa torde bidra till att skapa särskild nerv i debatten om den politiska korrekthetens skadliga inverkan på konst, litteratur och drama. Tillrättaläggandets praktiker kan komma i konflikt med föreställningar om individens autonomi, hennes rätt till personlig utveckling utan vägledning av kulturlivets sociala ingenjörer.

Det kulturpolitiska fältet utgör därtill en särdeles god illustration till ett för all tjänstemannaaktivism viktigt faktum: genljudet från det röda decenniet (1965–1975). Ett antal humanistiska och samhällsvetenskapliga forskare har med olika begrepp sökt åskådliggöra hur ideal, perspektiv och praktiker som grundlades under studentrevoltens år kommit att leva kvar i svenskt samhällsliv, mer eller mindre finjusterade över tid. Det långa 1968 respektive Arvet efter 1968 är två exempel ur den historievetenskapliga vokabulären. Övergången mellan 1960-talet och 1970-talet har setts som en formativ period för aktivistiska grupperingar med hemhörighet i den radikala vänstern. Inom bibliotekshistorisk forskning har det uppmärksamats hur det så kallat socialt och politiskt medvetna biblioteket vann mark på bekostnad av det förment neutrala dito i en tid präglad av utopiska ideal och sociala protester. Genom aktivisternas långa marsch genom institutionerna blev radikaliseringen bestående.

Sociologen Göran Therborn, själv frontfigur för 1965 års nya vänster, har karakteriserat det sena 1960-talet som en tid då receptions-kretsen för marxistisk samhälls- och kulturkritik lika påtagligt som snabbt vidgades.

Ett uttryck för detta fenomen var grundläggandet av politiska professionsorganisationer inom kulturlivets område runt om i Europa, inte sällan i opposition mot etablerade och enligt aktivisterna reaktionära yrkeslivsföreningar. Om de senares logik huvudsakligen bestämdes av inomprofessionella värderingar präglades de senares av uppfattningen att kulturen utgjorde ett verktyg i klasskampen. Beteckningar som kultur- och biblioteksarbetare utgjorde till viss del konceptualiseringar av tidsandan. I en för sammanvävningen av professionsutveckling och plakatpolitik betecknande formulering i premiärnumret (1/1969) av tidskriften *Bibliotek i Samhälle* talas om "vikten av målinriktad biblioteksforskning och av att krossa kapitalismen".

Socialistiskt biblioteksarbete skulle vara samhällskritiskt, antikommersiellt, politiskt medvetet samt revolutionsfrämjande. Som det heter i en representativ artikel: "Den slapphet som under täcknamn av allsidighet eller neutralitet avhåller biblioteken att ta ställning i [...] politiska frågor kan naturligtvis inte längre tolereras". Biblioteken borde göras till "centra i kampen mot kapitalism, kapitalism, storfinans och allt vad dessa

”

Men är det en principiell skillnad mellan att förtroendevalda bedriver politisk och ideologisk styrning, och om det sker på myndighetsnivå eller inom implementeringsansvariga organisationer?

»

Som uppenbart är för var och en som hjälpligt följer med i svensk samhällsdebatt har tjänstemannaaktiviteten brett ut sig inom stora delar av samhällslivet.

begrepp står för". I ett uttryck för självinsikt heter det i samma organ tioalet år senare att en socialistisk urvalspolitik inte kan förverkligas "utan kontroverser med dem som lånar på biblioteken".

68-rörelsen och dess politiserade uppfattning av det kulturella skapandets värden och funktioner påverkade inte bara bibliotek utan också teatrar och museer samt övrig kulturverksamhet grundligt. De så kallade centrumbildningar som etablerades i slutet av 1960-talet och framåt – Författarcentrum, Danscentrum, Musikcentrum, Konstnärscentrum och Teatercentrum – kan i likhet med Bibliotek i Samhälle ses som plattformar för socialistisk aktivism inom kulturpolitikens genomförandeled. Teatercentrum, som distribuerade de fria gruppernas föreställningar, kämpade mot kultur som ansågs passivisera människan och förvandla henne till ett konsumtionsobjekt. Organisationen stred vidare mot imperialism, kämpade för yttrandefrihet och för en kultur som var ett redskap för det arbetande folket.

S narlika synsätt uttrycktes av en framträdande profil i Göteborgs teaterliv år 1969: "Vår uppgift är att skapa en konst som är ett vapen i kampen mot borgarklassen. [...] Arbetet på kulturens område är en del av undertrycktas revolutionära kamp för ett socialistiskt samhälle." I uppsättningar som distribuerades av Teatercentrum var det heller inte tillåtet att framföra skildringar som bestred tron på människan som

utvecklingsbar. Det var sålunda inte staten, som i Sovjetunionen och Kina, utan teaterorganisatio-
ner själva som granskade pjäser i syfte att hindra
skadliga intrvck och ideologer från att få fotfäste.

Historikern Johan Bergman, som har studerat och analyserat flera av centrumbildningarna inom svenskt kulturliv, beskriver de politiseringsprocesser som kännetecknade 1970-talet. Det sattes likhetstecken mellan engagemang och *politiskt* engagemang, betonades att kulturverksamhet skulle präglas av medvetenhet om orättvisor och förtryckande strukturer samt odlades en antiimperialistisk hållning. Vi känner igen dessa hållningar från svunna årtiondens radikala kulturarbetare bland dagens identitetspolitiskt vägleda tjänstemannaaktivister. Kulturen förväntas komma till rätta med en stor uppsättning orättvisor. Inom facklitteratur sprids budskapet att museerna skall göras om till säkra platser för etniska och sexuella minoriteter och förtryckta människor i stort. Utställningar bedöms utifrån kriterier som huruvida de "stöder och bidrar [...]" till den samhällskultur som mångfaldssamhället behöver" eller ej.

1970-talets och 2010-talets respektive aktivistiska agendor inom kultursektorn uppvisar både iögonfallande skillnader och påtagliga uttryck för kontinuitet. Hymnerna till världsproletariatet har klingat ut och bilderna av förfördelade har bytts ut. Svante Nordin och Lennart Bertson har koncist fångat huvuddragen i den aktivistiska

Bibliotek i Samhälle: tog ställning.

FOTO: SUSS WILÉN

vänsterns transformationer: ”Nu ersattes kampen för arbetarklassens intressen med krav på sexuella och etniska minoriteters rätt till egen identitet – arbetarklassens frigörelse blev till de homosexuellas frigörelse, kvinnans frigörelse, invandrarnas frigörelse.”

Ett uppmärksammat exempel på den identitetspolitiska agendans genomslag i museivärlden gavs när Moderna museet Malmö försåg Nils Dardels målningar *Svarta Diana* och *Huvudjägarens eftermiddag* med varningslika texter. Konstverken dömdes ut som stereotypa och som stridande mot museets värdegrund, en åtgärd som motiverades med hänvisning till den höga andelen invandrare i Malmös befolkning. Ett angränsande, normkritiskt exempel utgörs av Svensk Scenkonsts och Teaterförbundets *mångfaldscheck*, enligt vilken teatrar skall beakta att pjäser och program inte tas fram av en heterogen grupp, vad gäller kön, etnisk tillhörighet, ålder och socioekonomisk bakgrund. Enskilda pjäser ska granskas utifrån frågan om ”hurvida uppsättningen bidrar till att konservera eller utmana rådande normer och föreställningar om människor” eller ej.

Det jämförelsevis begränsade intresset inom såväl kulturdebatten som forskningen för den maktpolitiska problematik som aktivistiska föreställningar utgör är förvånande. En perspektivförskjutning från den av betydande konsensus omgärdade principen om att politikerna ska hålla sig på armlängds avstånd till frågan om vilka värden, ideal och praktiker som borde känneteckna genomförandeledets aktörer skulle kunna verka vitaliserande. Att hotet om politisering av kulturen inte enbart eller ens främst kommer från förtroendevalda torde vara obestridligt. Varför skulle politisk och ideologisk styrning utgöra ett mindre allvarligt hot mot kulturens autonomi och våra intellektuella friheter om det sker på myndighetsnivå eller inom implementeringsansvariga organisationer istället för i riksdagen, regionparlament och kommunala församlingar? Statsvetaren Christian Fernández har karakteriserat frågan om yttrandefriheten som själva nerven i debatten om politisk korrekthet. Exempelen är som framgått talrika på hur aktivistiska tjänstemän och kulturutövare sätter egenförfattade värdegrunder över intellektuella friheter och kulturkonsumenters rätt att uppleva konst, litteratur och kulturarvsartefakter utan indoktrinering.

I anslutning till den urvalspolitiska debatt som pågått de senaste åren har juristen Johan Hirschfeldt framhållit att det är viktigt att beakta att bibliotekarier i egenskap av offentliga tjänstemän utövar makt. De har ett ”stort ansvar som ska genomsyras av” regeringsformens skrivningar om ”saklighet och opartiskhet”. Bibliotekarier kan genom till sin yrkespraktik knuten maktutövning ses som exempel på vad den svenska maktutredningen betecknar som *agensättare*. Bibliotekarier kan endera befördra ideologiska och moraliska föreställningar som anses lämpliga eller stoppa olämpliga sådana att

Fickteatern 1969.

FOTO: ANNA ASP/TT

få tillträde till det offentliga rummet, vilket kan uppfattas som ett demokratiskt dilemma och som ett hot mot yttrandefriheten.

Att vad som utspelar sig inom konstens värld också har bäring på frågan om vilket utrymme medborgaren ges att utöva sina fri- och rättigheter kan illustreras av en skrivning i en handlingsplan från den av offentliga medel stödda föreningen Art Lab Gnesta enligt vilken delar av den svenska väljarkåren bör uteslängas från inflytande över kulturen: ”Särskilt viktigt är att ännu fler i gruppen i samhället tar plats i konstfältet och kräver säkrandet av konstens fria ytor gentemot höger-konservativa och nyliberala partipolitiska ideologier.” Likaledes riktade sig Riksteaterns vd Magnus Aspegren 2018 i en film på Youtube till valmanskåren med en uppmaning att inte rösta på Sverigedemokraterna med hänvisning till kulturlivets frihet.

Aktivistiska tjänstemäns och kulturutövaras maktutövning är åtminstone i en mening att betrakta som ett större problem än politiker som inte respekterar principen om armlängds avstånd. Medan den politiska debatten till större del pågår inför öppen ridå och förtroendevalda kan ersättas genom viljeyttringar i fria val sker politisk-ideologiskt betingade handlingar vid kulturinstitutioner inte sällan i det fördolda och bortom möjlighet för reell påverkan från medborgarnas sida. ❀

”

Genom aktivisternas långa marsch genom institutionerna blev radikaliseringsen bestående.

Av **Torsten
Rönnerstrand**

2

Torsten Rönnerstrand är historiker, samhällsvetare och docent i litteraturvetenskap. År 2015 utgav han boken *Krisernas Grekland i politik och litteratur*.

Komplicerad förbindelse

**Kyriakos Mitsotakis med
sin viktigaste partner.**

FOTO: TOBIAS SCHWARZ/TT

För den nya grekiska regeringen är Tyskland dess viktigaste bundsförvant. Men tyskvänligheten väcker blandade känslor hos många greker.

Det var säkert inte en tillfällighet att Greklands nyttillträdde premiärminister Kyriakos Mitsotakis valt att prioritera Berlin och Angela Merkel, när han sent på kvällen den 28 augusti inledde sin första längre utlandsresa efter segern i parlamentsvalet den 7 juli. "Vår viktigaste partner är Tyskland", sa han nyligen i en intervju i den tyska tidningen *Merkur*, där han också passade på att distansera sig från det vänsterstyrda Spanien och det högerpopulistiska Italien.

Mitsotakis val av resmål kom knappast som en överraskning. Redan som oppositionsledare gjorde han långtgående utfästelser med syftet att försäkra sig om stöd från det tyska regeringspartiet CDU och dess ordförande Annegret Kramp-Karrenbauer. Sålunda lovade han den tyska CDU-ledaren att hans parti Ny Demokrati inte skulle motsätta sig de tyska krav på privatisering av allmän egendom som den nyligen avgångna vänsterregeringen gjort sitt bästa för att förhålla under sina fyra år vid makten. Det betyder att Tyskland kommer att kunna förstärka sitt redan förut mycket starka grepp om den grekiska ekonomin.

Att Mitsotakis söker stöd hos sina tyska meningsfränder är naturligtvis inte oväntat. Han talar själv flytande tyska, och han tillhör en släkt som sedan länge haft starka band till Tyskland. Dessutom har Angela Merkel vid tidigare parlamentsval lovat att straffa de grekiska väljarna genom ekonomiska sanktioner för den händelse att valresultatet skulle gå hans parti emot. Ett illustrativt exempel på det var de två valen under våren och sommaren 2012. Under intryck av de tyska hotelserna kom den inledande vänstervågen av sig och Ny Demokrati kunde därför återta makten.

Mitsotakis har alltså goda skäl att vårda sina tyska förbindelser, men det hindrar inte att hans >>

”

Enligt många mening innebär den också att det i praktiken blivit omöjligt för den grekiska regeringen att föra en politik som står i strid med tyska intressen.

ostentativa tyskvänlighet väcker blandade känslor hos många av dagens greker. Skälen till detta är till stora delar historiska.

När det grekiska frihetskriget började 1821 reagerade tyskarna till en början starkt negativt. Man såg det som en farlig utmaning mot det internationella fördrag – den så kallade Heliga alliansen – som skulle sätta stopp för alla revolutionära rörelser i Europa. Särskilt stark var oron bland de tyskar som fruktade att grekernas frigörelse från turkarna skulle leda till att Grekland gled in i den tyska maktsfären.

Denna oro delades inledningsvis också av den tyske diktaren Johann Wolfgang von Goethe. Visserligen var han i sin ungdom en varm anhängare av den tidens revolutionära stämningar, men efter franska revolutionen 1789 blev han så småningom alltmer konservativ.

Men Goethes ovilja mot grekernas krav på självständighet skulle visa sig övergående. Vad som fick honom att ändra uppfattning var Lord Byron, en liberal aristokrat som redan 1823 anslutit sig till den grekiska frihetskampen. När han året därpå dog i Messolonghi hade han redan hunnit skapa opinion för grekernas sak. Att han inte föll i strid utan i en febersjukdom hindrade inte att hans exempel fick stor betydelse för den tyska inställningen till grekernas kamp. Ett av de tydligaste uttrycken för det är andra delen av Goethes *Faust*. Detta verk kan läsas som en poetisk fantasi om ett idealiserat Grekland, där antiken och 1820-talet smälter samman till en enhet.

Detta skulle efter hand få en enorm betydelse för relationen mellan Tyskland och Grekland. Många framstående tyskar engagerade sig i det

som med ett grekiskt ord brukar kallas ”filhellenism”, alltså kärlek till det grekiska. Dit hörde en av Europas mest framsynta monarker, den liberala kung Ludvig I av Bayern (1786–1868). Inspirerad av *Faust* lät han uppföra museer och offentliga byggnader i klassicistisk stil. Syftet var att få hans huvudstad München att framstå som ett modernt Aten.

Det innebar dock inte att relationen mellan Tyskland och Grekland var konfliktfri. Inte minst framgår det av grekernas reaktioner mot de rena rötägg från europeiska kungahus som stormakterna – mot de grekiska undersåtarnas uttryckliga önskan – insisterade på att placera på tronen i Aten.

Ett exempel på det var det starka motståndet mot Otto av Bayern – son till Ludvig I – som efter en överenskommelse mellan stormakterna blev det moderna Greklands förste monark. Under hans tid på tronen (1832–1862) grundlades det korrumperade klientsystem som än idag kraftigt hämmar grekisk ekonomi. Därtill kom att den bayerska armén fick en roll som kan erinra om den som amerikanska soldater spelade under Irakkriget. Dessa missförhållanden och andra ledde till en rad uppror mot den bayerska marionettregeringen. När Otto sent omsider tvingades avgå efterträdde han av den tyskättade prins Vilhelm av Schleswig-Holstein-Sönderborg-Glückburg. Under namnet Georg I regerade han Grekland fram till 1913, då han blev mördad och efterträdde av sin son, Konstantin I.

Grekernas komplicerade förhållande till Tyskland kom även i dagen under första världskriget. Under ledning av landets folkvalde premiärminister, liberalen Eleftherios

Tog sig an den grekiska saken: Byron inspirerade tyskarna.

FOTO: GETTY IMAGES

Hakkorset på Akropolis.

FOTO: ALAMY

Venizelos, verkade republikanerna för att Grekland skulle delta i det krig mot Tyskland som leddes av "ententen", alltså England, Frankrike och Ryssland. Dessa planer gick stick i stäv med den tyskvänliga politik som företrädades av kung Konstantin och dennes tyskfödda drottning Sofia, som var syster till kejsar Vilhelm II. Efter en våldsam konflikt som varade i flera år tvingades den tyskvänlige kungen i juni 1917 att abdikera till förmån för sin son Alexander. Strax därefter gick Grekland på ententens sida med i kriget mot Tyskland och Österrike.

Spänningarna mellan greker och tyskar hindrade inte att en rad tyskspråkiga kulturpersonligheter engagerade sig för den filhellenistiska saken. Mest inflytelserik var den existencialistiske filosofen Martin Heidegger, som gång på gång underströk att han själv och hans lärjungar var efterföljare till de grekiska filosofer som levte före Sokrates.

Filhellenismen hos Goethe och Heidegger

skulle sedan i vulgariserad form bli en central ingrediens i nazismen. Sålunda menade nazisterna att Hitlers Tyskland var den rättmätiga arvtagaren till den högkultur som under klassisk tid (cirka 500–300 f Kr) hade skapats i det antika Grekland. Dock var det inte det förhållandevis demokratiska och kulturellt högtstående Aten som var Hitlers ideal, utan det militaristiska och kulturfientliga Sparta.

Nazisternas entusiasm för Grekland hade historiska rötter, men den förstärktes kraftigt i samband med olympiska spelen i Berlin 1936. Bland de antika ruinerna i Olympia tändes den fackla som via Aten, Delfi, Sofia, Belgrad, Bukarest, Budapest, Wien och Prag skulle föras till den tyska huvudstaden.

Den 1 augusti klockan 11.42 kom den grekiska elden fram till Berlins Olympiastadion. Där väntade uppemot 100 000 åskådare, däribland Hitler och stora delar av ledningen för den

”

Många framstående tyskar engagerade sig i det som med ett grekiskt ord brukar kallas *filhellenism*, alltså kärlek till det grekiska.

»

”

Under olympiaden 1936 fanns det också visst fog för de nazistiska ledarnas förhoppningar om att kunna knyta an till det grekiska arvet.

nazistiska regim som tre år tidigare tagit över makten i Tyskland.

Fackelstafetten från Grekland blev ett viktigt inslag i Berlinolympiadens dramaturgi. Om det vittnar inte minst Leni Riefenstahls välkända propagandafilm *Olympia* (*Den stora olympiaden*). I en lång, mycket vacker inledning ser vi den olympiska elden tändas bland ruinerna i Olympia, och därefter får vi följa dess färd bland jublande människomassor i Grekland, Bulgarien, Jugoslavien, Rumänien, Tjeckoslovakien, Österrike och Tyskland. När den siste fackelbäraren springer in på Berlins Olympiastadion förväntas åskådarna ha tagit till sig budskapet att det glansfulla arvet från antikens Grekland nu övertagits av det nazistiska Tyskland, Europas nya herrar.

Under olympiaden 1936 fanns det också visst fog för de nazistiska ledarnas förhoppningar om att kunna knyta an till det grekiska arvet. När den olympiska elden tändes hade Grekland just fått en starkt tyskvänlig regering som verkade ha goda förutsättningar för att komma väl överens med nazisterna. Den 14 april 1936 hade det grekiska parlamentet överlåtit sin makt till Ioánnis Metaxás, en i Tyskland utbildad general med starka sympatier för Hitler. Under Berlinolympiadens fjärde dag, den 4 augusti 1936, gjorde han sig med stöd av den grekiske kungen till diktator i Grekland, en händelse som än idag högtidlighålls av grekiska nazister.

På några punkter avvek dock Metaxás regim från vad man kunnat förvänta sig av en regim med så starka sympatier för Hitler och nazismen. Man uppgav nämligen inte de goda relationer till Storbritannien som av tradition kännetecknat grekisk politik. När andra världskriget brutit ut försökte man därför i det längsta bevara sin neutralitet.

Denna strategi misslyckades dock. Våren 1941 invaderades Grekland av tyska styrkor. Den 20 april undertecknades – i strid med order givna från Aten – vapenstillstånd med Tyskland av Geórgios Tsolakoglou, en starkt tyskvänlig general som övertagit kommandot över de grekiska trupperna efter den nyligen avlidne Metaxás. Tio dagar senare blev han av tyskarna utnämnd till premiärminister i en nazivänlig marionettregering.

Till en början verkade de tyska ockupanterna angelägna om att odla goda relationer till vanliga greker. Av historiska skäl hade ju tyskarna dyrkat ”det grekiska” som idé och princip, och i invasionens inledande skede uttryckte de beundran för sina grekiska motståndare och deras modiga sätt att försvara sig.

Men smekmånaden mellan ockupationsmakt och befolkning skulle bli kort. Så snart ockupationen mötte motstånd avgjorde tyskarna att de samtida invånarna i Grekland inte var riktiga greker utan invandrade slaver – och därmed ”mindervärdiga”! Därmed inleddes mer än tre år av nazistisk terror mot den stora majoritet av greker som vägrade samarbeta med ockupationsmakten.

Nazisternas tilltagande missnöje med grekerna berodde alltså först och främst på att den breda allmänheten i landet visade sig betydligt mindre benägen att samarbeta med den tyska ockupationsmakten än befolkningen i länder som Frankrike, Italien och Tjeckoslovakien. Det kunde man se i de nazistiska myndigheternas indignerade reaktioner på grekernas ovilja att låta sig rekryteras som frivillig arbetskraft i den tyska krigsmaskinens tjänst. De greker som man trots motståndet lyckades locka till Tyskland beskrevs av tyska myndigheter som mer svårhanterliga än arbetare från andra nationer. Enligt rapporter från Gestapo var de både lata och uppstudsiga. Den nazistiska irritationen gentemot de grekiska gästarbetarna berodde dock inte bara på deras ovillighet att underkasta sig sina tyska herrar. En annan orsak var att de inte sällan gjorde tyska kvinnor med barn. I syfte att motverka denna ovälkomna konsekvens av arbetskraftsimporten beskrev nazisterna de grekiska arbetarna som värdelösa undermänniskor.

Den allra viktigaste orsaken till tyskarnas indignation var dock den motståndsrörelse som började ta form redan några månader efter tyskarnas inmarsch i landet. I september 1941 grundades EAM (Grekiska folkets befrielsearmé) och en kort tid senare dess väpnade gren ELAS (Folkets nationella befrielsearmé). Drygt tre år senare hade dessa

Johann Wolfgang von Goethe: först sval och sedan entusiastisk.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Det grekiska frihetskriget.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

organisationer på egen hand tvingat den tyska ockupationsmakten att lämna landet. I början av oktober 1944 inledde de tyska trupperna ett snöpligt återtag ur det land som de under mer än tre år plundrat på allt som gått att plundra. Intill dess hade den tyska ockupationen dock kostat Grekland uppemot en miljon människoliv. Dessutom hade tyskarna stulit den grekiska guldreserven och tvingat grekerna att betala en oerhört betungande avgift för finansiering av den tyska ockupationsarmén.

Mot den bakgrunden kan man förvåna sig över den storsinhet som grekerna efter kriget visade gentemot det besegrade Tyskland. Sålunda ställde man sig med all kraft bakom den nedskrivning av den tyska krigsskulden som genomdrevs 1953, vilket ledde till att Tyskland fick halva sin skuld avskriven. Dessutom beslöt man att tyskarna bara skulle behöva betala av den återstående skulden i en omfattning som motsvarade 3 procent av landets exportinkomster.

Detta storsinta agerande gentemot den forna fienden tycks dagens tyskar dock ha förträngt. I varje fall finns det ingenting som tyder på att den tyska regeringen lärt något av de greker som 1953 kom till de skuldtyngda tyskarnas undsättning.

Mot den bakgrunden är det inte oväntat att Mitsotakis ostentativa tyskvänlighet väcker blandade känslor i dagens Grekland. Därtill kommer att hans uttalade vilja att underkasta sig de tyska kraven på

utförsäljning av allmän egendom i det långa loppet kan visa sig vara en olönsam politik.

Redan i dagsläget finns det bland grekerna en oro över att det tyska bolaget Fraport blivit majoritetsägare i fjorton av landets viktigaste flygplatser, däribland på semesteröarna Korfu, Kreta, Kefalonia, Kos, Lesbos, Mykonos, Rhodos, Samos, Santorini, Skiatos och Zakynthos. Det är en affär som leder till att merparten av intäkterna går till den tyska delstaten Hessen och dess huvudort Frankfurt. Enligt mångas mening innebär den också att det i praktiken blivit omöjligt för den grekiska regeringen att föra en politik som står i strid med tyska intressen.

Det intrycket förstärks också av rapporteringen kring Mitsotakis möte med Merkel på eftermiddagen den 29 augusti. Att döma av den efterföljande presskonferensen på omväxlande tyska och grekiska tycks han medvetet ha undvikit att ta upp ämnen som skulle kunna generera den tyska förbundskanslern inför de förestående delstatsvalen i Brandenburg, Sachsen och Thüringen. Sålunda berördes inte alls den omförhandling av den grekiska statens skulder till Tyskland som Mitsotakis utlovade i sin valkampanj. Däremot tryckte man starkt på behovet av en snabbare privatisering av de grekiska statsföretagen och den offentliga sektorn. Sådana reformer skulle enligt Merkel öka de tyska företagens investeringsvilja, och därmed också kunna bidra till en förbättring av affärsklimatet och de bilaterala kontakterna mellan Tyskland och Grekland. ✨

TEMA

VEM BLIR DET HÄRNÄST?

Christian Abrahamsson har skrivit en essä om konsensuskultur och syndabockar i Sverige. Vi har bätt fyra personer att göra varsin reflexion över den.

Utstött och skyddslös mot massan

Syftet med en syndabock är att identifiera någon som massan kan offra för att återställa en stabilitet hos gemenskapen. Individen blir skyddslös mot kollektivet.

Av Christian Abrahamsson

*Den som sjunger i grupp
kastar sin bror i fångelse
bara man ber honom.*

Henri Michaux

Den 17 mars 2005, när den då 81 år gamle franske litteraturvetaren och filosofen René Girard (1923–2015) valdes in i Franska akademien, var det hans vän sedan 40 år Michel Serres som gav det svar som följer på en ny ledamots anförande. Serres lyckas att med några få meningar sammanfatta den grundproblematik som Girard ägnat ett halvt sekel: "Vad betyder det subjekt som vi kallar *du* och *jag*? *Sub-jectus*, den som liggande, underkastad, begravd under stenarna, dör under sköldarna, under det allmänna jublet, under våra bifallsrop. Och vilket avskyvärt lim klibbar samman kollektiven till det månghövdade subjekt som vi kallar *vi*?" Uttryckt annorlunda handlar Girards projekt om att förstå relationen mellan kollektiven och individen. Detta blir tydligast i hans försök att förstå en figur eller ett fenomen som stått och står i centrum i den västerländska historien, syndabocken. Girard har i en lång rad texter sedan debuten 1961 med boken *Mensonge romantique et vérité romanesque* försökt förstå de ofta dolda eller bakomliggande processer som ett "vi" använder sig utav för att stöta ut det avvikande och därigenom stabilisera en gemenskap som befinner sig i upplösning eller i en djupare kris. Bland Girards övriga verk bör särskilt nämnas *La violence et le sacré* (1972), *Des choses cachées depuis la fondation du monde* (1978), *Le bouc émissaire* (1982) och *Achever Clausewitz* (2007).

För Girard innebär offrandet av en syndabock att enigheten i en

gemenskap förstärks just i det ögonblick då gemenskapen riskerar att upplösas: "Istället för en situation där alla står mot alla inträder nu en situation där alla står mot en. Det splittringens kaos som uppstår av alla enskilda konflikter ersätts i ett slag av enkelheten i en enda fiendskap: hela kollektivet på ena sidan och offret på den andra." Kollektivets enande sker, menar Girard, ofta på bekostnad av en syndabock. Offret hamnar i en situation av att vara rättslöst och skyddslöst: "Hela kollektivet står enat på bekostnad av ett offer som inte bara är ur stånd att försvara sig utan för vilket det är helt omöjligt att uppväcka hämndkänslor. Det onda man tillfogar offret kan inte skapa ny oro och få krisen att leva upp igen, eftersom det görs av alla tillsammans. Offret är visserligen ytterligare en våldshandling, en våldshandling som läggs till andra, men det är den sista, det är våldets sista ord."

Det våld som Girard beskriver kan vara i högsta grad fysiskt som vid en lynchning men det kan också vara symboliskt och syfta till att ostracera syndabocken från gemenskapen. Girard hämtar sina exempel från religiösa urkunder, mytologiska berättelser och den västerländska litterära kanon, men hans tänkande har även en tydlig affinitet till den masspsykologi som växte fram i framförallt Frankrike och Österrike under det sena 1800-talet med namn som Gabriel Tarde, Gustave le Bon och Sigmund Freud. Girard, liksom Serres, ser den främsta faran i massans agerande, då massan är den gemenskap som nästan per definition skapar syndabocker och vars agerande riskerar att leda till de mest fasansfulla våldshandlingar.

För Girard karakteriseras massan av att den alltid är: "förföljelsebenägen; de givna orsakerna till det som oroar den, det som förvandlar den till turba intresserar den inte. Massan vill »

VEM BLIR DET HÄRNÄST?

FOTO: ALAMY

per definition ha handling men kan inte påverka de underliggande orsakerna.” Att Girard använder begreppet ”turba” för att beskriva massan är ingen slump, det är det begrepp som Lucretius använder i *Om tingens natur* för att beskriva ett rent kaos utan någon given ordning. Det är när massan agerar som turba som dess acceleration riskerar att slita gemenskapen i stycken, allas krig mot alla. I sin analys av *Om tingens ordning* pekar Michel Serres på hur turba hos Lucretius övergår i ett deterministiskt kaos, ”turbo”.

För Girard uppstår det tillståndet hos massan då den söker ”en orsak som verkar rimlig och som släcker dess våldstörst. De som ingår i en massa är alltid potentiella förföljare, eftersom de drömmer om att rena samhället från de orena element som fördärvar det, de förrädare som snedvrider det.” Målet blir att identifiera en syndabock som massan kan offra och därigenom återställa en stabilitet hos gemenskapen. Kollektivet kan återigen enas.

Det hävdas ofta att Sverige är ett individualistiskt samhälle, att välfärdsstatens socialförsäkringar möjliggör ett radikalt

frigörande eller oberoende från traditionella gemenskaper och institutioner. Svensken är mer av en monad än de flesta andra länders invånare. Välfärdsstaten och dess institutioner har frigjort svenskarna från ett traditionellt Gemeinschaft och skapat ett radikalt Gesellschaft. Samtidigt är det möjligt att hävda att

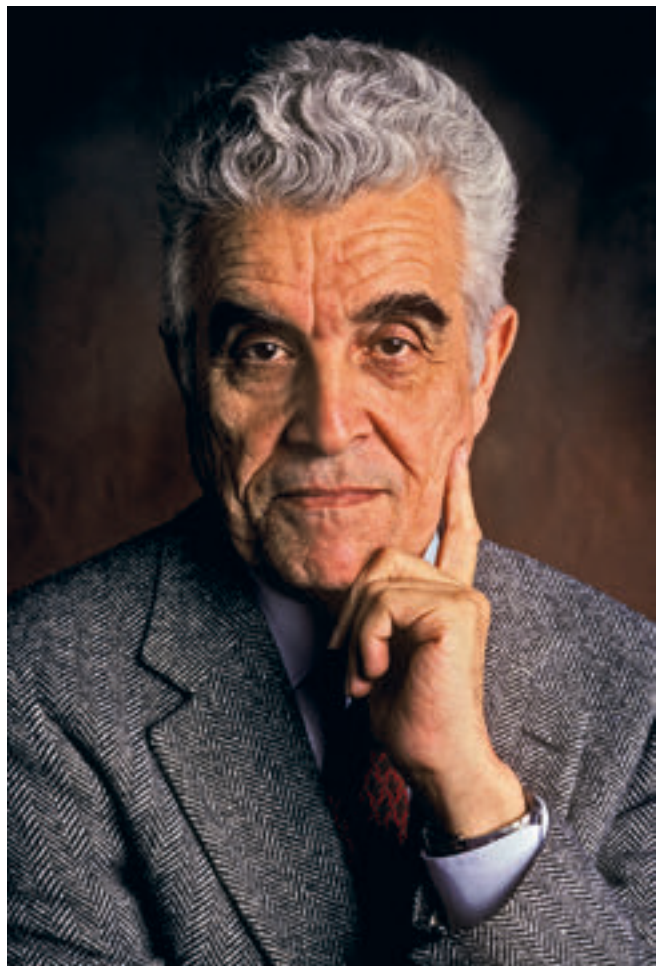
det svenska samhället även kännetecknas av en radikal brist på de dygder som bör vara en del av individualismen, integritet och verklig tolerans inför skillnader. Den kosmopolitism som en tänkare som Georg Simmel menade måste känneteckna ett samhälle i vilket främlingar ska kunna samexistera. Det kan framstå som en paradox att ett land som präglas av ett utopiskt Gesellschaft även kan sägas kännetecknas av vad som är ett Gemeinschafts värsta skuggsidor såsom social utstötning, intolerans inför skillnader och eftersträvandet av konsensus.

Att dessa extrema positioner, från en syn på individen som absolut oberoende av gruppen till ett krav på åsiktskonformism och inordning i gemenskapen, samexisterar blir särskilt intressant i relation till hur syndabocksmekanismen ska förstås. I ett samhälle präglad av individualism borde syndabocksmekanismen inte fungera lika effektivt som i ett samhälle präglad av tydliga gemenskaper. Att syndabocksmekanismen är aktiv i det svenska samhället blir dock tydligt när vi tittar på ett antal nyutkomna böcker.

Under 2019 har flera böcker publicerats som kan sägas vara författade av syndabocker. Att den som utsetts till syndabock i offentligheten försöker skriva sig fri och försvara sig är förvisso inte ett nytt fenomen, men det tycks vara alltmer förekommande i vår samtid. Även hastigheten med vilken personer som stötts ut ur gemenskapen väljer att själva ta till orda kan sägas vara ett relativt nytt fenomen. Tydliga exempel är de böcker som Harriet Wallberg, Fredrik Virtanen och Katarina Frostenson publicerat under 2019. Katarina Frostensons bok *K* tar sin början den 21 november 2017, dagen då DN publicerar Matilda Gustavssons stora reportage om Frostensons make den så kallade ”kulturprofilen”. Fredrik Virtanens bok *Utan nåd* inleds den 16 oktober 2017, den dag då Cissi Wallin, i boken beskriven som ”Instagramkändisen”, väljer att peka ut honom som våldtäktsman på sin Instagram. I Harriet Wallbergs bok *När lögnen blir sanning. Om händelserna efter Macchiariniaffären* (författad tillsammans med Kristina Appelqvist) är det centrala datumet den 5 september 2016, då högskole- och forskningsministern Helene Hellemark Knutsson väljer att avskeda henne som universitetskansler i samband med Sten Heckschers rapport om Macchiariniaffären.

Syftet med den här texten är inte att reda ut skuldförhållanden, inte heller att i detalj redogöra för författarnas berättelser. Snarare är syftet att ställa en rad frågor. Hur förstår syndabocken det som drabbat henne? Vilka redskap finns tills hands när man stöts ut ur gemenskapen? Hur kan man orientera sig i en ny värld, en värld i vilken ens position var stabil och trygg bara dagar tidigare? Harriet Wallberg beskriver upplevelsen väl när hon redogör för sina känslor direkt efter att Hellemark Knutsson avskedat henne: ”En känsla av tomhet och maktlöshet sköljer över mig. Jag kan inte förstå varför jag inte fick ge min version av det som Heckscher beskriver. Varför är mina synpunkter inte värda någonting längre?

”Alla försök att försvara sig själv riskerar att i bästa fall uppfattas som en form av rättshaveri. Tystnaden är den enda möjliga hållningen, det enda sättet att bevara sin integritet.”

René Girard.

FOTO: ULF ANDERSEN/GETTY IMAGES

VEMLBLIR DET HÄRNÄST?

Världens mest berömda tidningsrubrik.

FOTO: TT

Hur kan saker förändras så snabbt?"

De tre författarna har på ytan lite gemensamt med varandra. Det är inte osannolikt att de skulle protestera mot att samlas i en sådan här text. Skälen till att de skrivit sina böcker är olika och deras historier och roller i dessa historier skiljer sig åt. Vad de har gemensamt är tre saker. Det första är att de alla tre har haft positioner i det svenska samhället som inte kan beskrivas på något annat sätt än att de har haft maktpositioner. Harriet Wallberg blev vid 40 års ålder invald i Nobel-församlingen vid Karolinska institutet (KI), vid 42 professor vid samma universitet och vid 48 KI:s första kvinnliga rektor. Innan hon faller är hon Sveriges universitetskansler, den högsta positionen inom svensk akademi.

Katarina Frostenson väljs som 39-åring in i Svenska Akademien och har beskrivits som en av Akademiens centrala ledamöter. Hon har belönats med en lång rad prestigefulla priser, bland annat Nordiska rådets litteraturpris. Fredrik Virtanen var under lite drygt två decennier en av Aftonbladets, Nordens största dagstidning, mest profilerade skribenter. De har även det gemensamt att de alla på kort tid förlorat dessa positioner och att de själva

upplever sig ha blivit utsedda till syndabockar i processer vars syfte varit att rena de institutioner som tidigare belönat dem. Slutligen har de det gemensamt att de inte straffats via rättssamhällets formella institutioner.

För Girard är syndabocksmekanismen en arkaisk institution vars syfte inte är att utröna skuld eller rätt och fel. Resultatet blir att den som utses till syndabock befinner sig utanför eller bortom lagens normala funktioner. Att få rätt mot mobben eller massan är en omöjlighet då massans mål inte är att väga bevis för och emot syndabocken utan istället handlar om att rena gemenskapen från den skuld som drabbat gemenskapen i dess helhet. Girard ser Jesus hindrande av mobben som vill stena en äktenskapsförbryterska i Johannesevangeliet som ett av det Nya testamentets centrala passager. "Den av eder som är utan synd, han kaste den första stenen på henne". (Johannesevangeliet 8:7)

Att parallellt läsa dessa tre böcker öppnar för en förståelse av hur syndabocken försöker förstå sin nya position, en position som är radikalt annorlunda från den tidigare. Alla tre böckerna är försök att skriva sig fri, att ge sin version men de är också, kanske viktigare, försök att svara på den fråga som återkommer i dem alla. "Varför?" Svaren på frågan varierar mellan

"Att den som utsetts till syndabock i offentligheten försöker skriva sig fri och försvara sig är förvisso inte ett nytt fenomen men det tycks vara alltmer förekommande i vår samtid."

>>

*"Hur kan man orientera
sig i en ny värld, en värld
i vilken ens position var
stabil och trygg bara
dagar tidigare?"*

Katarina Frostenson.

FOTO: LISA THANNER/TT

VEM BLIR DET HÄRNÄST?

författarna. Det gör även deras retorik. Men i detta "varför?" ligger en förlorad tillit, till världen och till de sociala sammanhang som var förgivettagna. Vem kan jag lita på? Vilka vänner och bekanta sällar sig till massan och vilka gör det inte? Känslan av överklighet och paranoia löper genom de tre texterna men på olika sätt.

Där Frostenson ser en kabal bestående av krafter, makterna, som antar Strindbergska proportioner återkommer både Virtanen och Wallberg till frågan om lagen och rätt och fel, Virtanen med långa referat från den anmälan om våldtäkt som Wallin inkom med 2011 och som lades ner 2012 och Wallberg med en tidslinje som visar att Macchiariniaffären i själva verket inleddes efter att hon avgått som rektor vid KI 2013. Varje liten detalj måste tolkas och förstås i ett mönster, Virtanen utvecklar en besatthet över vilka som "likat" eller kommenterat på sociala medier, Frostenson är noggrann med att notera vilka av vännerna som valt sida och när så sker och för Wallberg öppnas en värld av dolda lojaliteter och vänskaper mellan dem som är satta att utreda vad som hänt på KI.

Syndabockens försvarstal är, som framförallt Frostenson är medveten om, en genre som i stort sett aldrig leder fram till det dess författare önskar, det vill säga upprättelse. Alla försök att försvara sig själv riskerar att i bästa fall uppfattas som en form av rättshaveri. Tystnaden är den enda möjliga hållningen, det enda sättet att bevara sin integritet. Samtidigt är tystnaden omöjlig för den som anser sig vara orättfärdigt anklagad. Som Wallberg formulerar det i meningen "Men hur ska någon som är fräntagen alla rättigheter att få sin sak granskad och prövad kunna försvara sig?" för att senare falla i den fälla som varje försvarstal innebär, att tala alltför sant om det hon drabbats av och då riskera att stämplas som en simpel rättshaverist. "Jag drabbas av insikten att personer som är satta att förvalta och ta hand om vårt samhälle har missbrukat sin makt och helt enkelt struntat i vad som är sant. Men om ingen bryr sig om sanningen, vad finns det då kvar att hålla sig i?"

Svårigheten att vara tyst – att inte ge sin bild, att inte söka upprättelse – handlar troligtvis om att syndabocksmekanismens hela funktion är att stabilisera gemenskapen igen efter en kris. Då blir den utstötta, parian, bara en plågsam påminnelse, ett dåligt minne som man helst vill förneka har existerat. Att tyst och stillasittande acceptera detta är för de flesta människor en omöjlighet. Allra helst när man inte förstår vad det är som har hänt, varför man har straffats utan att ha dömts för något brott. Att, som Virtanen, bli bespottad när man går på gatan eller att, som Frostenson, uppleva att man tvingas i exil kräver, för den drabbade, en radikal omorientering. Ett försök att skapa ny mening, ett nytt förgivettaget.

Syndabocken är för Girard sällan slumpmässigt vald. "Man skulle nästan kunna säga att alla extrema egenskaper då och då drar till sig den kollektiva bannlysningen, inte bara extrem rikedom och fattigdom utan också framgång och misslyckande, skönhet och fulhet, last och dygd, förmågan att förföra och förmågan att förarga." Inte ens syndabockens eventuella skuld är relevant, det kan vara så att den som utses till offer inte är helt oskyldig. Det centrala är dock att syndabocken fyller en funktion som ligger bortom skuld eller rätt och fel, utstötningen och offrandet handlar om att gemenskapen i och med att den identifierat och stött ut syndabocken kan renas från skuld. Att ett samhälle eller

Fredrik Virtanen.

FOTO: STINA STJERNKVIST / TT

ett kollektiv som är berett att på så sätt friskriva sig från skuld och offra antingen en individ eller en kollektiv syndabock, en etnisk eller religiös grupp, är ett farligt samhälle för avvikande borde vara uppenbart. "Den av eder som är utan synd, han kaste den första stenen på henne."

För den djupt religiöse Girard var Jesusgestalten en lösning och utväg ut ur syndabockstänkandet. Jesus död på korset kortslöt den arkaiska funktionen hos syndabocken, han valde att ta på sig synden. För den icke-religiöse och även för Girard är det uppenbart att syndabocken fortfarande är med oss. En individualism som innefattar en stark integritet är en annan möjlig utväg. En vilja att ställa sig i vägen för en framåtrusande mobb. Att stanna upp, reflektera och vara villig att nyansera istället för att oreflekterat och omedelbart kasta den första stenen.

Det finns många exempel i historien på tillfällen då syndabocksmekanismen kortslutits och offeriten inte haft avsedd effekt. Ibland har detta skett efter att lynchningen ägt rum, i revisionistiska historieskrivningar. Men inte sällan har syndabocken sluppit försvara sig själv. Försvarstalet har författats av någon som står vid sidan av, någon som haft valet att titta bort eller att ansluta sig till massan. Det kanske tydligaste av alla dessa exempel på den individualistiska integritet som här beskrivs inträffade den 13 januari 1898. Det var det datum då Émile Zola publicerade sitt öppna brev riktat till president Félix Faure med rubriken *J'accuse...* i den franska tidningen *L'Aurore* till försvar för judiske officeren Albert Dreyfus. Zolas brev beskrivs ofta som den händelse som skapar den intellektuelle som fenomen. Det är i det sammanhanget värt att lägga märke till att det också är ett försök att kortsluta syndabocksmekanismen genom att försvara individen inför kollektivets våld. När de intellektuella gått vilse har det nästan alltid handlat om att de valt kollektivet framför individen, det vill säga motsatsen till vad Zola valde att göra. Den tanken lämnar mig inte efter att ha läst de tre syndabockarnas försvarstal.

Christian Abrahamsson är fil dr i kulturgeografi och kulturskribent.

Skådespelssamhället visar upp sig

För recensenterna av Katarina Frostensons bok var lojalitet med kollektivet långt starkare än försvaret av litteraturens frihet och rättigheter. Den lilla resten av författarens kulturella kapital och status skulle slitas av henne.

Av Gunilla Kindstrand

Få böcker har blivit så vrängt lästa som *K*. Katarina Frostensons bok gestaltar en landsflykt, undan förföljelse och förtal. Det sker i en mäktig tradition. Med Carl Jonas Love Almqvist, Simone Weil, August Strindberg, Paul Celan och många fler vid sin sida undersöker hon kollektivets makt över individen och de processer som uppstår när en person stöts ut ur det gemensamma.

De flesta recensenter, också de som var verksamma i de större svenska mediehusen, valde att ignorera det litterära och istället framställa boken som en partsinlaga i en pågående process. "Fånig", skrev en. Som att "gråta snyggt i en Rolls-Royce", skrev en annan. Recensionerna gick att läsa som en sista våldshandling mot den fördrivna. Kritikerklårens lojalitet med kollektivet framstod som långt starkare än försvaret av litteraturens frihet och rättigheter. Den lilla resten av författarens kulturella kapital och status skulle slitas av henne.

Den som berättar i *K* är i högsta grad medveten om den lagbundna dramaturgi hon är fången i. Hon betraktar den rasande hopen och dess blindhet. Hon urskiljer dirigenter som orkestrerar kraven på botgöring. Girards är aldrig långt borta: "*Offer behövs i kriser, när skillnader inte är synliga; när de behöver identifieras och när man vill övertäcka, skyla över vad som egentligen är på väg att ske i samhället, som att det tas över av krafter som det syns vara omöjligt att behärska: osynliga strukturer och övermäktigt våld. [...] Då inriktar man sig på en fläck. Och se, själv blir man ren*", skriver hon.

Christian Abrahamssons genomlyser både skarpt och varsamt dessa tre nutida "affärer". Resonemanget om hur syndabockstemat gestaltar sig i just den svenska konsensuskulturen är bestickande. Kring de tre huvudpersonerna utvecklades mycket riktigt en sorts kollektiv förflamning. Fredrik Virtanen fick vända sig till ett norskt förlag för att över huvud taget få sin givna bästsäljare utgiven. Harriet Wallbergs fall lyftes till departementsnivå av Karolinska institutets danska styrelseledamot Liselotte

Højgaard, professor vid Köpenhamns universitet. Højgaard krävde för övrigt en oberoende granskningskommission, där samtliga ledamöter skulle kunna komma från andra nordiska länder än Sverige. Katarina Frostensons bok kom ut på ett danskt förlag. Den som mest ihärdigt och engagerat diskuterat turer kring den svenska metoo-rörelsens effekter är ledamoten av Det Danske Akademi, litteraturvetaren Marianne Stidsen. I somras kom hennes bok *Den nordiske MeToo-revolution 2018 og dens omkostninger*. Stidsen menar att omvälvningen för somliga blev ett machiavelliskt maktmedel som utmanar demokratin och samhällets humanistiska ideal i sina totalitära anspråk.

Som litteraturvetare och författare har Stidsen tidigare intresserat sig särskilt för kritikens roll i det moderna och identitetsbegreppets koppling till skönlitteraturen. Hon har samtidigt varnat för att samtidsmänniskans allt sämre förmåga att tillägna sig skön litteratur är på väg att påverka oss och vår relation till varandra, till samhället och till demokratin. Genom möjligheten att kunna träda in i ett rum där konsten verkar i sin egen rätt ges individen möjlighet att reflektera sin egen existentiella belägenhet. Det är en färdighet på vilken civilisationen byggts och vilar.

Stidsen menar att somliga handlingar som sker i metoo-rörelsens namn befrämjat en ociviliserad, primitiv gruppmentalitet där individens fria vilja och egna ansvar negligerats. Den som så här i efterhand ger sig tid att titta på den mest spektakulära metoo-rörelsens crescendo, knytblusmanifestationen på Stortorget, har lätt att se Stidsens poänger. Demonstrationen ägde rum på Stortorget i april 2018 och samlade hundratals kvinnor och män. Protesterna riktade sig mot patriarkatet i allmänhet, och Svenska Akademien och ledamöterna Katarina Frostenson och Horace Engdahl i synnerhet. En kollektiv, rusig energi tog över det historiska torget. "Avgå alla" står det på ett stort, gungande

DEM BLIR DET HÄRNÄST?

Stortorget i april 2018.

FOTO: FREDRIK PERSSON/TT

plakat. När de utländska tv-journalisterna, som hade mycket liten förförståelse för händelsen, bad om kommentarer hade de svårt att få begripliga svar. "Varför har ni kommit hit?" var reportrarnas standardfråga. "Vi har fått nog", sa en demonstrant. "Det är strukturerna", sa en annan. "Det måste bli en förändring", sa en tredje. Ja, "alla måste avgå".

Sällan har skådespelssamhället manifesterat sig så tydligt som på Stortorget den där vårdagen 2018. Händelsen producerades av tre medieprofiler med starka personliga (och för några av dem ekonomiska) intressen i frågan. En upprörd, kompakt massa agerade på scenen. Vid skärmarna satt den stora publiken.

I sin bok citerar Katarina Frostenson filosofen och mystikern Simone Weil: "Kollektivet är inte bara direkt främmande för det heliga, utan därtill direkt vilseförande, därigenom att det erbjuder en falsk efterapning."

Författarna till de tre böcker som Christian Abrahamsson

behandlar har hanterat sitt öde på skilda vis. Harriet Wallberg har till synes oförtröttligt påmint om felen i de utredningar som dömde henne och står nu åter igen på tröskeln till gemenskapen med uppdrag från regeringen i handen.

Fredrik Virtanen, med lång erfarenhet i massans heta mediemitt, har regisserat en beundransvärd comeback genom strategisk lansering av bok och kommentarer. Idag är han tillbaka i både soffor och i spalter. De har båda lyckats kortsluta syndabocksmekanismen.

Katarina Frostenson låter berättarjaget vandra genom boken och plockar sorgset och systematiskt sönder syndabockens attribut längs den väg som bär bort från Sverige.

På sista sidan träder hon ut i ett annan luft och det är som om hon lämnar kvar sin förtvivlan mellan bokens pärmar.

Sista orden i *K* är Friedrich Hölderlins vackra:

"Men där fara är, växer det räddande även."

"En upprörd, kompakt massa agerade på scenen. Vid skärmarna satt den stora publiken."

Gunilla Kindstrand är frilansskribent.

Så att vi slipper att oro oss

Lars Adaktusson behövde offras för att rena kristdemokraterna från skammen. Som vit, kristen medelåldersman var han den perfekta syndabocken

Av Susanna Birgersson

Den 21 maj, veckan som ledde upp till EU-valet, publicerade *Dagens Nyheter* avslöjandet om hur Lars Adaktusson, tidigare Europaparlamentariker för Kristdemokraterna, hade röstat i frågor som på olika sätt handlade om abort: "Adaktussons facit i EU – röstade emot abort 22 gånger".

"Som enda svensk röstade han emot det slutgiltiga fördomandet av Paraguay för att landet nekat en våldtagen 10-årig flicka abort", lydde ingressen. En vedervärdig människa, förstod man.

Det var upptakten till ett mediedrev som Lars Adaktusson nog inte har hämtat sig från än.

Han försökte förklara att han röstat i enlighet med subsidiaritetsprincipen, att han och hans parti är av åsikten att abortlagstiftning ska behandlas på nationell nivå. Och att skälet till att han röstade emot fördomandet var att texten innehöll en formulering om att abortfrågan måste upp på EU-nivå.

Men medierna kände lukten av blod. Partiledarstaben, nederlag av journalister, livrädda att de fantastiska opinionsstaplarna skulle börja svaja, tog avstånd. Lars Adaktusson kände sig övergiven och lämnade strax efter valet sin plats i partistyrelsen.

En syndabock?

Ja, det tror jag att man måste säga, på mer än ett sätt. Först och främst för Kristdemokraterna:

Den kristdemokratiska versionen av subsidiaritetsprincipen i abortfrågan lider av ett besvärande pedagogiskt problem. Motiveringen lyder så här: Vi vill inte att något annat land ska lägga sig i vår abortlagstiftning, därför måste vi hålla frågan borta från EU. Något förvånande är det alltså av omsorg om den svenska abortlagstiftningen som KD inte vill låta EU att yttra sig om abort, överhuvudtaget.

Men varför skulle man inte kunna uppmana andra länder att erbjuda abort, utan att för den skull lägga sig i själva utformningen? Om man nu hade ansett att det var en viktig rättighet. Om, låt säga, ett medlemsland nekade skolgång för barn till arbetslösa, skulle KD-ledamöter då underlåta att reagera, med hänvisning

till att utbildningspolitiken inte bör ligga på EU-nivå?

Och Adaktusson anser att EU-parlamentet gärna får uttala sig positivt om samvetsfrihet, trots att samvetsfriheten ju är något som på sina håll faktiskt begränsar kvinnors möjlighet att kunna göra abort, just det som Kristdemokraterna säger sig vara så rädda ska hända i Sverige. Underligt.

Nej, inte särskilt underligt egentligen, för motiveringen är inte sann. Subsidiaritetsprincipen i den här frågan handlar inte främst om att värna vår fria abort. Snarare är det så att när den enda gångbara inrikespolitiska åsikten är ett tydligt ställningstagande för den svenska abortlagstiftningen i dess helhet, tycks de sista resterna av verkligt kristdemokratiskt abortmotstånd kanaliseras genom röstningsförfarandet i EU-parlamentet. När medierna sätter strålkastarljuset på denna princip kan alla se att den inte är en princip utan en undanflykt. Och när det uppdagas måste partiledningen ta avstånd. Lars Adaktusson får svettas ensam i strålkastarljuset.

Christian Abrahamsson skriver i sin artikel att offrandet handlar om att gemenskapen i och med att den identifierat och stött ut syndabocken kan renas från skuld. Just så behövde Lars Adaktusson offras för att rena det kristdemokratiska partiet från skammen som följer av att hysa, eller ens acceptera abortmotstånd.

Men han blev inte bara Kristdemokraternas syndabock, utan på ett djupare plan, också hela landets. Med jämna mellanrum behöver vi nämligen hitta människor att skicka ut i öknen, så att vi kan stilla den oro som med nödvändighet måste uppstå hos ett kollektiv som har fattat beslut om den tidpunkt vid vilken ett människoliv blir skyddsvärt och okränkbart, när vi gemensamt har bestämt att före denna tidpunkt är det både lagligt och moraliskt försvarbart att avsluta det redan påbörjade livet.

Hur många goda skäl det än finns att låta en kvinna själv avgöra om hon vill fullfölja sin graviditet, borde det infinna sig åtminstone ett vagt tvivel hos dem som tar sig för att sätta ett datum för människovärdets början. Om inte annat ser vi i debatten uttryck

DEM BLIR DET HÄRNÄST?

KD-profil.

FOTO: FREDRIK FUNCK/TT

för detta kollektiva tvivel så fort frågan om de riktigt sena aborterna aktualiseras. När vi skär ner på samhällets stöd till barn med funktionshinder och samtidigt gör det till rutin att försöka hitta och abortera defekta foster – inte konstigt om det då uppstår en besvärande kognitiv dissonans hos det folk som högljutt proklamerar ”alla människors lika värde”. Någon måste offras.

Och vad passar bättre som syndabock än en vit, kristen, medelålders man? Själva symbolen för kvinnoförtryck materialiserad. När den motvilja mot abort som man kan ana att Adaktusson hyser tar sig uttryck i att han vägrar lägga alla andra hänsyn åt sidan för att villkorslöst stödja en våldtagen flickas rätt att slippa föda det barn som hennes styvfar är pappa till, ja, då förstår vi ju att även en skenbart försiktig abortskepsis i grunden är en extrem hållning. Det perfekta offret som i sitt handlande är själva beviset för att vi gör rätt när vi fortsätter att frysa ut sådana som han.

Christian Abrahamson skriver om syndabocken som en av de

mekanismer som används för att stabilisera en gemenskap som befinner sig i upplösning eller i djup kris. Det är i och för sig ett faktum att Sverige är en av världens stabilaste demokratier, men samtidigt rusar vi fram mot ett tillstånd av våldsam polarisering och fragmentisering. Samhällskontraktet ligger i rännstenen, på

nätet vältrar sig människor i dynga, människans lust har upphöjts till moral, våld och laglöshet breder ut sig. I sådana perioder ökar behovet av något att samlas kring. Över partigränser och åsiktsraviner, hos hög som låg, uppstod för ett kort ögonblick en varm och skön gemenskap i förskräckelsen över Adaktussons skamliga handlande. Syndabocken skapade enhet och vi fick ett välkommet skäl att stöta ut en obekvämlig person, en person som ibland har påmint

oss om en vag oro vi inte riktigt lyckas göra oss av med.

Men syndabockar är färskvara. Massan som inte tål individer med avvikande uppfattningar kräver ständigt nya offer. Sådan är logiken.

*”Men han blev inte bara
Kristdemokraternas
syndabock, utan på
ett djupare plan,
också hela landets.”*

Susanna Birgersson är fristående skribent.

Sår vind, skördar storm

Vi kommer att se fler drev och fler syndabockar framöver.
Det är en grundläggande del av vår kultur numera
i tider av kris och osäkerhet.

Av Torbjörn Elensky

Det händer att jag tänker på Ove Rainer. Den socialdemokratiska justitieministern som i november 1983 tvingades avgå efter att Göran Skytte avslöjat att han ägnade sig åt avancerad skatteplanering. Det var i samma veva som löntagarfonderna debatterades som ivrigast. Socialdemokraterna var skattehöjarpartiet, som syftade till ökad arbetarmakt och socialisering av landets ekonomi, samtidigt som Margaret Thatcher och Ronald Reagan genomförde sina liberaliseringar och yuppieeran drog igång.

Varken högern eller vänstern kunde se med gillande på att en av de ansvariga ministrarna i Palmes regering själv ägnade sig åt exakt den typen av manövrer för att sänka sin egen skatt, som den annars gjorde allt den kunde för att sätta stopp för. Och givetvis på ett moraliserande sätt. Hyckleriet blev uppenbart. "Min kärlek till massmedia är numera begränsad", sammanfattade Palme sin syn på saken. Detta långt innan hat, hot och troll ansågs kunna avgöra politiska strider.

Drev är något fruktansvärt, även då man kan tycka att den som utsätts för dem på något sätt har förbrutit sig. Jakten på och fördrivandet av syndabocken blir inte behagligare av om den också verkligen äger skuld. Vid tre tillfällen har jag varit i närheten av drev. Upplevelser som lärt mig att se mina landsmän tydligare. En sorts mental vaccination mot att själv dras med i de lynchmobbar, som numera, i vår överspända tid, ständigt tycks rusa hit och dit på jakt efter byte.

Ena gången var det då DN Kultur, där jag vid den tiden skrev, publicerade en artikel om en mejlinglista, skapad av Alexander Bard, där somligas råa ton i kommentarerna togs till intäkt för att fördöma alla som fick den utmejlade till sig. Det var en märklig upplevelse, inte minst för att lusten att åtminstone bildligt talat försöka lyncha så många som möjligt på den, det vill säga se till så de miste uppdrag, stöttes ut ur gemenskapen, och så vidare, var fascinerande att uppleva från den sidan.

När de självutnämnt goda krafterna ska idka räfst och rättarting

gäller det att hålla sig undan, för deras metoder är precis desamma som den onda sidans, med den lilla extra knorren att de har rätt en på sin sida, vilket gör dem ostopppbara. Bland annat var det en djurrättsaktivist (!) som skrev till Bonniers och ansåg att de borde svartlista mig.

Den andra gången var då jag hade nominerats till Författarförbundets styrelse, men stoppades från inval på grund av att en före detta diplomat pekade ut mig som ledare för, eller åtminstone delaktig i, en konspiration mot honom. Det drevet var i och för sig rätt begränsat, men känslan av att inte bara bli utpekad, utan dessutom väljas bort, efter en sådan anklagelse glömmar jag inte, av ren självbevarelsedrift. När jag påpekade att han hejades på av rena nazister på nätet blev svaret i korthet att jag fick skylla mig själv som gått emot honom antar jag. Det gäller att veta sin plats.

Den tredje gången var helt nyligen, då jag skulle delta i en afton på Forum, den numera beryktade kulturklubben i källaren intill Vasaparken i Stockholm, där under decennier de flesta av de tyngsta i huvudstadens kulturliv, inklusive åtskilliga från exempelvis *Dagens Nyheters* kulturredaktion flockats. Den aftonen ställdes in, och någon mer kommer inte att hållas där.

Sverige är ett land där syndabockar återkommer, gång på gång i årtionde efter årtionde hittar man någon att offra för den stora gemenskapens bästa. En katalog med alltifrån Ove Rainer via Laila Freivalds till Marcus Birro och andra som varit i smöret, men snabbt ostracerats för någon överträdelse, skulle bli omfattande, men antagligen också en intressant bakväg för att förstå Sveriges utveckling de senaste 40–50 åren. Politiska, sociala och andra problem ges ett symboliskt utlopp i jakten på syndabocken. Det är inte så konstigt, för Sverige är ett konsensusamhälle, det är vi överens om.

Och konsensus bygger på mobbning. Den avvikande skall stötas ut, och det räcker inte med argument, inte med ord mot ord i enskilda sakfrågor, utan den som hotar gemenskapen skall

>>

VEM BLIR DET HÄRNÄST?

Var mans niding: Hanif Bali.

FOTO: LOTTE FERNVALL/TT

uteslutas ur den, för annars är det som att den skulle riskera att spricka upp i inre stridigheter, och det har vi inte råd med. Att vi inte har läger för samvetsfångar och att man ju inte blir arkebuserad ändå, framförs ofta som något positivt av dem som faktiskt gillar den här tendensen att gå på person istället för sak. Men det är väl en klen tröst för dem som mister uppdrag, stryks från inbjudningarna, måste byta jobb och vad allt som kan hända dem som utses till syndabockar. Att vara syndabock leder till både sociala och ekonomiska bekymmer, som antagligen i förlängningen kan bli livshotande. Det finns en gräns för hur mycket stress en människa klarar utan att hälsan börjar svikta. Fast det är kanske rätt åt den som utmanar ordningen?

Visst kan man bete sig omoraliskt utan att göra något olagligt. Det finns inte alltid någon skarp gräns mellan att förföra och förgöra.

Den som inte respekterar sin nästas integritet och samvetsfrihet, i privatliv, hemliv, samhällsliv, förtjänar att sättas på plats. Inte minst mobbare, ironiskt nog, skulle naturligtvis massan se till att stoppa istället för att utse dem till sina ledare. Särskilt den som har stora anspråk på att vara ett moraliskt föredöme löper risken att utses till syndabock om den visar sig hyckla och säger ett men gör ett annat.

På senare år kan man väl nästan dagligen läsa om moralister som skatteplanerar, anlitar svart arbetskraft, predikar renhet men betar sig som svin. De tuffaste, som Özz Nûjen, verkar klara sig vad de än gör, andra fattar vad som är på gång och smiter ut bakvägen, medan somliga står kvar i tron att principer ska bromsa

Ove Rainer: omöjlig för partiet.

FOTO: LENNART EDLING/TT

*”Att vara syndabock
leder till både sociala och
ekonomiska bekymmer,
som antagligen i
förlängningen kan
bli livshotande.”*

mobben. Inte minst runt metoo var det fullt med utpekande av personer med verklig eller påstådd dubbelmoral. Skadeglädjen på högersidan var exempelvis stor då Fredrik Virtanen åkte dit. Om det fanns substans i anklagelserna gjorde detsamma. Substans, konsekvens, lika för lika, alla de här grundläggande rättvis principerna, som man lär sig redan när man som liten ska dela bullar och hälla upp saft, är helt borta idag. Det egna laget har alltid rätt, det andra alltid fel. Skilja på sak och person? Näru, det var längesen.

Att vara syndabock är inte att nödvändigtvis vara skyldig, men däremot att fylla en social funktion. Det är inte heller alltid så att syndabocken är oskyldig, som Christian Abrahamsson förklarar i sin artikel. Men det viktigaste är den sociala funktionen, som är rent symbolisk. När drevet kommit igång går det knappast att stoppa.

Hur kan en syndabock försvara sig? Det kan den inte. Att svara på anklagelserna bekräftar dem bara. Att attackera sina anklagare slår tillbaka. Att försöka förklara, nyansera och ursäktas sig är kanske allra värst av allt. Då visar man dessutom svaghet, och är det något en rasande hop hatar är det ett offer som visar sig svagt.

Det leder bara till större blodtörst hos massan.

Detta är väl ett par av anledningarna till att Hanif Bali, trots intensiva försök att stöta ut honom, inte fungerar som syndabock. Dels hycklar han inte, vad du ser är vad du får. Det är grundläggande. Men därtill kommer att han inte pudlar.

Något han för övrigt har gemensamt med Horace Engdahl, som inte heller han blivit till syndabock, främst för att han inte vikt en tum – och dessutom strängt taget inte heller hycklar om sin position. Han är en prestigemedveten elitist, förnekar det inte utan poserar medvetet som det, för att ge bilden eftertryck. Den retar, precis som Balis kaxiga twittrande, men det är en position som inte riktigt går att komma åt.

Engdahl var alltså aldrig i riskzonen för att bli syndabock. Den rollen fick paret Arnault–Frostenson. Han för vad han gjort sig skyldig till, hon för att hon inte vek från hans sida. En god vän kommenterade att det är exceptionellt av henne, som hade kunnat klara sig om hon bara tagit avstånd från honom, att hon höll fast vid honom och att hon konsekvent förfäktar hans oskuld. Jag tycker det är normalt och naturligt, efter 40 år tillsammans, att vara trofast. Det talar till hennes fördel.

Katarina Frostensons bok om hur hon och hennes make gjordes till syndabockar är fascinerande läsning. Den är skriven i stundens hetta, verkar det som, full av referenser, till alltifrån Ovidius till Bataille. Hatet mot dem som, i hennes ögon, svek är ohöjlt. Föraktet mot anklagarna osande bittert. Upplevelserna är inte små. Tacksamheten till vännerna djup.

Men det finns något otillfredsställande i den. Referenserna fördjupar inte, litteraturen är som en stålblank sköld mot omvärlden. Det finns ingen självreflektion i den, enbart anklagelser mot andra. Helt riktigt upprepar hon gång på gång att en syndabock inte kan försvara sig, det förvärrar bara saken. Och ändå gör hon det, på något förväntat sätt, men bara genom att blåneka.

Det är märkligt, att en poet som ägnat sig åt så mycket litteratur som går utanför vad gängse människor skulle anse moraliskt, som arbetat med Bataille och Koltès, som sökt mörker, sex, stiliserat

DEM BLIR DET HÄRNÄST?

Låg aldrig i riskzonen.

FOTO: OLLE SPORRONG/TT

våld i sin litterära gärning, i linjen från romantik, senromantik och modernism till den postmodernism som hon själv verkar i, inte klarar att se djupare. Eller åtminstone inte att formulera det, än. Tänk om hon hade valt att leva Bataille, att gå över gränserna för den medelklassiga moralen, och stått för det, utan skam eller undanflykter? Arnault hade fortfarande fallits för våldtäkt, men hon skulle ha kunnat stå kvar vid hans sida och ändå klarat sig undan att göras till syndabock.

Vi kommer att se fler drev och fler syndabockar komma att utses framöver. Det är en så grundläggande del av vår kultur numera, som dessutom tycks bli mer framträdande i tider av kris och osäkerhet.

”En dag kommer det en syndabock som vägrar att ta på sig rollen, och som klarar att återvända från öknen.”

Eftersom osäkerheten och krisen idag inte bara är ekonomisk, social och politisk, utan rent epistemisk, den handlar om hur vi alls kan förstå oss själva, världen och varandra, hur vi överhuvudtaget (inte) kan samtala, kommer både det symboliska och det faktiska våldet att tillta. De artificiellt konstruerade värdegrunderna fungerar inte som fundament för samhället.

En dag kommer det en syndabock som vägrar att ta på sig rollen, och som klarar att återvända från öknen. Kanske kan den komma att få en ny och farligare roll sedan?

Tiden kommer att utvisa det. Säkert är åtminstone att den som sår vind skördar storm.

Torbjörn Elensky är författare och journalist.

På ständig jakt efter nya offer

Klaner till vänster och höger får energi av stigmatisering och klander. Deras behov av syndabockar är gränslöst.

Av Peter Luthersson

René Girard var född 1923. Hans barndom och tidiga ungdom tilldrog sig i en värld där "massan" hade bemäktat sig åtminstone det västeuropeiska medvetandet, "massan" som löfte eller hot. För kommunisterna till vänster och nazisterna till höger var "massan" löfte. De många (arbetarklass eller "rasfränder") skulle resa sig mot de få (ägare av produktionsmedel eller judar) och skapa ett samhälle på helt annan grund än den kristet-humanistiska och liberal-kapitalistiska. De förtryckta skulle resa sig mot de besuttna.

De många och förtryckta behövde förvisso ledning, en elit som pekade ut de rätta handlingsalternativen för de kraftfulla män som höjda över alla regler hade tagit till uppgift att göra verklighet av visioner. Till dem som kände sig kallade att utgöra en dylik elit hörde litterära modernister i Italien, Frankrike, Tyskland, Ryssland och annorstädes, futurister, dadaister, surrealist, expressionister och andra -ister.

För borgerlighet och inte minst borgerliga intellektuella var "massan" hot. En framträdande företrädare för den reflekterande samhällsklassen som Thomas Mann oroade sig för den destruktiva potentialen inte bara hos de totalitära ideologierna och rörelserna utan också hos demokratin, oroade sig för att just demokratin kunde förfalla och erbjuda den spång som förde totalitära ideologier och rörelser till makten. Han varnade (till ingen nytta) för "pöbelvälde", för risken med att låta en av bildning och måttfullhet otyglad "pöbel" få ett avgörande inflytande över samhällsutvecklingen.

I sitt eget land kunde han snart bevittna hur demokratin inte frambringade men frambar Adolf Hitler, en gestalt som knappast hade kunnat göra karriär i någon annan samhällsordning än en som gav "pöbeln" avgörande inflytande. I Tredje riket odlades så ett slags (förvisso selektiv) jämställdhet, av Thomas Mann karakteriserad med orden: "Den borttynande bildningen, utjämnningen nedåt." Och när detta Tredje rike på allvar började agera utrikespolitiskt inskred inte länder som Stanley Baldwins och

Neville Chamberlains Storbritannien, trots att de på så vis satte "världens sedlighet och freden på spel." Om inte med förtjusning så likväl beredvilligt hjälpte Europas mäktiga demokratier Tyskland att krossa det demokratiska Tjeckoslovakien. Thomas Mann var inte förvånad över skeendets logik. En variant, låt säga en lightvariant, av borttynande bildning och utjämnning nedåt hade erhållit burskap också i de mäktiga demokratierna. I oktober 1930 hade Thomas Mann förkunnat sitt äckel inför "den ofantliga våg av excentriskt barbari och primitiv-massdemokratisk marknadsrhet som nu går över världen", en värld där "förvildning" betraktas som "en moderniserad form" av "frihet".

Fascism i olika färgställningar var en virulent faktor i Frankrike under René Girards barndom och tidiga ungdom. Mängden fascistiska grupperingar på yttersta vänster- och yttersta högerkanten var många, idétrafiken mellan dem tät. Till vänster fanns ledare som Gaston Bergery och Marcel Déat, till höger ledare som François de La Rocque och Jacques Doriot. Grupperingarna var inte små, inte blott perifera sekter. Så hade överste de La Rocques rörelse Croix de Feu år 1938 mellan 700 000 och 1 200 000 medlemmar. Det var mer än vad de franska kommunist- och socialistpartierna hade tillsammans och mer än vad nazistpartiet hade i Tyskland året innan det kom till makten. Intellektuella anhängare till dessa grupperingar (med pretention att bilda en ny elit) saknades förstås inte, så till exempel de i en källarklubb i Vasa-stan långt senare beundrade och firade Georges Bataille och Maurice Blanchot. Att "massan" och dess sätt att fungera kom att behärska René Girards tänkande är på det hela taget tids- och situationsbestämt.

Röster har höjts som menar att 1930-talet går igen i nuet. Men historien går aldrig i repris. En tid kan likna en annan. Men det finns alltid skillnader, förskjutningar, nya komponenter. Det betyder inte att man inte kan lära av historien. Att ha tillgång till en rik referensvärld är en förutsättning för kvalificerat tänkande. »

DEM BLIR DET HÄRNÄST?

Nazismens offer: Berlin 1938, dagen efter kristallnatten.

FOTO: TT

Okunnighet tryfferad med teori och statistik duger inte. Tillgång till en rik referensvärld hade den politiske ledare som slutligen bjöd Adolf Hitler spetsen och som gärna hade velat bjuda Josef Stalin spetsen. Han hade inga illusioner om demokratins förträfflighet men visste att demokratin var den minst dåliga styrelseformen.

Genom sitt ledarskap räddade han Västeuropa undan totalitarism och återförde det (åtminstone temporärt och partiellt) till kristet-humanistiska och liberalt-kapitalistiska föreställningar och institutioner (sådana som kunde staga upp demokratin, hindra att den förföll till "pöbelvälde"). Individen som individ kunde här återfå rollen som samhällets byggsten och viktigaste tillgång. Ju mer tiden har gått har kritiken av Winston S Churchill ökat och med kritiken förtalet och hånet.

Så. Vad säga apropå René Girard om likheter och skillnader mellan 1930-talet och idag? Ungefär som då uppträder nu vänstern (och inte bara den yttersta vänstern) och den yttersta högern på en och samma gång som varandras fiender och allierade, fiender därför att var och en vill tillskansa sig makten, allierade därför att den ena såväl som den andra föraktar bestående samhällsordning och individen som individ. Ungefär som då utbreder sig nu identitetsfokus och identitetsfanatism, gruppidentitetsfokus och gruppidentitetsfanatism.

På vänsterkanten är arbetarklassen utbytt mot kvinnor, människor med annan hudfärg än vit eller annan sexuell läggning än hetero. På högerkanten är "rasfrändskap" utbytt mot kulturell eller nationell hävdvunnen hemhörighet. På nytt har det blivit viktigare att tillhöra, stödja eller relatera till grupper än att odla sin

*"Röster har höjts som
menar att 1930-talet går
igen i nuet. Men historien
går aldrig i repris. En tid
kan likna en annan."*

Thomas Mann: klarsynt, till ingen nytta.

FOTO: GETTY IMAGES

personlighet och gå sin egen väg, än att hävda värdet av integritet, bildning, omdöme, måttfullhet och individuellt ansvar och än att misstro stamrepresentativitet, klanrepresentativitet, oomkullrunkeliga ideologier som sådana, enögd partism och totalitetstänkande som förr eller senare kommer att bli totalitär.

Thomas Mann vände sig i förbittring mot "denne ynklige von Papen, den konservative som utlämnade sitt land till Hitler". Också idag är dumslug medgörlighet ett problem, om än lyckligtvis ännu inte med tillnärmelsevis lika ödesdigra konsekvenser, åtminstone inte i Sverige. Dock har det här under flera år varit beklämmande att se hur (så kallade) borgerliga politiker med bildningslös troskyldighet har förvaltat vänsterns variant av identitetsfokus och identitetsfanatism, gruppidentitetsfokus och gruppidentitetsfanatism. Så var ju kultur- och utbildningspolitiken under Reinfeldtåren ett Schlaraffenland för identitetsfanatiker, gruppidentitetsfanatiker.

Genom att bluddra om och kräva uppslutning kring något som kallas värdegrund måste dessa blott till namnet borgerliga politiker ha trott sig vara goda när de gjorde ont och gjorde redan ont värre. Själva beteckningen värdegrund borde ju ha fått dem att instinktivt reagera med avsky. Ordet berättar att brukarna saknar moralisk instinkt och vill ersätta sådan med byråkratiskt frammanglande principdokument, vilka kan åberopas när man har råkat placera en fot i ett klaver. Förvisso saknar man moralisk instinkt, därav foten i klaveret, men man har ju något viktigare, ett papper att vifta med.

För några år sedan besökte jag tillsammans med en handfull vänner statsvetaren Carlos Escudé i hans av vackra och sällsamma föremål belamrade lägenhet i hjärtat av Buenos Aires. I Axess 7/2014 förmedlade jag intryck från besöket, dock inget om den av världens utläggningar som sedan oftast har dykt upp i mitt minne. Carlos Escudé sade att Argentina i slutet av 1800-talet hade varit en handelsnation med en av världens sju, åtta starkaste ekonomier men att "en nationell mytologi" nästlade sig in i sinnena och alltmer kom att behärska och förkrympa dem. Peronismen lade så småningom vantarna på den nationella mytologin och gjorde sig till dess storsigillbevarare. Den nationella mytologin hade då redan blivit ett inslag i all undervisning, såväl i ungdomsskola som på universitet, precis som vore det fråga om en värdegrund. Därför, sade Carlos Escudé, hade Argentina hamnat i den olyckliga belägenheten att ju högre utbildad någon var, desto mer infiltrerad var vederbörande av dysfunktionella, destruktiva föreställningar och desto skadligare där han blev satt att verka.

Istället för "massa" som löfte eller hot har vi idag klaner eller internationaler av samverkande klaner. Men effekter är likartade. Så detta med behov av syndabockar. Där identitetsfanatism, gruppidentitetsfanatism griper omkring sig, där blir behovet av syndabockar gränslöst. Klanerna till vänster och långt ut till höger finner sitt bränsle i klander och stigmatisering. Deras företrädare kan exempelvis tillåta sig att säga vad som helst om (i det ena fallet) vita män och (i det andra fallet) icke vita män.

Den inre sammanhållningen i en klan stärks genom utpekandet av lätt igenkännliga vederstyggliga. Också känslan av egen förträfflighet växer inom klanen av dylikt utpekande. Klankrig är ädelt. Värst blir syndabocksjakten när den riktar sig inte mot en annan

VEM BLIR DET HÄRNÄST?

Kommunismens offer: Gulagarkipelagen.

FOTO: TT

klan utan mot individer från en annan klan ... eller vem som helst. Tecknen är plågsamt tydliga på att syndabocksjakten har inspirerat och frambringat ett angiverisamhälle, låt säga en lightvariant, inte ett angiverisamhälle som Tjekans eller Gestapos utan en av modern kommunikationsteknologi formad närmast medeltida skampålefastnaglande ordning. "Influencers" skannar händelseagenda och kommunikationsflöden i jakt på offer att brännmärka och stöta ut ur de anständigas gemenskap. De verkar i en offentlighet där det råder en förfärande obalans mellan insikt och åsikt.

Demokrati och utbildning kan vara bra men är det inte nödvändigtvis. Demokratin är värd att kämpa för men inte som tom form. Utbildning är värt att ägna sig åt men inte om den i första hand förmedlar "nationell mytologi". Idag skulle det knappast ens gå att använda ord och

uttryck som "pöbelvälde" eller "primitiv-massdemokratisk marknadsråhet" på en för en bred publik exponerad medial scen utan att tvingas schavottera i något så tarvligt som en Twitterstorm.

*"Om inte med förtjusning
så likväl beredvilligt
hjälpte Europas mäktiga
demokratier Tyskland att
krossa det demokratiska
Tjeckoslovakien."*

De fenomen och faror som existerar bakom de aktuella orden och uttrycken försvinner i ett töcken dit ingen vågar sig och kan tillväxa ostörda inne i töcknet. Ord och uttryck som "kristet-humanistiska" och "liberalt-kapitalistiska" går däremot fortfarande utmärkt att använda på för en bred publik exponerade mediala scener, dock inte gärna för att beteckna något bra och värdefullt men som tillmälen. I identitetsfanatikernas, gruppidentitetsfanatikernas nya sköna värld kommer sten uppenbarligen inte att lämnas

på sten. Den världen ska vara alldeles annorlunda.
Gud bevara oss!

Peter Luthersson är docent i litteraturvetenskap.

Humanister och samhällsvetare kommer att spela en avgörande roll när vi planerar en framtid i skuggan av klimatförändringarna. Det menar **Erik Westholm** och **Jenny Andersson**, författare till den nyutkomna boken *Slaget om framtiden*.

Av Gunilla Kindstrand

Framtiden är inte öppen

Humanister och samhällsvetare kommer att spela en avgörande roll när vi planerar en framtid i skuggan av klimatförändringarna. Det menar Erik Westholm och Jenny Andersson, författare till den nyutkomna boken *Slaget om framtiden*.

Erik Westholm är kulturgeograf och professor emeritus vid institutionen för stad och land, Sveriges lantbruksuniversitet i Uppsala, och vid Högskolan Dalarna. Hans forskning har bland annat handlat om landsbygdsregionernas omvandling, i kombination med samhällsvetenskaplig miljöforskning. Han har tidigare varit verksam vid Institutet för framtidsstudier.

Jenny Andersson är professor i statsvetenskap och historia vid Sciences Po (Institut d'études politiques de Paris). Hennes forskning har berört efterkrigstidens politiska historia, med betoning på socialdemokratins utveckling under efterkrigstiden, och hon har också särskilt studerat framtidsstudiernas historia.

Gunilla Kindstrand (GK): Ni hävdar i boken att framtiden har gjort comeback i forskning och politik. Varför – och hur då?

Erik Westholm (EW): Vi har inte talat så här intensivt om framtiden sedan 1970-talet. Klimathotet har skapat en ny skarp framtidsmedvetenhet. Det står i kontrast till de senaste decennierna som har präglats av kortsiktighet och oförmåga att tänka längre än en mandatperiod, eller en konjunkturcykel. Nu har frågor om vad som är hållbart och hur vi ska undvika katastrof en central plats i samhällsdebatten.

Framtidsfältet rymmer många olika slags

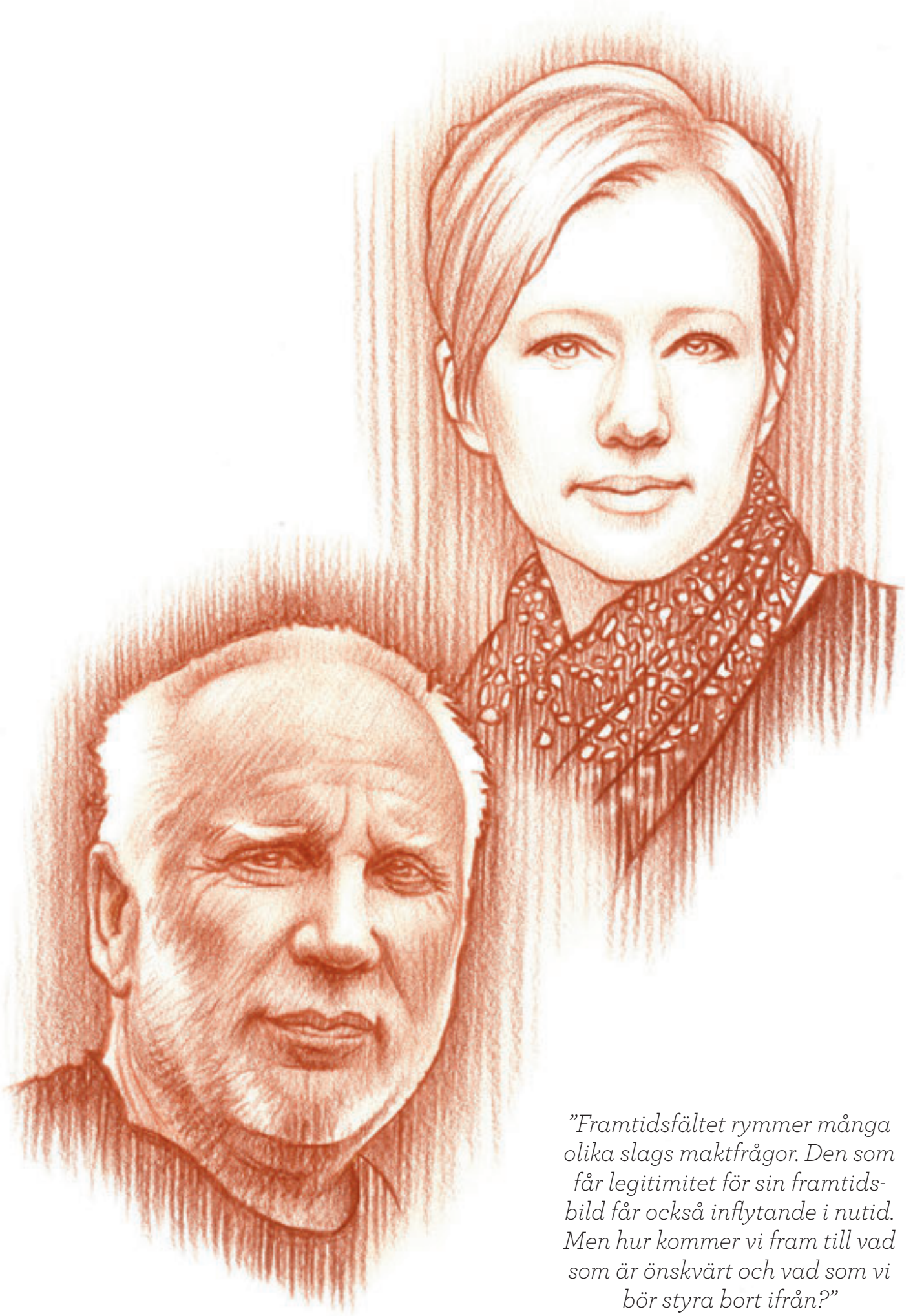
maktfrågor. Den som får legitimitet för sin framtidsbild får också inflytande i nutid. Men hur kommer vi fram till vad som är önskvärt och vad som vi bör styra bort ifrån? I Sverige dominerades framtidsforskningen länge av en idé, som bland andra framfördes av Alva Myrdal, om att framtiden är öppen och något vi skapar tillsammans i demokratiska processer. Fokus låg på handlingsfrihet och kommunikation. De demokratiska framtidsstudierna har varit ett redskap för att förlänga sikten hos politiker och andra beslutsfattare. Det Myrdalska framtidsbegreppet lägger en stark betoning på att det alltid finns ett val att göra. Men våra studier pekar på att framtiden inte är så öppen. Det finns mängder av aktörer som lägger ner stora resurser på att övertyga andra om hur det kommer att bli, för att det passar deras agenda. Det är vad mycket av politiken handlar om idag.

GK: Ni beskriver nutiden som att vi är vid en sorts vändpunkt. Men vad skulle kunna ersätta ekonomisk tillväxt som huvudidé för samhällsbygget?

EW: Den ekonomiska tillväxten som styrande idé har mött mycket kritik de senaste decennierna. Men det som nu sker är att den kritiken letar sig in i huvudagendan. Insikten sprider sig, eftersom problemen är så uppenbara. De värderingsförändringar som just nu sker är så snabba att det svindlar. Konflikterna i samhället kommer att skärpas, men det kommer också att skapas nya lösningar som vi inte kunnat föreställa oss. Kanske kommer ett nytt samhälleligt huvudprojekt att växa fram, en ny sorts modernitet. Annars är det svårt att föreställa sig hur vi ska kunna möta klimatförändringarna.

”

Som teoretisk fysiker finns det risk att man fördummas av tillgången till elektroniken.

"Framtidsfältet rymmer många olika slags maktfrågor. Den som får legitimitet för sin framtidsbild får också inflytande i nutid. Men hur kommer vi fram till vad som är önskvärt och vad som vi bör styra bort ifrån?"

Alva Myrdal 1936.

GK: Hur kommer den här ”nya moderniteten” att ta form?

EW: Industrialismen kännetecknas av en grundläggande tilltro till att teknisk utveckling och ökad kunskap skapar en bättre värld, att allt fler kommer att få del av den och spela roll i den. Logiken har varit att ett framväxande industrisamhälle producerar materiell välfärd och kunskapssamhället producerar intellektuella framsteg. Tilltron har i princip varit obruten till och med 1972, då tankesmedjan Romklubben presenterade ”Tillväxtens gränser”. Med datormodeller prövades tillväxten mot folkmängd, industriell kapacitet, resursförbrukning, föroreningar et cetera, och visade hur naturresursernas ändlighet sätter restriktioner. Det blev en milstolpe.

Sedan dess har oron för miljöförändringarna och tillväxttanken ringlat sig kring varandra under flera årtionden och haft någon sorts batalj. Samtidigt som den ökade välfärden blev verklighet har oron ökat: vi kan inte fortsätta som vi gör. Vi har som forskare ofta befunnit oss i de politisknära sammanhangen, i framtidskommissioner och som rådgivare till departement, statliga verk, regeringar. Vi har då sett hur svårt de har haft att driva den förändring de sagt sig vilja göra, sannolikt eftersom tillväxtkritiska idéer också äventyrar välfärdsbygget. Parisavtalet är ett talande exempel. Regeringarna har anslutit sig till avtalet, men sedan har det tagit stopp. När frågan ramlar ner i landskapet blev det tydligt att många som ropat efter politik mot klimatförändringarna själva fungerar som bromsklossar. Den nya moderniteten vilar på att det nu fordras en skarp handlingsagenda, som rymmer både konsumtionskritik och mycket snabba teknikomslag. Det skapar konflikter mellan dem som vill förändra och dem som förvarar nutida mönster och mak-

tordningar. Vi ser då mer tydligt de intressekonflikter som finns på tidsaxeln, mellan nutida och framtida intressen.

Jenny Andersson (JA): Grundproblemet är att vi fortfarande inte har lärt oss att ta ansvar för konsekvenserna av nutiden. Vi skjuter över dem på framtiden, men nu befinner vi oss i en situation där de här konsekvenserna faktiskt håller på att hinna ikapp oss och kommer att utspela sig inom vår livsrymd.

GK: Hur skulle ett sådant ansvar kunna se ut?

JA: En verklig klimatomställning och en verkligt hållbar politik skulle fordra radikalt andra prioriteringar. Vi skulle tvingas göra avkall på tillväxtmålet och införa andra former av klimat- och resursbudgetar. Respekt för Parisavtalet skulle innebära stora förändringar i människors moderna liv och konsumtionsmönster. Det saknas politisk vilja i dagens värld för att genomdriva dessa, istället växer motståndet. Men klimatförändringarna kommer själva att driva fram förändringar i hur vi kan leva, bo, arbeta eftersom de kommer att förändra vår livsmiljö. Vi skulle behöva hitta lösningar på problemet kring de framtida generationernas rättigheter, de som saknar representation i samtidens politik. Idag försöker vi inlemma dessa rättigheter i klimatmodellerna, andra sätt vore starkare rättsliga och institutionella begränsningar för vårt resursuttag eller till och med nya institutioner för global omfördelning. Det fordras också en större medvetenhet i allas våra liv om att vi bär ett ansvar för mänsklighetens överlevnad. Många av världens globala institutioner, FN, Unesco, et cetera har inskrivet i sina konstitutioner ansvaret för framtiden och framtidens generationer. Det i sig är en reaktion på världskrigens blodbad. Idag står vi ju inför andra förändringar som kommer att kosta människoliv och ödelägga geografiska områden, men vi har egentligen inte kommit så mycket längre i diskussionen om hur framtidens generationer ska kunna skyddas. Det var en livaktig diskussion på 1970-talet men det är svårt att se vilka krafter i dagens politik som skulle kunna leda till en verkligt hållbar politik. De nordiska länderna lyfts ofta fram som att vi tar ett särskilt stort klimatansvar – samtidigt är Norge en av världens största oljeproducenter och svenska konsumenter har stort klimatavtryck om man räknar in konsumtion och flygresor.

GK: Det innebär väl en stor utmaning för det politiska systemet?

JA: Hur framtidens politiska institutioner ska utformas måste ju vara en demokratisk diskussion som vi inte sett så mycket av. Samhällsvetenskapen bidrar inte heller i större utsträckning till

en sådan diskussion. I Finland har det funnits diskussioner om att skapa framtidsutskott för att skapa en motvikt till politikens tendens att fokusera på korta mandatperioder. På 50- och 60-talen trodde många att FN skulle bli ett slags världsregering som skulle styra globaliseringen, men bland alla de globala institutioner som sedan dess vuxit fram finns ju ingen som har ett direkt ansvar för världens framtid, förutom IPCC som är ett vetenskapligt råd. Historiskt sett så har såväl krig som naturkatastrofer lett till åtgärder såsom undantagstillstånd, där demokratiska institutioner sätts på undantag. Det är inte svårt att tänka sig att katastrofer såsom exempelvis bränder över stora områden skulle kunna leda till sådana situationer. Det finns exempel på hur demokratier går stärkta ur sådana kristillstånd, och tittar man på den svenska välfärdsstatens historia så har den tidigare gått framgångsrik ur kriser genom att bygga starka institutioner. Vi har kanske bättre chanser för det än länder som USA eller Kina.

GK: Ett bärande tema i boken är forskningens framtidsbilder. Ni levererar bland annat en stark kritik mot Mistra, Stiftelsen för miljöstrategisk forskning.

EW: Vi diskuterar det samverkansideal som är så starkt i dagens forskningspolitik. Vi visar upp problem som kan uppstå när man

”Å ena sidan fruktar vi framtidens katastrofala förändringar, å andra sidan normaliserar vi katastrofen och försöker foga in den i de gamla vanliga agendorna.”

tvingar forskare att samarbeta med andra samhällsaktörer som exempelvis industrin, såsom gjordes inom Mistras plattformar. Mistra är ju till för att både lösa miljöfrågorna och skapa fortsatt tillväxt. Men konflikten mellan tillväxt och miljö, mellan konsumtion och förbrukning av naturresurser är modernitetens stora fråga. Vi såg i våra studier hur miljöfrågorna inrangerades i och underordnades tillväxten. Forskningen togs i anspråk för att förstärka agendor och diskurser, istället för att upprätthålla sin kritiskt granskande roll, som ger möjlighet att synliggöra konflikterna.

Vi har studerat två plattformar på djupet – den ena handlar om skog, den andra om Arktis. I skogsforskningen fanns en ambition att göra scenarier kring skogens olika framtider. Men redan från början var vissa kärnvärden bestämda, säkrade av finansierarna. Det blev aldrig det stora rådsdraget om den svenska skogens framtid som det skulle kunnat vara. Svenska skogsägare står nu villrådigas och med alldeles för lite kunskaper om vilken skogsskötsel som kan säkra framtidens virkesproduktion och det svenska miljömålet Levande Skog, i ljuset av till exempel ökade brandrisker, biodiversitetsförluster och så vidare. Klimatförändringarnas komplexa problematik rymdes inte hos finansierare med starka nutida intressen skymde framtidsdebatten. Istället lyftes den svenska skogens roll som koldioxidsänka ensidigt fram för att den passade in i tanken på maximal skogstillväxt. I Arktisforskningen fanns en liknande utgångspunkt om att klimatförändringarna framförallt skapar framtida tillväxtmöjligheter. När isen smälter finns plötsligt en ny tillgång till oexploaterade naturintressen. I bägge fallen finns underliggande antaganden om framtiden som begränsar möjligheterna till ett verkligt kunskapssökande. Kritiken mot Mistra grundas på att organisationen har illustrerat det paradoxala läget vi befinner oss i. Å ena sidan fruktar vi framtidens katastrofala förändringar, å andra sidan normaliserar vi katastrofen och försöker foga in den i de gamla vanliga agendorna.

GK: Är det i det här fältet som samhällsvetare och humanister måste få ett starkare uppdrag i framtiden?

JA: Samhällsvetenskapen har dragits in i samarbeten där den förväntas bidra till att skapa social uppslutning kring agendor som egentligen inte kommer ifrån vetenskapen själv. Exempelen i boken handlar om hur miljöforskningen förväntas samverka med en tillväxt- och industripolitisk agenda. Idén om att forskningen ska samverka med olika aktörer i samhället är förstas fruktbar och det är också nödvändigt att dagspolitiken baseras på forskning. Men vi har pekat på att denna samverkan också kan hota forskningens uppgift att ställa kritiska frågor. Samverkan leder i våra exempel till att göra samhällsvetenskapen timid och urholkar dess förmåga att reflektera över alternativ. Samhällsvetenskapen måste ju kunna granska målkonflikter mellan miljö- och tillväxt liksom hur forskningen influeras av olika aktörer. Det finns många indirekta sätt att styra forskning – och framförallt att styra vilka resultat som görs viktiga och synliga. Till exempel kan en PR-avdelning inom ett stort forskningsprogram välja vilka resultat som ska kommuniceras, och välja att inte vidarebefordra andra. Det är samhällsvetenskapens uppgift att visa på den sortens maktkonflikter inom kunskapsproduktionen. Då behövs en viss distans.

GK: På vilket sätt kan just humaniora och samhällsvetenskap påverka utvecklingen?

JA: Det är uppenbart att starka aktörer ofta motsätter sig en mer radikal klimatagenda trots att den är nödvändig. Industrisamhället har skapat en inlåsning i sin egen framstegstanke. Vi forskare måste visa vilka maktstrukturer som påverkar hur kunskap skapas och vilken forskning som finansieras och lyfts fram

som särskilt viktig. Den humanistiska forskningen har ett viktigt uppdrag att tillsammans med samhällsvetenskapen ge redskap för att kritiskt föreställa och framställa alternativa framtider, och visa hur människors fantasi och känslor, av både sorg och hopp, kan användas för att hjälpa oss att hitta vägar mot hållbarhet. Vi borde kunna formulera hoppfulla tankar om mänsklighetens överlevnad och om de samhällen som vi skulle vilja leva i. Det individuella ansvaret skulle också få större innehåll och mening om det sattes in i ett större sammanhang och om det tilläts påverka större beslutsprocesser också på det gemensamma planet. Det är inte

bara forskningens ansvar att lösa klimatfrågan, men den är den stora utmaningen och måste aktivt involvera både samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning.

EW: Framtidsstudierna måste få ha de frihetsgrader som behövs för att vara ett demokratiskt redskap och fungera som brygga mellan debatt, vetenskapssamhälle och politik. Vår gemensamma erfarenhet är att rådande framtidsstudier inte sällan använts för att stänga ner oönskade eller besvärliga framtidsbilder istället för att skapa och visa alternativ till dagens utvecklingslinjer. Studiet av framtiden blir då en sorts förlängning av nuet istället för att frigöra framtida hand-

lingsutrymme. Framtiden måste ges en närvaro i nutiden och motverka den distans som tenderar att lägga sig mellan oss själva och det som ska komma. Enligt vårt sätt att se måste också framtidsstudierna hjälpa oss att ta ett reellt ansvar för framtiden och hålla aktörer ansvariga för de problem de lämnar efter sig. Klimatfrågan består ju till stor del av latent tidskonflikter. I varje ögonblick bygger vi in ett problem som vi känner till men som vi ignorerar. Konsumtionen kan ändras snabbt, men soporna efter den kommer att ligga kvar i århundranden. Det tar kort tid att göra en PET-flaska, men oändligt långa tider att få den att bli olja igen. Samhällsvetenskapen är idag fortfarande ganska dålig på att förstå sådana tidskonflikter, och hur de samspekar med sociala konflikter kring omfördelning och utveckling.

GK: Ni ställer er skeptiska till det allt oftare använda begreppet *antropocen*, varför?

EW: Det placerar oss i tidsrymder som är så långa att de liknar geologiska eror. Begreppet riskerar att leda till att vi ser klimatförändringen som något naturgivet vars följder vi helt enkelt får acceptera. På så vis kan det motverka den sociala mobilisering som är nödvändig just nu.

GK: Vilken roll spelar kultur och konst i det här perspektivet?

EW: Konsten rör just de här, allra svåraste existensiella frågorna som vi har att hantera idag. Jag skulle vilja ropa in konsten och kulturen på banan. Kulturvärlden sitter fast i en individualisering, och fokuserar ofta mer på pigmentfläckar än de stora gemensamma utmaningarna. Jag tror det kan komma en stor motrörelse mot de individuella identitetsfrågor som, i och för sig är viktiga, men som alltför mycket dominerar kulturlivet.

GK: Är ni pessimister inför framtiden?

JA: Det är kanske inte en fråga om att ställa pessimism och optimism mot varandra, såsom ofta görs i klimatdebatten, utan om att hitta en rationell grund att stå på som både handlar om att det vi faktiskt vet om framtiden är fruktansvärt oroväckande och som visar det handlingsutrymme vi faktiskt har.

EW: Det är någonstans mellan pessimismen och optimismen som handlingsutrymmet skapas. Vi tar bestämt avstånd från alla idéer om en kommande apokalyps. Undergångstänkandet ger oss ett förrädiskt utrymme att fortsätta som vanligt. Det är ett extremt politiskt uttalande när man säger att världen kommer att gå under, eller att det är för sent att agera. Det tjänar mer än något annat till att befria oss från det ansvar vi har för framtiden. ✨

Maxim Grigoriev är författare och skribent. Hans senaste bok är romanen *Nu* (2016).

Huset vid kajen

Jurij Trifonov var ingen dissident. Men hans romaner ger ändå en avslöjande bild av stagnationstidens Sovjetunionen.

Av Maxim Grigoriev

Till skillnad från nästan alla andra ryska 1900-talsförfattare värda att minnas var den sovjetiske sjuttio-talsklassikern Jurij Trifonov (1925–1981) på intet vis förbjuden, förföljd eller fördriven. Tvärtom var han inte bara officiellt erkänd utan därtill innehavare av Stalinpriset. Han fick det redan som tjugofemåring för sin idag oläsbara debutroman *Studenterna*. Föräldrarna var urbolsjeviker och yrkesrevolutionärer, sedermera en del av den sovjetiska nomenklaturen, och lille Jurij växte upp i det mytomspunna prakthus med utsikt över Kreml som Sovjet hade byggt 1931 åt sin politiska, konstnärliga och vetenskapliga elit. Med hans lätta hand skulle byggnaden med det officiella namnet Regeringshuset så småningom bli känt som Huset vid kajen.

Den mörkgrå konstruktivistiska kolossen, som uppfördes i samband med att Moskva åter blev rikets huvudstad och som alltjämt står på andra sidan floden från Kreml, utövade till en början en stark attraktionskraft på sin omgivning, men började snart också utstråla skräck. Att koncentrera eliten till det som på sin tid var Europas största bostadshus var synnerligen fördelaktigt när det gällde övervakning. Hiss-

pojarna och vaktmästarna var säkerhetsagenter, grannarna spionerade på varandra i syfte att ta ett steg uppåt i bostadstrappan. Under 1930-talet kunde samma lägenhetsnycklar byta ägare så många som fem gånger. När man flyttade ut fick man också lämna tillbaka allt, inklusive bords-silvret – allt man ägde var till låns. Under Stalinerans utrensningar arresterades uppemot 800 av dess 2 500 invånare, oftast i nattmörkret, 354 av dem avrättades. Även Trifonovs far hämtades 1937, efter att ha skickat en pamflett till partitoppen, och modern året därpå. Det var egentligen bara en tidsfråga innan någon författare skulle använda byggnaden som en förtätd symbol för Stalin-Sovjets skräckvälde och klassamhälle.

Som tolvåring blev Jurij ”son till folkets fiende”, måste lämna sitt älskade hem och bosätta sig med mormor i utkanten av den växande staden. I sina dagböcker beklagar sig pojken över hennes ständiga tjat och skriver tafatta, tårddrypande hyllningsdikter till den saknade mamman. Likväl förblev han det socialistiska projektet trogen. Först långt senare skul-

le han börja forska i det förflutna. Någon regelrätt dissident blev han aldrig, men just erfarenheten av barndomslivet samt dess abrupta slut, av den oklara, stumma skräck som Stalinterorn gjorde till alla män-

”Hos Trifonov möter vi människan just när hon har insett att förändringen oåterkalleligt har ägt rum och allting gått fel.”

>>

Jurij Trifonov.

FOTO: ALAMY

niskors vardag, skulle fyrtio år senare ge gestalt åt ett av Sovjetlitteraturens främsta verk.

Första halvan av hans författarskap är idag fullständigt ointressant. Han arbetade på fabrik, studerade på den statliga skrivarskolan Litteraturinstitutet, stjärndebuterade med en politiskt korrekt studentroman men kom långsamt av sig. Under Chrusjtjovs tillfälliga liberalisering hankade han sig fram som sportjournalist och översättare, och det var inte förrän 1969, då landet redan glidit in i den så kallade stagnationstiden under Brezjnev som författaren Trifonov fann sitt ämne och sitt språk.

I decennier hade han studerat Tjechov, Tolstoj och Hemingway. Nu, en bit över fyrtio, inledde han den serie om fem kortromaner som blivit kända som Moskvanovellerna och som gjorde honom till sin krackelerade samtids skildrare. De kan läsas som en stor vardagsmoralisk krönika, en serie studier av stalinismens långtidskonsekvenser för den mänskliga själen och en personlig historia om de tidiga yrkesrevolutionärernas krossade illusioner. *Väningshytet* kom ut 1969, och fyller alltså 50 i år. Den följdes av *Preliminärt bokslut*, *Det långa avskedet* och *Ett annat liv*. Serien kröntes 1976 med mästerverket *Huset vid kajen*. Alla dessa blev snabbt översatta till svenska och betraktas som romaner snarare än det som i Ryssland kallas långnoveller.

De utspelar sig bland Moskvas medelklassintelligentia och behandlar dess på ytan ganska oanmärkningsvärda vardagsproblem. I *Bostadsbytet* möter läsaren Viktor Dmitrijev, en själsligen utmattad trettiosjuåring som lever i ett kärlekslöst äktenskap. Texten följer honom närgånget i några hektiska dagar, inbegripen i bittra inre monologer. Efter att hans mor har drabbats av cancer föreslår hustrun att de genom ett halvofficiellt byte flyttar ihop med henne. Dmitrijev är emot, men ser, liksom på en skärm, hur allt faller ut precis som hustrun planerat: bytet blir av, modern dör, paret flyttar in i en större egen lägenhet. Under tiden väver berättaren in återblickar på deras ungdom och äktenskapets långsamma förfall. På ytan framstår det hela som laddad men tämligen ofarlig vardagsrealism, ett drama visserligen, men knappast av större proportioner.

Liknande situationer, med varierande grader av tragik, drabbar de krisande männen i alla de följande texterna. Alla skildrar de moraliska nödlösningar i marginella ekonomiska vinningssyften som springer ur passivitet, karaktärssvaghet och bekvämlighet. Hos Trifonov möter vi människan just när hon har insett att förändringen oåterkalleligt har ägt rum och allting gått fel. Men själva livsomvälvningen har skett genom en knappt märkbar serie av skiftningar och passiva beslut, utsträckta över decennier som blivit uppenbara först i efterhand. Inget ställs egentligen på sin spets. Snarare handlar det om ett sakta försjunkande i håglöshet och banalitet, i årtionden av själsligt illamående.

I det förflytna ruvar de första kommunistbarnens generationsbesvikelser och oförverkliga drömmar. Dmitrijev i *Bostadsbytet* har tvingats att ge upp sina konstnärsdrömmar när han inte kom in på konstskolan som ung. Poesiöversättaren Gennadij från *Preliminärt bokslut* tänker att han själv hade kunnat vara poet – men är det inte. Grisja Rebrov i *Det långa avskedet* är en pjäsförfattare som inte får sina dramer uppsatta. Historikern Sergej i *Ett annat liv* försöker utarbeta en egen historiesyn, som är raka motsatsen till den officiella historieskrivningen, vilket hindrar honom från att färdigställa sin avhandling.

Allt detta berättas på en detaljtät prosa med stort intresse för livets materiella sidor. Trifonov avslöjar gärna hur mycket hans aka-

demiker tjänar och hur många kvadrat de bor på. Det är något av en nyhet i den ryska litteraturen. Dittills hade den, möjligen med undantag av Tjechov, rört sig bland stora ämnen och ödesdigra händelser, i en ödesmättad värld där död och metafysik alltid ställt allting på sin spets. Den minutiösa beskrivningen av en människas vardagstillvaro, till synes renons på ”stora frågor” och exceptionella konflikter, betraktades och betraktas i viss mening ännu idag som främmande och ointressant.

Om Trifonov emellertid bara hade sysslat med vardagskonflikter hade han gått till historien som etnolog. Det är de underliggande moraliska strukturerna som intresserar författaren, samt det sätt på vilket de kommer till uttryck i vardagsvärlden. Han hade ingalunda samma bekymmer med censuren som en Bulgakov eller Solzjenitsyn, men av den enkla anledningen att den i form av tystnad redan var inbyggd i hans text. Just i denna betydelsebärande tystnad döljer sig emellertid texternas behållning och storhet.

Trifonovs samtida läsare var mer eller mindre identiska med rollfigurerna, och på så vis inbegripna och införstådda med allt det som författaren inte bara låter bli att förklara utan direkt förbigår. Denna raka motsats till *Verfremdung* verkar som bäst i svitens sista text, seklets kanske främsta ryska långnovell *Huset vid kajen*.

I utkanten av Moskva, dit den framgångsrike forskaren Glebov mödosamt tar sig i jakten på en antik möbel, stöter han på en försupen man som visar sig vara den en gång så välbärgade barndomsvännen Lev. Mötet sätter igång en serie bildrika reminiscenser från uppväxten runt det vackra Huset på 30-talet, efterkrigstidens ungdom och den lyckade forskarkarriären. Det är oförglömliga bilder av ett snabbt växande Moskva och ett nytt samhälle i färd med att byggas, men också en berättelse såsom den opålitlige berättaren Glebov själv ser den, inifrån, förnuftigt tillrättalagd. Till läsarens hjälp finns dock

en andra berättare, som då och då griper in för att uppmärksamma luckorna.

Unge Vadim Glebov växer upp i ett tvåvåningshus i en fattig mörk gränd bakom det stora prakthuset. Han ser på den åtråvärda byggnaden utifrån och längtar in. Flera av hans klasskamrater bor i elitfastigheten och den framkallar såväl avund som oro hos pojken, i synnerhet den nye eleven Lev, som förefaller vara barn till en höjdare inom säkerhetstjänsten och omedelbart triumfar Vadims alla försök att imponera på kamraterna. Medan Vadim kan smuggla in några vänner på bio eftersom hans mamma arbetar där, har Lev en egen biograf hemma. Vardagslivet i det fina huset, med tårtor och tjänstefolk, väcker hos Vadim en dröm om framgång och materiellt välstånd, attribut som krävs för att vinna kamraternas gunst och lämna den karga värld ur vilken han själv är uppstigen.

När han växer upp förälskar han sig i professorsdottern Sonja från samma hus, tjatar in sig i deras fina hem, gör sig till familjens vän och Sonjas inte alltid erotiskt framgångsrike älskare. (Här finns ett av Sovjetlitteraturens mer öppenhjärtiga sexuella erkännanden, när Glebov tillstår att han med henne ute på datjan inte alltid ”ror i land”.) På ett möte pressas doktoranden Glebov emellertid att ”uttala sig” mot den ålderstigne professorn och blivande svärfadern för att denne ska röjas ur vägen i en komplicerad akademipolitisk intrig som sammanfaller med landets krig mot så kallad ”kosmopolitism”. (Det vill säga folk med judisk bakgrund, en kampanj som har kallats för ”intellektuell pogrom”.) För detta utlovas han ett fint stipendium och godkänd avhandling.

Glebov ser inte sig själv som någon kallt beräknande karriärist.

*”Skräckårens slutresultat
var enligt honom en kränkt
medelåldersman, utan framtid
och med krossade drömmar,
fast i rusningstrafiken
mot någon dyster etta i en
avlägsen förort, inbegripen i
en malande inre monolog om
hur fel allting blev.”*

Tvärtom styrs hans handlingar snarare av en blandning av välvilja och skräck. I synnerhet skräcken – ett slags ordlös, oklar fasa som strålar ut från vissa hus, människor och situationer – får honom att agera på ett sätt som först långt efteråt framstår som uselt. Han mår vagt dåligt över en episod då han för Levs far, den skräckinjagande säkerhetschefen, efter ett pojkestreck anger en klasskamrat, som sedan oförklarligt försvinner. Men han känner ingen egentlig skuld, eftersom han heller inte riktigt förstår sitt brott, och antar att alla skulle ha handlat likadant i hans ställe.

Blandningen av försiktighet, räddhåga och materialism har i honom skapat en andligt komprometterad men framgångsrik *Homo sovieticus* som i sitt liv uppfyller den ryska medelklassens alla materiella drömmar. Det en gång så idealistiska systemet, visar Trifonov, favoriserar nu strebrar som Glebov och motarbetar alla ansatser till idealism. I ett annat samhälle hade den jordnära Glebov kunnat vara en ganska harmlös medelmåtta. Men det är just genom att pressa sådana medelmåttor som Glebov till deras yttersta gränser som förtryckarsamhället kan upprätthålla sin existens.

Detta system spåras tillbaka till stalinismen och den skräck som den gjorde till vardag. Själve diktatorn är närvarande som den onämnbare i alla de fem novellerna. Den stora historien bryter hos Trifonov alltid fram genom varje vardaglighet på samma sätt som ljuset lyser upp ett rum: ljudlöst och ofrånkomligt. Datumet för Stalins död – den 5 mars 1953 – är den bakgrund som under ödesdiger tytnad skiner igenom flera av långnovellerna i deras centrala ögonblick. I *Ett annat liv* är det våren då de två unga protagonisterna förälskar sig. I *Det långa avskedet*, när besvikne Rebrov lämnar Moskva för att försöka skapa sig ett annat liv i Sibirien, sker det just den dagen – på tåget viskas det om någon stor händelse som skall ställa allt uppochnär utan att något sägs rakt ut. Stalinismen är det tema som binder samman texterna, som närvarar som ett enormt tyst fält, men ingenstans i hela textmassan är den skräckinjagande diktatorn nämnd med sitt namn.

Stalinismen förbinds inte bara med den stora terrorn, utan också med den framväxande materialismen. Det senare tycks enligt Trifonov nästan vara en direkt konsekvens av det förra. När Dmitrijev i *Bostadsbytet* känner en motvilja mot att genomföra affären som från en ekonomisk synpunkt är fullständigt rationell – vid moderns död förfaller bostadsytan annars åt staten – är det den kommunistiske idealistens skam inför materiellt välstånd som han i själva verket gestaltar. För hans mor, som tillhör den generation som växte upp i drömmar om att kommunismen skulle bygga en bättre värld, är tanken på bostadskarriär djupt fränstötande och står för allt den velat fördriva ur människosjäl. Dmitrijev blir på så vis, av fullt rationella orsaker, sin mors andlige förrädare. Vardagsmänniskans sökande efter ett bekvämt liv var den tidiga kommunismens största fiende, men det var också något den strax började se hos sina egna barn – en generationskonflikt som tematiseras i alla de fem novellerna.

Även här är dock Glebov ett mer komplicerat fall. Han är olik de andra männen från Moskvannovellerna i det att han redan som barn lockas till elitens materiella välstånd och inget annat. Medan idealismen i de tidigare texterna förblir okomplicerad – och sedermera leder till ett misslyckat liv i ett samhälle där staten endast lämnar ett minimalt manöverutrymme – ser Glebov ett hyckleri hos den äldre kommunisteliten, som föraktar välstånd men själva lever med tjänstefolk. Den idealistiska generationen består ju dessutom av just de människor som har fört Stalin till makten, som på så vis är medskyldiga till den oklara skräck som råder i deras vackra elitlägenheter. Trifonovs egen mormor lär ha haft en affär med Stalin

när de båda fortfarande var unga eldiga revolutionärer. Det kan ha bidragit till att Jurijs mor undslapp en omedelbar avrättning och att pojken själv ändå fick en rätt smidig start på sin författarkarriär. Glebovs berättelse är ett försök att urskulda sig inför det diffusa dåliga samvetet som Levs försupna gestalt väcker hos honom. I hans värld, när han väl tagit över den gamla elitens goda liv, finns inte längre några illusioner kvar, bara en vag känsla av att något likväl inte är som det ska, trots att livet är tämligen lyckat. Denna känsla tränger han skickligt bort genom komplicerade retoriska tillrättalägganden av det förflutna till vilka läsaren blir åsyna vittne. De plågade konstnärssjälarna och idealisterna från de tidigare texterna, dessa handlingsförlamade män som brakar samman inför familjelivets vardagskrav, är för Glebov blott svaga stackare, maktlösa och resignerade, oförmögna att navigera i ”verkligheten”. Han själv är lyckad – men långt ifrån lycklig.

När *Huset vid kajen* publicerades menade somliga kritiker att den kom ett par decennier för sent, att det numera var en statligt sanktionerad syssla att avslöja Stalinkulten. Trifonov besvarade kritiken med att just dessa decennier krävdes för att stalinismens långtidskonsekvenser skulle uppenbara sig. Skräckårens slutresultat var enligt honom en kränkt medelåldersman, utan framtid och med krossade drömmar, fast i rusningstrafiken mot någon dyster etta i en avlägsen förort, inbegripen i en malande inre monolog om hur fel allting blev.

Idag, femtio år senare, talar man ofta om Putins Ryssland som en reproduktion av stagnationstidens Sovjet. Ett lagom förtryck som inte går till Josef Stalins överdrifter, ett visst materiellt välstånd för innerstadens stillastående medelklass, ett maffialiknande korrumperat statssystem där mutan är en frihetshandling, en materialistisk konformism och jantelag som byråkratiserat själslivet, samt den ständiga offentliga jakten på fiender och förrädare. Det är visserligen en något haltande jämförelse, som blundar för att dagens genomkapitalistiska Ryssland snarare är en dialektisk variant av sjuttio-talets Sovjet. En sak är dessutom gemensam för varje samtid: oförmågan att se sig själv utifrån. Först idag ser man hos Trifonov hur statsapparaten och det förtryck den har skapat lyckas göra sig osynlig för sina undersåtar och kommer till uttryck endast i privata gnagande känslor av ett misslyckat liv. Tanken på att förbinda sina maktlöshetskänslor med ett förtryckande system slår aldrig en enda av Trifonovs rollfigurer – men väl hans läsare. Snarare än att avslöja systemet visar han upp det i en noggrann gestaltning och låter dess tysta fläckar tala. Möjligen har han just censuren att tacka för denna litterära framgång.

Förmodligen krävs det ytterligare några decennier för att vi ska få en lika noggrann återgivning av dagens *Homo putinus*, en skildring som är ute inte efter att avslöja och fördöma, utan efter att se och förstå, samt spåra rötterna till dagens samhälle just i det sovjetiska sjuttio-talet. På samma sätt som Trifonovs sjuttio-tal och dess blandning av materialism och maktlöshet är framvuxna ur Stalins skräckår, är det moderna Ryssland en skapelse av män och kvinnor vars ungdom sammanföll just med stagnationstidens själsliga paralyser och medelmåttmentalitet.

Huset vid kajen, som med Trifonovs lätta hand har blivit en symbol för bolsjevikdrömmens solsida och dess långa skräckskuggor, står idag kvar framför Kreml, inhyser elitbostäder och stoltserar med en enorm Mercedeslogga. Trifonovs änka, Olga Trifonova, kom att bli föreståndare för ett litet museum i huset, som ställer ut diverse vardagsföremål från dess komplicerade vardagsliv. I början av åttiotalet fick paret, enligt henne, erbjudande om en lägenhet där. Trifonov tackade nej. ✱

PSALMER

Davidsharpan
i Norden

I år är det 200 år sedan Wallins psalmbok utkom. Esaias Tegnér hyllade den, medan andra anklagade den för att vara kättersk, skriver **Martina Björk**.

NÄR ESAIAS TEGNÉR skildrar en konfirmationshögtid i sin dikt "Nattvardsbarnen" (1820) låter han gudstjänstens inledande psalm vara signerad vännen, prästkollegan och akademiledamoten Johan Olof Wallin. Till ljudet av mäktiga orgeltoner stämmer församlingen in i sången:

*med en röst
föll församlingen in och sjöng ett
evärdeligt qvåde
af den höge Wallin, af Davidsharpan
i Norden,
stämdt till Luthers koral, och sången på
våldiga vingar
tog hvar lefvande själ och lyfte den stilla
mot himlen
och hvart anlete sken som den heliges anlet
på Tabor.*

Den högtidliga stämningen övergår i gudomlig extas när gudstjänstbesökarna med psalmens hjälp blir förhärligade likt Kristus på Förklaringsberget. För en läsare av idag framstår det hela kanske som både överdrivet fromt och högstämt. Den dåtida läsaren noterade troligen något annat: att Tegnér markerade var han stod i en omstridd fråga.

NÄR TEGNÉR FÖRFATTADE sin dikt hade en ny psalmbok just utkommit, den som har kommit att kallas den wallinska och som firar tvåhundra år i år. Som namnet antyder var den mer eller mindre ett enmansverk. Visserligen hade en psalmbokskommitté tillsatts, men dess huvudredaktör Wallin gick in i arbetet med sådan frenesi att han kom att ta över det. Av femhundra psalmer var en fjärdedel hans egna, som till exempel "Var hälsad, sköna morgonstund" vilken så gott som alltid inleder julottan, eller "Din klara sol går åter upp", som sjungits vid mången morgonbön. Därtill kom bearbetningar av psalmer från 1695 års psalmbok, vilkas språk ansågs föråldrat. "Den blomstertid nu kommer" var en av dem. Även poeterna och akademiledamöterna Frans Michael Franzén och Erik Gustaf Geijer bidrog. Franzén ingick i kommit-

tén och författade vår kanske vanligaste adventspsalm, "Bereden väg för Herren", samt påskdagspsalmen "Vad ljus över griften".

Tegnérns beröm över denna nya sångskatt visste inga gränser. För honom var "den höge Wallin" en psalmdiktare i klass med kung David. Som biskop pläderade Tegnér för obligatorisk användning och talade vid ett prästmöte med följande panegyrik:

Den nya psalmboken upptager icke blott allt det bästa och haltfullaste af den gamla, omarbetadt med en så lätt hand, att hela dess ursprungliga skaplynne är kvar, utan den innefattar derjemte en mängd nya psalmer, för det mesta af stor och öfverträffande förtjenst. [...] Hela lifvet, ifrån skapardagen till domedagen, hela salighetsläran, äfven som lärobyggnad och i sitt sammanhang betraktad, finnas här innefattade i en krans af sånger. Och hvilka sånger sedan! De genomlöpa andaktens hela lyriska tonskala: högstämda som profeterna, brinnande som Paulus, milda, enkla, innerliga som Johannes. Der är himmelens åska med sitt hot, men också himmelens sol med sin värma, och himmelens dagg med sin vederqvickelse. Sannerligen, många af dessa sånger äro kyrkans och landets ära: och kunde de öfversättas, så skulle de bli kristenhetens psalmbok.

Tegnérns värtaliga lov hade nog sin orsak: Wallins psalmbok var inte väl sedd av alla. Från vissa håll möttes den av massivt motstånd, inte minst från väckelserörelsen. C O Rosenius kallade den ett verk "av oomvända lärare och snillen". I dessa kretsar betraktades texterna som lärda men ytliga, och vad värre var, olutherska. Den främsta kritiken bestod i att Wallin betonade den egna insatsen som vägen till frälsning, så kallad gärningslära, istället för att iakta den lutherska läran om Guds nåd som befrielse från synderna. En vers som kan tyckas oskyldig för oss, men som retade

När böcker var sällsynta

64 Alfred Sjödin läser Petrarca

Allt är inte våld

66 Henrik Lundberg vill ha ordning på begreppen

Förbudstiden upprepas

68 Blanche Jarn om ett torrt jubileum

En osannolik familjehistoria

69 Johan Molander läser René Nyberg

Med patos för böcker

70 Torsten Rönnerstrand läser Elena Ferrante

Krönika

71 Agnes Karnatz om att allt fler gör sin plikt

I korthet

71 Alexander Andrée hör latin talas

Johan Olof Wallin.

FOTO: TT

många, var: "Lär att på din brist ej skylla,/ haf blott nit, gör blott flit,/ Gud skall bristen fylla."

Eftersom Gud skänker nåd och frälsning, oaktat människans ansträngning, borde inte moralpredikanten Wallin betona mänskliga dygder som plikt och ansvar som en väg till Gud, menade man.

En annan psalm som ansågs kontroversiell var "Var är den vän". I den nämns aldrig Gud eller Kristus. Det är en namnlös Gud som sångaren möter, en "vän", en "han":

*Jag ser hans spår, hvarhelst en kraft
sig röjer,
en blomma doftar och ett ax sig böjer.
Uti den suck jag drar, den luft jag andas,
hans kärlek blandas.*

Dikten är romantiskt färgad med pan-teistisk och platonistisk anstrykning: Gud besjalar hela naturen. Samtidigt finns han och alltings ursprung i en ogripbar värld: "Ack! när så mycket skönt, i hvarje åder/af skapelsen och lifvet sig förråder,/hur skön

då måste sjelfva källan vara,/ den evigt klara!"

Den berömde prästen och väckelsepredikanten Henric Schartau i Lund vägrade att använda det kätterska verket, och höll därför envist fast vid 1695 års psalmbok. Motståndet föranledde prästerna Johan Henrik Thomander (sedermera biskop i Lunds stift) och Peter Wieselgren att revidera Wallins psalmbok, i avsikt att göra den så renlärig som möjligt, utan att för den skull stryka någon psalm eller ens vers. De ersatte angripna uttryck med sådana som ansågs mer passande. Där Wallin skriver "Med daglig flit jag göra vill mitt bästa" har Thomander-Wieselgren ändrat det till: "O Herre, Du allena vill mitt bästa", för att framhäva att det är Gud som räddar oss och inte vi själva. "Jag svär att redlig bättring göra" har ändrats till "Jag beder: lär mig bättring göra". Betoningen på individen och hennes egen medverkan till salighet reducerades därmed.

När revisionen utfördes hade Wallin varit död i flera år, efter att ha slutat sina

dagar som ärkebiskop. Tegnér vidhöll sitt lov. I den hyllningsdikt som biskopen av Växjö skrev vid Wallins död jämförs psalmisten inte bara med sin föregångare i Gamla testamentet, utan med självaste diktarguden Apollo, en gudasänd sångare som lyckats återskapa den ursprungliga musiken, den som sjungs i Eden och av änglarna i himlen:

*Då kommer från Parnassens branter
En yngling, en afljusetes anförvandter,
Med lagren i sitt mörka hår:
Den hänger han på Davids harpa,
Och griper i dess guld, och slår
Akkord, än milda, som en fläkt i vår,
Och än som dunderslagen skarpa.
Då smälter hjertat i hvar menskligt bröst, >>*

”Johan Olof Wallins psalmer saknar i flera avseenden motsvarighet i världen och har sannolikt objektivt sett för vårt folk betytt mera än all annan diktning tillsammans.”

*Och englarna från himlens throner
Se ner och lyss till broderliga toner
Utaf den gudasändes röst
Och hviska tjuste till hvarannan:
”Så sjöngo vi, på samma vis,
När första aftonen, med Hesperus
i pannan,
Stod öfver nyfödt paradis!*

Johan Ludvig Runeberg stämde inte in i Tegnér's superlativer. Även om han insåg psalmernas estetiska värde, ansåg han att Wallins uttryck emellanåt var pretentiösa. Även senare har omdömena om 1819 års psalmbok skiftat. Zacharias Topelius menade att den var ett i grunden misslyckat verk och skadlig för Svenska kyrkan. Erik Axel Karlfeldt, däremot, kallade Wallin ett ”psalmistiskt snille”.

Sven Stolpe är i sin svenska litteraturhistoria inne på Tegnér's linje om hela kristenhetens psalmbok när han skriver: ”Johan Olof Wallins psalmer saknar i flera avseenden motsvarighet i världen och har sannolikt objektivt sett för vårt folk betytt mera än all annan diktning tillsammans.”

FÖR ÄVEN OM kritiken var hård var mottagandet av Wallins psalmbok övervägande positivt. Människor tog sångerna till sitt hjärta. Enligt Geijer planterade han ett ”genljud i ett helt folks hjärta”. Efter tvåhundra år sjungs de fortfarande. Omkring sjuttiofem av Wallins psalmer, original och bearbetningar, är representerade i den nuvarande psalmboken. Till dessa kommer bidrag från övriga i kommittén.

Under psalmboksförfattandet uttryckte Wallin i ett brev en önskan om att kunna ”göra en och annan god psalm”. Om han kunde åstadkomma det, skulle han gärna utradera sina övriga poetiska alster, skrev han. Eftervärlden kan glädjas åt att han lyckades med det första och underlät att göra det andra. ✨

LITTERATURHISTORIA

När böcker var sällsynta

I en ny svensk utgåva får vi möta Francesco Petrarca i helfigur, skriver **Alfred Sjödin**.

KANSKE KAN MAN skilja mellan två slag av klassiska verk. De litterära klassikerna har ett estetiskt värde som överlevt tiden för deras tillkomst, de kulturhistoriska har tvärtom sitt värde i att de ger ett minnesvärt uttryck åt densamma. Francesco Petrarca (1304–1374) är i så fall upphovsman till verk av båda typerna. Med sina dikter till Laura inledde han en lång tradition av kärleksdiktning och etablerade definitivt sonetten som ett av Europas allra mest brukade versmått.

Men han är också författare till svåröverskådliga och mindre tillgängliga verk på prosa: brev, meditativa och reflekterande traktater och essäer. Det svårtillgängliga i denna del av hans produktion gäller redan valet av språkligt medium: medan sonetterna utgör ett av källflödena till den italienska litteraturen, är hans övriga produktion skriven på ett latin som endast delvis har börjat rycka upp sig från medeltidens lika obesvärade som barbariska pragmatism och hittat tillbaka till den romerska standarden. Samtidigt är det i dessa texter vi verkligen kan förstå Petrarca i hans egen tid: den första fasen av den strömning vi brukar kalla renässans eller humanism.

Det är därför glädjande att de nu presenteras i en ordentlig volym på svenska. För översättningen står Anders Bergman, som tidigare har författat en värdefull introduktion till strömningen ifråga (*Humanismens födelse*, 2016). Han har valt det vågade tilltaget att sammanfoga texter från ett flertal olika verk till en helhet och ge den titeln *Francesco Petrarcas självbiografi* (Artos och Norma bokförlag). Texterna erbjuder unika och spännande inblickar i ett helt avgörande skede av västerländsk kultur och mentalitetshistoria. Ibland hajar man till under läsningen som inför något bekant, sedan inser man att Petrarcas beskrivningar har uppgått i det allmänna vetande som utan angivande av källor figurerar i översikter och handböcker. Men de kan nog också erbjuda en del överraskningar.

Inte sällan brukar man framhålla Petrarca som den första moderna människan.

Tar man ordet i dess brukliga betydelse kan det kanske förvåna att han i så hög grad var en bakåtsträvar. De ”moderna” var ju snarare hans samtids skolastiker som betraktade romersk poesi som oviktig och föredrog modefilosofier som Averroës framför den enkla sanningen i evangelierna. För dessa, och för sin samtid i allmänhet, hyser Petrarca det djupaste förakt. Petrarca vill se en återgång till en förfinad mänsklig kultur och en sanning av etisk snarare än teoretisk art. Hans fiender är de skolastiska systembyggarna, som har ett svar på allt men som inte förstår någonting, och pedanterna, som förvandlar texter till grammatikövningar istället för källor till kraft och skönhet. En nutida läsare kan säkert komma på moderna motsvarigheter till dessa typer och sympatisera med Petrarca. Men ändå kan författaren framstå som högmödig; hans förakt för pöbeln och hans strävan efter upphöjd avskildhet kan påminna om senare tiders mer romantiska diktarroll.

PETRARCAS KLVNA FÖRHÅLLANDE till folkspråket är ett annat inslag som nog kan förvåna. Han tillhör världslitteratu-

Att tala om en ”italiensk litteratur” på Dantes, Petrarcas och Boccaccios tid är att bortse från att tvåspråkighet länge präglade den lärda kulturen.

ren huvudsakligen genom sina italienska sonetter till Laura, men han betraktar dem som ungdomssynder. Det var ett medvetet val att istället skriva på latin, till stor del betingat av hans förakt för publiken. För oss tycks Petrarca ha satsat på fel häst då han valde att bidra till det anti-

kvariska latinet snarare än att bygga vidare på det italienska litterära språket. Men detta är en efterklokhet: att tala om en "italiensk litteratur" på Dantes, Petrarcas och Boccaccios tid är att bortse från att tvåspråkighet länge präglade den lärda kulturen. Mellan Petrarca och romantiken ligger en galax av nylatinska texter som länge har ignorerats av de nationella litteraturhistorierna och som först de senaste decennierna har börjat tillmätas sin verkliga betydelse.

NÄR MAN PRESENTERAR äldre författare brukar man inte sällan behöva påminna om att de levde i en tid med färre distraktioner, att det inte fanns tv och internet. I fallet Petrarca tvingas man att påminna sig om att även böcker och bibliotek var en oerhörd sällsynthet. När han talar om sin längtan efter kunskap handlar det ofta om att rent fysiskt komma över böcker, det vill säga avskrifter. Vi får en del spännande inblickar i den tidiga humanismens jakt på manuskript, bland annat hur Petrarca sjabblar bort en sedan dess aldrig återfunnen skrift av Cicero. I gengäld upptäcker han dennes *Pro Archia*, som kom att bilda något av ett manifest för humanismens höga värdering av diktens ställning i staten.

Utöver de kulturhistoriska inblickarna i nyupptäckten av den antika litteraturen, i maktförskjutningarna mellan världsliga härskare och kyrkan, och återinförandet av lagerkransen som musisk symbol, utgör dessa skrifter en ganska sammanhängande jagframställning. Revolten mot det förstelnade skolastiken hänger för Petrarca samman med att han själv drabbas av den sokratiska insikten att han ingenting vet, men att detta likväl är visdomens begynnelse. Framställningen bildar ett experiment i självvrannsakan, ofta med den på en gång klandrande och milda ton som Petrarca har inspirerats till av förebilden Augustinus. Man associerar ibland renässansens återupptäckt av antiken med ett strikt världsligt perspektiv, en närmast hednisk livssyn. Detta må vara sant för vissa inslag i högrenässansens kultur, men är inte utmärkande för Petrarcas förhållande till klassikerna. Såväl längtan ut ur världen som ruelse och självspäkning är viktiga inslag i hans religiositet.

Genom sättet att ordna det ganska disparata textmaterialet har Anders Bergman gjort det lättare för läsaren att komma åt gestalten Petrarca. I så måtto får experimentet sägas ha utfallit väl. Samtidigt uppstår en viss spänning mellan de ofta situationsbundna breven och den linjära utveckling man förväntar sig av en självbiografi. En viss hoppighet och ett dröjande vid detaljer på bekostnad av de större linjerna tycks vara resultatet. Detta

Francesco Petrarca.

FOTO: GETTY IMAGES

tar inte bort värdet av de enskilda texterna, men den bristande progressionen dem emellan gör att de nog enklast avnjuts en eller ett par åt gången.

ÄVEN OM DETTA inte är menat att vara någon akademisk utgåva kan man beklaga den relativa frånvaron av förklarande kringtexter. Noterna är upplysande när de förekommer, men de är alltför få och

osystematiska. Det hade heller inte skadat med en ordentlig redovisning av vilka texter som ligger till grund för verket. Detta hade nog inte tyngt framställningen särskilt mycket; nu tvingas den nyfikne istället till ett ganska omfattande detektivarbete. Men med dessa förbehåll är det bara att glädja sig åt att vi nu har tillgång till en Petrarca i helfigur på svenska, därtill en mycket njutbar sådan. ✱

Allt är inte våld

En del debattörer beskriver skjutningar som ett svar på samhällets strukturella våld. Denna utvidgning av våldsbegreppet är olycklig, skriver **Henrik Lundberg**.

I SIN RECENSION av Édouard Louis roman *Vem dödade min far* i Dagens Nyheter i våras hävdade kulturjournalisten Kristina Lindquist att det går en skiljelinje mellan hur olika politiska läger definierar våld: "Ja, det är våld att skjuta någon. Men är det våld om samma människa går till jobbet och aldrig kommer hem igen? Är det våld att det mellan en högutbildad individ i Danderyd och en lågutbildad i Vårby Gård inte bara skiljer ett tjugotal tunnelbanestationer utan också 18 år i livslängd? Säg mig hur du svarar och jag ska säga dig vem du är, rent politiskt."

Lindquists observation är korrekt. Synen på våld är idag en politisk vattendelare. För stora delar av vänstern är det inte bara ett observerbart fysiskt fenomen, såsom till exempel ett slag i magen eller en knuff in i väggen. Många hävdar även att våld är en anonym och destruktiv kraft som är inbyggd i det kapitalistiska systemets själva funktionssätt. För denna del av vänstern är social ojämlikhet en form av våld. Underprivilegierade gruppers fysiska våld, såsom Gula västarnas i Frankrike, uppfattas i sin tur ofta som ett svar på samhällets abstrakta eller strukturella våld. I *Göteborgs-Posten* skrev till exempel författaren Mattias Hagberg i vintras att gängkriminellas dåd i Sverige är "ett bisarrt och missriktat svar på samhällets strukturella våld, på de orättvisor som för varje år blir alltmer uppenbara".

Den norske fredsforskaren Johan Galtung föreslog redan för 50 år sedan att våldsbegreppet skulle utvidgas. I sin inflytelserika artikel "Violence, peace and peace research" (1969) hävdade han att allt som står i vägen för en människas möjlighet att realisera sin fulla potential, i såväl fysisk som psykisk mening, bör uppfattas som våld. Galtung definierar våld som "orsaken till skillnaden mellan det potentiella och verkliga, mellan vad som kunde ha varit och vad som är. Våld är det som ökar avståndet mellan det potentiella och det verkliga och det som hindrar förminskandet av detta avstånd." Galtung anför som exempel en person som dog av tuberkulos på 1800-talet. Detta kan inte betraktas som våld, eftersom sådana dödsfall var svåra att undvika vid denna tid. Om någon dör i tuberkulos idag är vederbörlig däremot utsatt

för våld, eftersom det nu finns möjligheter att förhindra det. Galtung kallar detta för "strukturellt våld". Lindquists exempel på skillnaden i livslängd mellan högutbildade i Danderyd och lågutbildade i Vårby Gård skulle också kunna tas till intäkt för att de senare är utsatta för strukturellt våld, vilket hon också gör i sin recension.

ETT ANNAT EXEMPEL på ett abstrakt och metaforiskt våldsbegrepp finns hos den slovenske marxistiske filosofen Slavoj Žižek. I sin bok *Violence* (2008) gör han en distinktion mellan subjektivt och objektivt/systemiskt våld, som i princip helt och hållet sammanfaller med Galtungs åtskillnad mellan fysiskt och strukturellt våld. (Galtung omnämns dock aldrig i *Violence*). Båda beskriver ett konkret våld som utövas av en specifik aktör, vilket kontrasteras

Enligt Galtung finns det så pass många brutala inslag i den europeiska kulturen att man enligt honom måste karakterisera hela Västerlandets kultur som våldsam.

mot ett abstrakt och anonymt våld som saknar en egentlig upphovsman. En skillnad är emellertid att Galtung, i motsats till Žižek, i artikeln från 1969 inte använder begreppet strukturellt våld för att förklara eller legitimera fysiska attacker. Žižek är å sin sida inte främmande för att antyda att George Soros och Bill Gates ska straffas med döden. (Det uppenbart motsägelsefulla i att hävda att systemiskt våld saknar en upphovsman och samtidigt utkräva ansvar förefaller inte besvara honom.)

I den senare artikeln, "Cultural violence" (1990), urskiljer Galtung även en tredje typ, kulturellt våld. Med detta avses olika försök att legitimera fysiskt eller strukturellt våld. Enligt Galtung finns det så pass många brutala inslag i

den europeiska kulturen att man enligt honom måste karakterisera hela Västerlandets kultur som våldsam. Galtung finner exempel på västerländskt kulturellt våld i till exempel måleri, matematik och neoklassisk ekonomi. Detta tjänar, menar han, till att framställa icke-västerlänningar som mindervärdiga, vilket medför att de kan göras till legitima mål för fysiskt eller strukturellt våld.

Ytterligare ett bidrag till arsenalen är Pierre Bourdieus begrepp "symboliskt våld", som tjänar till att upprätthålla en illegitim klass- och könsstruktur genom vilken vissa människor exkluderas från deltagande i samhället. Enligt Bourdieu är till exempel allt slags pedagogisk verksamhet en form av symboliskt våld. Och i *Nyliberal ordlista* (2018) av Athena Farrokhzad med flera slås det redan i bokens första mening fast: "Varje språklig handling inbegriper våld."

FINNS DET PROBLEM med ett utvidgat och metaforiskt våldsbegrepp av detta slag? Ja, problemen är, som väl redan har framgått, flera och betydande. I sin bok *Violence. A Micro-Sociological Theory* (2008) konstaterar sociologen Randall Collins att en utvidgning av våldsbegreppet bidrar till att tömma det på empiriskt innehåll snarare än att klargöra det. Fysiskt våld har, säger Collins, en konkret och påvisbar referent, även om gränssfall naturligtvis förekommer. När vi rör oss bortom det observerbara våldet blir det oklart vad som egentligen avses. När det gäller fysiskt våld, i form av till exempel personrån eller grov misshandel, går det att mäta om det minskar eller ökar. Typiskt för begreppen symboliskt, systemiskt och strukturellt våld är emellertid att det inte går att säga om det ökar eller avtar. Både Galtung och Žižek understryker tvärtom att det strukturella och systemiska våldet utgör ett slags konstant tillstånd i ett kapitalistiskt samhälle. Det strukturella våldet är osynligt, men likafullt verksamt. Det är inbyggd i systemet.

Men kan nebulösa och empiriskt tomma begrepp av detta slag överhuvudtaget förklara någonting? Är det ens deras funktion? Nej, det förefaller istället vara fråga om normativa och politiskt grundande

Verkligt våld. Boxningsmatch mellan Shannon O'Connell och Bianca Elmir.

FOTO: QUINN ROONEY/GETTY IMAGES

begrepp vars syfte är att brännmärka och kritisera sociala strukturer. Sociologen David Wästerfors har i sin bok *Våld* (2016) påpekat att ordet "våld" stärker talarens agenda, spetsar till debatten och provocerar motståndarna. Ordet är ett retoriskt kraftfullt stimuli som kräver en respons från åhörarna.

MEN ÄR DET inte rimligt att betrakta skillnader i förväntad livslängd mellan olika grupper som uttryck för ett strukturellt våld, som utövas mot en mindre privilegierad grupp? Problemet är att vetenskaplig teori inte bara kan ha en samhällskritisk eller retorisk funktion. Man måste också specificera vari det icke-fysiska våldet egentligen består. Galtung försökte göra det genom att skilja mellan det verkliga och det potentiella. Våld är det

som hindrar människan från att realisera sin potential. Man behöver inte fundera länge innan man inser att en sådan teori är alldeles för vid för att tjäna ett vetenskapligt syfte. Utspejar sig inte, som kritiker har påpekat, i själva verket allt mänskligt liv i spänningsfältet mellan det verkliga och det potentiella? För hur många av oss sammanfaller egentligen det vi verkligen har uppnått med det vi skulle kunna uppnå under optimala betingelser? Innebär det inte i så fall att vi alla är utsatta för strukturellt våld?

Det besynnerliga med Galtungs teori blir inte minst tydligt när han hävdar att man är utsatt för strukturellt våld i ett konsumtionssamhälle, eftersom man i ett sådant samhälle förhindras från att förverkliga sin fulla mänskliga potential. I "Cultural violence" hävdar han dessutom

att Västerlandet är våldsamt bland annat eftersom den klassiska logiken, enligt vilken ett påstående måste vara sant eller falskt, har ett så starkt grepp om vårt tänkande. Detta leder, menar han, till en polarisering mellan olika grupper i samhället. Man undrar hur Galtungs teori överhuvudtaget har kunnat tas på allvar.

DEN FINNS MED andra ord starka skäl att hålla fast vid ett mer positivistiskt synsätt, enligt vilket våldsutövning måste vara av fysisk och i princip observerbar karaktär. Det kan också vara klokt att rusta sig teoretiskt mot vänsterns lättköpta och ideologiskt laddade förståelse av det fysiska våldet som ett mer eller mindre legitimt svar på samhällets strukturella. Ett sätt kan vara att bekanta sig med källorna till detta tänkande. ✱

Förbudstiden upprepas

I år är det 100 år sedan beslutet om alkoholförbud i USA. Det finns tydliga paralleller till dagens rökförbud, skriver **Blanche Jarn**.

I ÅR FYLLER den amerikanska konstitutionens artonde tillägg hundra år. Tillägget, som ratificerades av kongressen i januari 1919, innebar ett totalförbud mot tillverkning, transport och försäljning av alkoholhaltiga drycker. I USA sjönk alkoholkonsumtionen abrupt i början av förbudstiden, som inleddes 1920, för att sedan åter stiga och ge den organiserade brottsligheten ekonomiska möjligheter den tidigare bara hade kunnat drömma om.

Den internationella tendensen var likartad. I Sverige infördes motbok, även om förbudsvivarna förlorade folkomröstningen 1922 med knapp marginal. I Norge var däremot starkvin och öl förbjudna till 1923 och brännvin till 1927. Trots att den totala konsumtionen sjönk i Norge ökade alkoholrelaterade problem som förgiftning, brottslighet och arrester. Någon landsomfattande nykterhet infann sig förstas aldrig.

Den amerikanska staten nöjde sig inte med att förbjuda alkohol. När medborgarna visade sig brista i sin lydnad gentemot överheten beordrades tillverkare av industrisprit – en vanlig ingrediens i framställningen av drickbar alkohol – att blanda gift i sina produkter. De flesta valde livsfarlig metanol. Under 1920-talets andra hälft dog över tusen människor bara i staden New York. Ännu fler blev hjärnskadade eller blinda. Men man fortsatte att dricka alkohol.

DET ARTONDE TILLÄGGET upphävdes 1933. Man skulle kunna tro att det då äntligen gick upp för USA:s lagstiftare att förbudstiden hade varit ett kapitalt misslyckande, men i själva verket hade helt enkelt den ekonomiska depressionen försatt den federala staten i desperat behov av pengar, varpå statsmän runt om i landet erinrade sig att den där alkoholskatten trots allt hade varit rätt trevlig – och man kan ju inte beskatta det man har förbjudit.

De repressiva tendenserna dog inte med förbudstiden. På 2000-talet är det dock inte längre alkohol utan tobak som politiker vill utplåna. Rökare är redan andra klassens medborgare i Sverige. Den som har fräckheten att blossa på en cigarett stängs ute från det offentliga rummet och förvisas från uteserveringar och perronger. Rökning ska "avnormaliseras", menar social-

Förbudstiden. New York 1929.

FOTO: GETTY IMAGES

minister Annika Strandhäll, och få som inte själva drabbas säger emot. Riksdagen har fattat beslut om att Sverige ska vara rökfritt år 2025. EU har förbjudit smaksatt tobak, i föreställningen att det varken är nikotinet, rökrotans gemenskap eller den befriande känslan av att göra något otillåtet som lockar unga att röka – utan tandkrämsdoften från en mentolcigarett.

Elitism och folkförakt löper som en röd tråd genom förbudspolitikens historia. Den amerikanska nykterhetsrörelsen förfasade sig över att arbetarklassen och svarta hade tillgång till rusdrycker. Den svenska motboken gav generösa spritransoner till väl-

beställda män i den övre medelklassen, men desto mindre åt kvinnor och arbetare, och inte en droppe åt arbetslösa.

FÖRBUDSRÖRELSEN HANDLADE OM mer än att stoppa en impopulär konsumtionsvara. I boken *Symbolic Crusade* (1963) beskrev den amerikanske sociologen Joseph Gusfield förbudstidens påhejare: "Beväpnade med indignationen som svar på sin försvagade sociala position sökte nykterhetsrörelsen en symbolisk seger genom lagstiftning som, även om den misslyckades med att reglera drickande, skulle indikera vems moral som dominerade i offentligheten."

Också dagens förbudspolitik – oavsett om det gäller rökförbud i Sverige, sockerskatt i Finland eller fettskatt i Danmark – har nästan undantagslöst en slagsida mot de mindre ekonomiskt bemedlade. Punktskatter på konsumtionsvaror kan göra stor skillnad på marginalen för den som har 10 000 kronor kvar efter skatt, men är blott en droppe i glaset för den som plockar ut 40 000.

Det finns dock en tröst. Den amerikanska förbudstiden må ha skapat ett stort mått av elände, men den varade inte för evigt. Politiker kommer förmodligen alltid att försöka hindra människor från att leva som de önskar, men folk kommer att fortsätta med sina vanor ändå. ✱

Också dagens förbudspolitik – oavsett om det gäller rökförbud i Sverige, sockerskatt i Finland eller fettskatt i Danmark – har nästan undantagslöst en slagsida mot de mindre ekonomiskt bemedlade.

En osannolik familjehistoria

I *Sista tåget till Moskva* ger René Nyberg en fascinerande bild av judiskt liv i Ryssland och Centraleuropa, skriver **Johan Molander**.

DEN FINLÄNDSKE DIPLOMATEN René Nyberg, som bland annat har varit ambassadör i Moskva och Berlin, beskriver i boken *Sista tåget till Moskva* (övers. Geo Stenius, Förlaget M) en osannolik familjehistoria. Med denna som utgångspunkt målar han upp sällan beskrivna delar av finskt, ryskt/sovjetiskt och centraleuropeiskt förflutet.

I det ryska kejsardömet hade judar efter avslutad militärtjänst rätt att bosätta sig på den plats, där de hade avslutat sin tjänstgöring. Detta erbjöd en möjlighet att leva utanför det judiska bosättningsområdet, som begränsade sig till delar av vad som idag är Polen, Litauen och Ukraina. Så var fallet med Meier Tokazier, som i början på 1900-talet blev en framgångsrik affärsman i Helsingfors. Han blev även den morfar René Nyberg aldrig fick träffa.

När en av Tokaziers döttrar förälskade sig i den finländske Bruno Nyberg sändes hon först till sina farbröder i Riga, där hon enligt faderns förhoppningar hade goda utsikter att träffa en judisk man. Hon återvände dock till Helsingfors, hemligen förlovad med sin finländske kavaljer. När de två gifte sig 1937 underrättades fadern med ett telegram. Fadern sökte få henne häktad för en påstådd förskingring och det hela utmynnade i att han dömdes till ansvar för bland annat falsk angivelse. En fullständig brytning skedde med hennes föräldrahem. När hon konverterade till den finska lutherska kyrkan lät fadern dödförklara henne och läsa kaddish i Helsingfors synagoga.

DET ÄR GRIPANDE att läsa hur René Nyberg, som då var ambassadör i Berlin, vid den 96-åriga moderns död lät läsa kaddish för henne i en synagoga i München, trots att han själv är lutheran. Han hade först i tonåren fått reda på sitt judiska modersarv och hade inte förstått varför han aldrig träffade sin morfar och sina kusiner och varför man undvek varandra i Helsingfors gatuvimmel. Nyberg kallar moderns familjs utstötning av henne för "ett hedersmord i 1930-talets Helsingfors", dock utan dödlig utgång.

Nybergs bok.

Familjen Tokazier kom att vara vida spridd. Nyberg har uppsårat släktingar i Leningrad/Sankt Petersburg, Riga, Israel och New York. Många försvann i Förintelsen. Märkligast är måhända det öde som moderns kusin Masja i Riga genomlevde. Hon var pianist och gifte hon sig med violinisten Josef Jungman. De levde ett angenämt borgerligt liv i Riga, med en stor våning i sin egen fastighet och med en magnifik Blüthner-flygel. Den sovjetiska ockupationen 1939 orsakade kaos och osäkerhet. Borgerliga element deporterades, egendom konfiskerades. När tyskarna närmade sig efter krigsutbrottet på östfronten hälsades de inte bara som befriare av många letter utan även många judar trodde att de inte kunde bli värre än ryssarna. Minnen levde kvar från första världskriget, då Kaiserns Tyskland betraktat judarna som en delvis tysktalande och därmed en, i för-

hållande till ryssarna, civiliserad befolkningsgrupp. För övrigt var Kaiser Wilhelm II det första statsöverhuvud som tog emot sionismens grundare Theodor Herzl.

MASJA OCH JOSEF förstod dock att den tyska ockupanten denna gång skulle vara av helt annat slag. Flertalet i deras familj stannar kvar i Riga och mördas samma år 1941. Själva lyckas de ta sista tåget till Moskva, därav bokens titel. De hamnar dock inte i Moskva utan på en kolchos i Kazachstan, där de plockar vattenmelon. Efter krigsslutet återvänder de till ett tomt och öde Riga. Av 95 000 lettiska judar överlevde 5 000 den nazistiska ockupationen. Även den icke-judiska befolkningen hade åderlåtits genom krig, flykt och deportation. Masja och Josef kan dock återuppta sin musikaliska verksamhet och flytta in i en liten del av sin gamla våning, som har förvandlats till en *kommunalka*.

Den sovjetiska antisemitismen förgiftar dock deras liv och 1969 ansöker de om utresa till Israel. Efter två års väntan, utstötta och arbetslösa som *refuseniks*, beviljas plötsligt

deras ansökan. De får två veckor på sig. Den älskade flygeln, som har överlevt krig och ockupation, säljs. Israel blev dock en besvikelse. Även en framstående violinist som Josef kunde inte få arbete och han försjönk i grubblrier och depression. Det gick tretton nyinflyttade ryska violinister på dussinet i Israel. Den beslutsamma Masja finner en utväg: de flyttar till Berlin och blir tyskar. Enligt Förbundsrepublikens lagstiftning kunde han betraktas som *volksdeutsch*.

Nybergs bok innehåller inte bara en omfattande släkthistoria, med flera märkliga detaljer och öden, utan ger även intressanta och tankeväckande utblickar och reflexioner om judisk historia i Tyskland, Centraleuropa, Baltikum och särskilt Ryssland. Av speciellt intresse för oss i Sverige är beskrivningen av den lilla judiska folkgruppen i vårt grannland Finland. ✨

Med patos för böcker

Den röda tråden i *Ferrante om Ferrante* är avsnitten där den anonyma författaren berättar om sitt läsande, skriver **Torsten Rönnerstrand**.

”ALLT JAG HAR lyckats lära mig har jag lärt genom att läsa och läsa om böcker”, säger den hemlighetsfulla succéförfattare som alltjämt döljer sig bakom pseudonymen Elena Ferrante. Vad citatet syftar på är det starka patos för studier och bildning som genomsyrar Neapel-kvartetten, den hylade romanserie som hon 2011 inledde med *Min fantastiska väninna* och som hon under de närmast följande åren fullföljde med *Hennes nya namn*, *Den som stannar*, *den som går* och *Det förlorade barnet*.

Det citerade uttalandet om nyttan av läsning ingår i en bok som på italienska heter *Frantumaglia*, men som på svenska har fått namnet *Ferrante om Ferrante. Essäer, artiklar och intervjuer* (Norstedts). Det är inget fel på den titeln, men bokens fängslande mosaik av texter handlar inte bara om Elena Ferrante utan också om Italiens nutidshistoria. Sålunda finns här åtskilligt som direkt eller indirekt kastar ljus över den första efterkrigstidens fattigdom, det så kallade ”ekonomiska miraklet” 1950–1963, den stora folkomflyttningen från Mellanitalien till vad man brukar kalla den industriella triangeln i norr, ungdomsupproret 1968, det politiska våldet 1968–1979, de etablerade partiernas kollaps i början av 1990-talet samt den brottslighet som hela tiden har gjort livet osäkert för var och en som inte har velat böja sig för maffian och camorran.

Den röda tråden i *Ferrante om Ferrante* är likväl de självbiografiska partier där författaren berättar om sitt läsande. Redan som barn slukade hon H.C. Andersen och Fjodor Dostojevskij, och mycket tidigt också Gustave Flaubert, Lev Tolstoj, Anton Tjechov och Victor Hugo. Längre fram i livet läste hon också Sofokles, Vergilius, Madame de la Fayette, Daniel Defoe, Henry Fielding, Jane Austen, systrarna Brontë och Joseph Conrad. Till detta kom efter hand även tidiga modernister som Marcel Proust, Franz Kafka, James Joyce, Virginia Woolf, Karin Blixen och Simone de Beauvoir.

Som ung var Ferrante alltså

redan från början en storläsare, men den samtida litteraturen tycks likväl i det längsta ändå ha varit relativt obekant för henne. I mogen ålder började hon dock läsa feministiska teoretiker som Luce Irigaray och Judith Butler, men också kvinnliga författare från det samtida Italien, såsom Elsa Morante, Simona Vinci, Michela Murgia, Silvia Avallone, Valeria Parrella och Viola Di Grado.

DEN SENA UPPTÄCKTEN av feminismen och den samtida kvinnolitteraturen blir i *Ferrante om Ferrante* också drivkraften bakom hennes självkritiska reflektion kring förhållandet mellan manligt och kvinnligt i den litteratur som följt henne sedan barndomen. Sålunda erkänner hon att hon som mycket ung lärde sig skriva ”genom att sluka mäns texter och ständigt härma dem”, och hon medger att det tog tid innan hon ”lärde sig tycka om kvinnor som skrev”. Följaktligen ville hon till en början inte skriva som Jane Austen eller systrarna Brontë utan mera som Defoe, Fielding, Flaubert, Tolstoj, Dostojevskij eller Hugo.

Detta hindrade dock inte att Ferrantes läsning efter hand blev alltmer inriktad mot kvinnliga författarskap. I en intervju från 2007 berättar hon att det till sist har varit kvinnokampen och kvinnors skri-

vande – framförallt Jane Austens romaner – som har gjort henne själv till en vuxen människa. Om detta uttalande ska tolkas efter bokstaven, borde det utgöra ett problem för de litteraturforskare som med hjälp av språkstatistiska undersökningar hävdar att det bakom pseudonymen Elena Ferrante döljer sig en man, närmare bestämt den i Neapel födde Domenico Starnone. Det hindrar naturligtvis inte att forskarna skulle kunna ha rätt, men tills vidare bör vi nog ändå utgå från att Elena Ferrante är en kvinna.

OAVSETT HUR DET förhåller sig med den saken tillhör Neapel-kvartetten och *Ferrante om Ferrante* det mest fängslande jag har läst på tjugohundratalet. ✱

Ferrantes böcker.

Agnes Karnatz
är ledarskribent
på Svenska
Nyhetsbyrån.

De blir allt fler

På söndagskvällar i Enköping är en strid ström av unga personer på väg från tågstationen. Alla följer cykelvägen åt samma håll. Det är rekryter som återvänder till Ledningsregementet efter en ledig helg. Många av dem har säkerligen hunnit berätta historier för kompisar och familjemedlemmar om allt från mjukkonserver och väderförhållanden till hur de lärt sig att vika strumpor på rätt sätt.

För varje år blir antalet personer som är eller har varit rekryter i Försvarsmakten fler. Då ökar också antalet anhöriga som får en direktlänk till den politiskt omdebatterade myndigheten, som de tidigare bara läst om i tidningen.

För inte alltför länge sedan bestod min enda egentliga kontakt med försvaret av lumparhistorier från medelålders släktingar och det formulär jag fick fylla i så snart jag fyllde 18 år. ”Om det säkerhetspolitiska läget förändras”, då skulle jag kanske och eventuellt behöva stå mitt lands försvar till tjänst.

NU HAR DET säkerhetspolitiska läget förändrats. Riksdag och regering har så sakteliga insett det och beordrat Försvarsmakten att expandera. Värnplikten är tillbaka. Än så länge har ingen efterfrågat just mina blygsamma förmågor, men min sambo har desto mer att uträtta för försvaret som anställd.

Det är ingen särskilt vild gissning att lumparhistorierna från en svunnen tid numera får hård konkurrens vid släktmiddagar av berättelser från det nutida försvaret. Medan mycket är nytt finns också en hel del som generationerna kan mötas över. Samma våningssängar, skidor och kaserner finns kvar.

På papperet är dock skillnaden mellan epokerna desto större. 1980 lade Sverige 3 procent av BNP på försvaret. 2019 har riksdagens partier efter mycket om och men kommit fram till att uppnå 1,5 procent av BNP år 2025. Och vi kan räkna med att de statliga anslagen kommer att märkas ända ned på rekrytnivå: såväl satsningar på nya högteknologiska system som besparingar på helt annan utrustning.

Även om hemkomna rekryter kanske helst berättar för familj och vänner om allt som fungerar och hur mycket de lärt sig, kommer det helt säkert att framgå mellan raderna om något skaver. Även småsaker kan vara nog så irriterande, om till exempel ett av de många plaggen som tilldelats är av alldeles för dålig kvalitet.

Här har inte minst regeringen något att hålla i huvudet. För bara några år sedan kunde effekterna av de minimala satsningarna på Försvarsmakten hållas inom en relativt liten grupp anställda och rekryter. Ett underfinansierat försvar skulle inte avslöjas för den större delen av befolkningen förrän förmågan faktiskt sattes på prov i skarpt läge. Så det var bara att hålla tummarna för att det aldrig skulle ske.

MEN MED DEN återaktiverade värnplikten och fler antagna rekryter varje år sprids erfarenheten om regeringens prioriteringar till betydligt fler. Väljare som kanske reflexmässigt viftat undan rapporter om underfinansiering lär bry sig betydligt mer om det som berättas av en dotter, pojkvän eller ett barnbarn.

Besparingar som få märker av är det lättare att komma undan med när det vankas riksdagsval. År 2022 kan det vara värt att komma ihåg att försvaret sakta men säkert lär ha lösgjort sig från den anslagskategorin. En stor portion av väljarna märker om det satsas eller snålas.

I korthet

Latinet talas åter

Förmodligen har ingen haft latin som modersmål sedan 600-talet. Då skrev Gregorius av Tours sin krönika över de frankiska kungarna på det latin han också talade och hade vuxit upp med. Gregorius språk ligger långt ifrån de grammatiska och stilistiska rättesnören som stakats ut av de klassiska latinska författarna under språkets storhetstid, de så kallade guld- och silveråldrarna (som tillsammans spänner över tiden från omkring 70 f.Kr till 133 e.Kr).

Men på senare tid har latinet återigen börjat talas. I en handfull europeiska och framförallt amerikanska organisationers regi samlas regelbundet entusiaster för att inte bara förkovra sig i den latinska litteraturen, utan för att också aktivt tala språket. Kurser och kollokvier anordnas världen över av exempelvis Paideia-institutet i Rom och SALVI (Septentrionale Americanum latinitatis vivae institutum – Nordamerikanska institutet för levande latin) med syfte att lära ut latin som ett levande språk.

Ett av de förnämsta redskapen för latinskt självstudium finns i Sverige. Portalen *Latinitium.com* är sprängfylld med material – inläst latinsk litteratur, lexika, podcasts, *soliloquia* (monologer) och dialoger. Nyligen har Latinitium, som är ett tvåmannaföretag, också börjat att publicera läromedel i tryckt form. Det senaste alstret är kursboken *Pugio Bruti* (”Brutus dolk” 2018), som också finns som talbok. Det är en originalhistoria, författad på klassiskt latin, som riktar sig till en avancerad nybörjarpublik.

För att verkligen få grepp om ett språks grammatiska struktur – såväl morfologi som syntax – måste man använda det aktivt, i tal och i skrift. Genom att tala och inte bara läsa ett språk erhåller man fördjupade kunskaper i ordförråd, stilistik och idiomatiska uttryck, vilket leder till en intimare förståelse av de latinska texter man studerar. Att aktivt använda latinet handlar alltså i första hand inte om lära sig att tala språket utan att tala språket för att lära sig det.

Samtidigt som denna renässans för latinet utspelar sig i den privata sfären, och företrädesvis i Nordamerika, riskerar det att dö ut vid svenska universitet och högre lärosäten. Här har latinet blivit ett offer för ett stelbent ekonomiskt tilldelningssystem, där kvalitet får stryka på foten för kvantitet.

Alexander Andrée

Detta nummers recensioner:

Jonas Elvander begrundar brexit; **Tommy Olofsson** gläds åt irländsk idyll; **Carl Rudbeck** varvar goda idéer med galna; **Erik W Larsson** pendlar mellan hybris och besvikelse; **Ylva Herholz** finner tröst; **Joel Halldorf** välkomnar kritik; **Jonas Kleerup** spekulerar i konst; **Håkan Lindgren** avlivar nätmyter; **Ann-Sofie Dahl** hyllar en haberdasher; **Annagreta Dyring** bildar sig med bilder.

Vill ut bums: och det var bättre förr...

FOTO: TOBY/TT

Krämnationen tackar för sig

Britterna uppfattar sig själva, med rätt eller orätt, som annorlunda. Och efter sin folkomröstning anstränger de sig hårt för att lämna EU. Men varför? Vad är brexit egentligen symtom på? Jonas Elvander prövar olika förklaringsmodeller.

POLITIK

Alla så kallade "kulturländer" är Storbritannien förmodligen det mest paradoxala. Få andra länder har en lika ogenomtränglig och samtidigt yttlig kultur. Denna bild vilar på kombinationen av en rad faktorer: en intellektuell tradition baserad på fantasilös empiricism och analytisk knappologi, en folkligt förankrad vördnad för urgamla och odemokratiska privilegier och ämbeten, det kyligt reserverade gentlemannaidealet sammanfattat i den patriarkala kardinal-

dygden "stiff upper lip", den patologiska skämtsamheten.

Orsakerna till detta tillstånd är sannolikt många och grumliga, men några historiska nycklar går att identifiera. För det första var det engelska kungadömet skådeplatsen för den första borgerliga revolutionen. Det faktum att denna ägde rum redan i slutet av 1600-talet har föreslagits som förklaring till den brittiska parlamentarismens jämförelsevis stagnerade struktur. Den andra förklaringen har att göra med landets ekonomiska ställning, en maktposition som uppnåddes under samma epok som den moderna nationalismen tog form. Ställer man Stor-

britannien bredvid de två andra kulturella och ekonomiska stormakterna i Väst-europa, Tyskland och Frankrike, blir denna aspekt tydlig.

För vad utgör den brittiska nationalismens "idé"? Vad är dess motsvarighet till Frankrikes grumliga jämlikhetssträvan, förkroppsligad i revolutionens motto, och Tysklands problematiska etno-romantiska (och antifranska) föreställning om den egna folksjälens geni? Att tjäna pengar. Anglofiler hänvisar, med rätta, till det faktum att de brittiska öarna är liberalismens vagga. Men det är också detta som har gjort att pekuniä-

>>

Imperienostalgi: omvandlad till provinsialism.

FOTO: TT

ra angelägenheter har fått en så osedvanligt stark ställning i kulturen (läser man noga handlar den engelska 1800-talslitteraturen, med dess kronjuvel Jane Austen som emblematiskt exempel, knappt om någonting annat). Fransmännen hade av detta skäl redan på 1700-talet utsett sina grannar till en "krämarnation" (une nation de boutiquiers), något som britterna märkligt nog tog som en kompliment.

Med ett sådant arv är det inte förvånande att landet sjönk ned i en om möjligt ännu djupare provinsialism än de andra europeiska stormakterna när imperierna föll och New York ersatte London som världskapitalismens nav. Sedan dess har landet fortlevt i mer eller mindre kulturell och intellektuell irrelevans, möjligen med undantag för historieforskningen och naturvetenskaperna, i skuggan av det mångfasetterade och motsägelsefulla USA. Den brittiska parlamentarismen med dess pråliga monarkiska utanpåverk har under efterkrigsepoken bara förstärkt intrycket av landet som ett historiskt kuriosakabinett, avlägset världspolitikens centrum. Denna situation förändrades dock i ett slag när britterna oväntat röstade för att lämna Europeiska unionen.

Brexit är otvetydigt en viktig händelse, men det gäller att vara på det klara med varför. För att utträdet ska framstå som fullt så viktigt som det ofta beskrivs som i medierna, måste man sväva i osäkerhet om en rad andra problem i Europa, inte minst i syd. Till exempel är i princip allt som rör Italiens ekonomi och dess förhållande till EU långt viktigare än vad som händer med Storbri-

tannien. Strängt taget är alla potentiella kriser med suffixet "-exit" som kan äga rum inom eurozonen viktigare än brexit, eftersom en enda sådan riskerar att sätta hela det europeiska valutasamarbetet på spel. I händelse av en sådan kris kommer britternas nuvarande att framstå som en storm i ett vattenglas. Brexit lär på sin höjd leda till ett visst handelstapp för grannländerna och ekonomisk kris i Storbritannien. På längre sikt är det en inte alltför vågad gissning att landet kommer att släppas in i handelsvärmen igen, när de absurda föreställningarna om ett "Global Britain" eller "Empire 2.0" har rämnat som de luftslott de är; om kanske inte som fullvärdig medlem så i alla fall under liknande former som de som gäller för Norge och Schweiz.

Men om brexits realpolitiska och ekonomiska betydelse är försumbar, går det inte att säga samma sak om dess symboliska betydelse. Här har fenomenet gett upphov till en i bästa fall pro-

"Med ett batteri av statistik försöker författarna bevisa att det är britternas osunda förhållande till sitt gamla imperium som är förklaringen till dagens kaos."

duktiv diskussion om den rådande globala ekonomiska och politiska ordningen. Som politiskt och kulturellt fenomen är det uppenbart att brexit är ett symptom på något. Men exakt på vad råder det ännu ingen konsensus om, och med tanke på frågans ideologiska laddning är det möjligt att en sådan aldrig kommer att nås.

I den ändlösa debatt och litteratur som har uppstått i ämnet har en rad skyldiga

med olika motiv pekats ut: arga konservativa medelklassväljare som tycker att invandringen har gått för långt, arga och utbildade arbetarklassväljare som protesterar mot sin ekonomiska situation (som de skyller på både EU och invandrarna), en frusturerad överklasselit med stormaktsambitioner som sörjer det brittiska imperiets undergång (och vars syn på invandrare ligger i linje med 1800-tals-imperialister som Rhodes och Kipling). Just denna imperienostalgi är främsta syndabock i Danny Dorlings och Sally Tomlinsons bok *Rule Britannia*.

Författarnas tes är enkel: majoriteten av dem som röstade för brexit hör till den del av befolkningen som, oavsett klass, har indoktrinerats med föreställningen att Storbritannien är bättre än andra länder. Med ett batteri av statistik försöker de bevisa att det är britternas osunda förhållande till sitt gamla imperium som är förklaringen till dagens kaos. Så tillhörde, till exempel, 59 procent av "leave"-väljarna medelklassen. Av dessa bodde de flesta i de så kallade *home counties*, de relativt välmående distrikt som omger London i sydöstra England.

Det som särskiljer dessa områden är att antalet invandrare är mycket lägre där än i urbana regioner som London, Birmingham och Manchester. Dessutom var majoriteten av dessa väljare betydligt äldre än genomsnittet, vilket innebär att de växte upp i en tid när minnen av det brittiska imperiet vördades ömt och skolundervisningen fortfarande genomsyrades av idéer om den vita rasens, och särskilt det brittiska folkets, överlägsenhet. Det faktum att denna typ av nostalgi av naturliga skäl inte är lika levande i andra delar av det förenade kungadömet, förklarar enligt författarna varför Skottland och Nordirland röstade för att stanna i EU och Wales med bara en minimal marginal för att lämna.

Att arvet från det brittiska imperium som försvann för mindre än en genera-

tion sedan skulle ha något att göra med motståndet till EU, är ganska uppenbart. Men i Dorlings och Tomlinsons analys blir detta samband av någon anledning inte helt tydligt, trots att boken utslutande handlar om just detta. I röriga, snarlikt betitlade kapitel som flyter in i varandra nagelfars allt ifrån den brittiska överklassens chauvinism, rasism, besatthet av frihandel (trots att det är ett

relativt nytt fenomen, historiskt sett är det en anomali) och allmänna förakt för vad som framställs som vanliga mänskliga värden. Ett helt kapitel ägnas åt att rada upp alla klavertramp, skumraskaffärer och fadäser begångna av ministrarna i Theresa Mays första regering. Vad det har att göra med vare sig brexit eller arvet efter imperiet är dock lätt att missa.

Konservativa politiker framställs utslutande som självpupptagna, grymma och dumma. Det brittiska imperiet beskrivs som det värsta av alla koloniala imperier, trots att den brittiska doktrinen *indirect rule* på många sätt var en politiskt sett mindre förtryckande modell i jämförelse med, till exempel, den mer genomgripande franska imperialismen.

Föga förvånande har författarna heller inget ont att säga

Befrielsen: journalistik kan de i alla fall.

om EU, vilket bara gör att folkomröstningens resultat framstår som än mer gåtfullt. De presenterar högrelevant statistik, såsom att Storbritannien är det enda utvecklade land där lönerna har minskat sedan finanskrisen trots att ekonomin har växt, att det är ett av få rika EU-länder där medellivslängden sjunker, samt FN:s beräkning som visar att över 120 000 personer har dött i förtid som ett resultat av åtstramningspolitiken under samma period. Men inget av detta har något med EU att göra, slår de med rätta fast, eftersom samma sak inte har hänt i något annat liknande medlemsland.

Man behöver dock inte vara strukturalist för att inse att människor inte alltid agerar som fullt informerade och ansvarstagande medborgare bara för att de har rösträtt. Med tanke på hur litet vanliga svenska EU-anhängare faktiskt vet om hur unionen fungerar, bör det inte vara särskilt förvånande om en tabloidläsande person från den brittiska medelklassen inte heller vet det. Om EU inte kan lastas för den sociala krisen i Storbritannien, har unionen å andra sidan heller inte förhindrat den.

Dessutom har medlemskapet i unionen sammanfallit med en period av invandring som i grunden har förändrat många platser i landet. Att det konservativa och troget Rupert Murdoch-läsande medelklasselement som inte direkt berörs av vare sig den sociala krisen eller invandringens konsekvenser, men som på grund

av sitt ekonomiska och sociala kapital är de som oroar sig mest över samhällets utveckling, skulle dra slutsatsen att EU är roten till allt ont, borde inte vara särskilt svårt att inse. Dorlings och Tomlinsons bok är dock för polemisk och självrättfärdigande för att lyckas vaska fram något intressant ur den komplexa sociologiska materia som brexit utgör och dra några andra slutsatser än sådana som platsar på politiska plakater.

Av en helt annan kaliber är David Edgertons *The Rise and Fall of the British Nation*. Det är dock inte en bok om brexit, och Edgerton varnar i sitt förord uttryckligen för att läsa den som en sådan. Brexit handlar om "här och nu" och har inget med "deep history" att göra, hävdar han. Han ger Dorling och Tomlinson rätt i att det främst var gamla Tories utanför städerna i England som röstade för att lämna EU. Men sedan gör han en iakttagelse som i ett slag vederlägger hela deras tes: om dessa gamla Tory-väljare nu är så besatta av imperiet, måste man också förklara varför en majoritet av dem röstade för att Storbritannien skulle stanna i dåvarande EG i den ursprungliga "brexit"-omröstning som hölls 1975, två år efter Storbritanniens inträde. Uppenbarligen var det något annat än en naiv längtan efter världsdominans som drev en tillräckligt stor del av briterne till att vilja lämna den union som de så mangrunt röstade för att få bli medlem av 41 år tidigare.

Edgerton, en historiker med inriktning på vetenskap och teknologi vid King's College, beskriver hur en ny typ

av nation uppstod i Storbritannien efter andra världskriget. Den var resultatet av en postimperialistisk, och ibland till och med antiimperialistisk, nationalism som varken har existerat före 1945 eller efter 1970-talet. I och med krigsslutet och avkoloniseringen lades ett intensivt fokus på återuppbyggnaden av ett område inom det förenade kungadömet gränser som Edgerton kallar "The British Nation". Denna nationalism tog sig främst uttryck i ekonomiska gränskontroller av varor, kapital och människor och en ny politisk och ideologisk självförståelse som uppfattade området som en distinkt enhet med viss social homogenitet. Allt ifrån matvanor och popgrupper till olika fraktskeppsmodeller och missilsystem (det är mycket av den sistnämnda varan) avhandlas. Boken spänner över hela 1900-talet, men fokus ligger på efterkrigsperioden.

Situationen i Storbritannien var knappast unik under denna tid av ekonomisk nationalism och protektionism. Det som dock var unikt för den brittiska nationalismen var dess otydlighet. Storbritannien är en nation som i sig innefattar i alla fall tre och en halv distinkta nationer (denna plurinationella status gör att landet förmodligen är lättare att förstå sig på för en spanjor eller belgare än, säg, en svensk eller fransman). Under olika perioder har olika namn använts på denna statsbildning i takt med att den expanderade: England, Great Britain (från 1707), United Kingdom (från 1801). Under efterkrigsepoken blev namnet helt enkelt "Britain". En uniform mall pådyvlades hela territoriet, vare sig det rörde sig om Skottland, Wales, Nordirland eller England. Den nya nationen manifesterades inte minst i de nya välfärdsinstitutionerna och de nyligen nationaliserade företagen: National Health Service, British Rail, British Petroleum et cetera.

Det kanske tydligaste exemplet på den nya brittiska nationalismen är de två dominerande partiernas program från denna tid. Labourpartiet har alltid varit ett av de minst socialistiska av alla socialdemokratiska partier i Europa. Från krigsslutet och fram till radikaliseringen på 1970-talet var det extremt ovanligt att partiet använde ordet socialism. Istället framställde man sig som ett parti vars huvudsakliga uppgift var att representera och modernisera nationen i dess helhet. Istället för att lyfta fram segrar i klasskampen fokuserade man på nationella segrar.

Den enorma tilltron till den inhemska vetenskapens resurser för att rusta landet och göra det oberoende var inte riktigt lika stark hos det konservativa partiet,

>>

men de stod inte långt efter. Under större delen av denna epok var de två partierna i princip överens om värdet i handelsprotektionism och en stark egen industri (frihandel hade tidigare varit Labours och var alltså liberalernas politik). Det var först i och med Bretton Woods-systemets kollaps, oljeshocken och stagflationen i mitten av 1970-talet som denna samsyn om den brittiska nationens intressen började vittra sönder. Margaret Thatchers revolution monterade sedan raskt ned det ramverk som i samförstånd hade byggts upp under rekordåren och gjorde att Storbritannien återgick till sin ursprungliga status som öppen ekonomi med en otydlig nationell identitet. Den brittiska nationen hade gått under nästan lika snabbt som den hade uppstått.

Trots Edgertons varning är det i princip omöjligt att inte läsa *The Rise and Fall of the British Nation* mot bakgrund av brexit. Det är också märkligt att en historiker hävdar att frågan inte har något med "djup historia" att göra när så mycket i hans egen bok pekar på motsatsen. Det är, exempelvis, svårt att inte höra ekon i dagens debatt av det välkända brittiska 1900-talsfenomenet *declinism*. Denna pessimistiska tankeströmning fick ett uppsving efter krigsslutet och avkoloniseringen och framförallt i och med av 1970-talskrisen, men den hade egentligen redan uppstått vid sekelskiftet när det var uppenbart att Storbritanniens ekonomi skulle bli omsprungen av USA:s. Under efterkrigstiden tävlade konservativa och marxister om att utmåla landet som hopplöst på efterkälken. I de förras världsbild hade Suez-debaclet 1956 bevisat att det land som en gång hade tronat över världens största imperium inte längre kunde stå på egna ben militärt. För de senare bevisade den låga tillväxten från 1960-talet och framåt att den inhemska styrande klassen var en degenererad aristokratisk elit som hade förlorat kompassen och sålt sig till såväl Pentagon som byråkraterna i Bryssel och "gnomerna i Zürich" (schweiziska bankirer).

Det går att skriva in den nuvarande Tory-högerns idéer i denna "deklinitiska" tradition. I boken *Britannia Unchained* från 2012 hävdar till exempel en rad profiler, varav många nu är ministrar i Boris Johnsons regering, att den mediokra brittiska tillväxten beror på att brittiska arbetare har blivit lata som ett resultat av välstånd och välfärd. Istället borde Storbritannien kasta av sig det förlamande oket av EU-regleringar och låta sig inspireras av "disciplinerade" länder med hög tillväxt såsom Singapore och Israel. Ur detta perspektiv går det att se brexit som kulmen på högerns deklinitism. Edgerton drar

dock inte denna parallell, möjligen för att undvika att göra boken till en partsinläga i den infekterade brexitdebatten (vars kvalitét han underkänner i förordet), trots att han påpekar det absurda i att konservativa politiker bara en halv generation tidigare avundsjukt hade blickat mot läg-

Inte heller Edgertons bok ägnar någon större uppmärksamhet åt EU och vad unionen egentligen har spelat för roll i den utveckling som till slut ledde fram till brexit. Det gör dock James Meek i *Dreams of Leaving and Remaining*. Meek som är romanförfattare, journalist och återkom-

Cadbury i Polen: ingen vann på det.

FOTO: ALAMY

re utvecklade länders tillväxtnivåer, när dessa av helt naturliga skäl enbart berodde på att de saknade Storbritanniens ekonomiska försprång.

En annan iakttagelse som Edgertons bok tillåter utan att den görs explicit (Dorling och Tomlinson gör dock det) är att det brittiska EU-motståndets natur har förändrats i takt med den politiska och ekonomiska utvecklingen. Vid inträdet 1973 kampanjade Labour mot ett EG-medlemskap medan Tories var överväldigande positiva. En av orsakerna är att Storbritannien då var ett av kontinentens minst ojämlika länder, efter Sverige. 15 år senare var situationen radikalt annorlunda och Margaret Thatcher kunde i sitt kontroversiella tal vid College of Europe i Brygge anklaga Bryssel för att på europeisk nivå återupprätta "statens gränser" som hennes regering så mödosamt hade "rullat tillbaka" på nationell nivå. Ur denna synvinkel är det bara naturligt att den brittiska högerns EU-motstånd har ökat med tiden (även om Thatcher avsattes av de egna för just detta) samtidigt som Labour från 1980-talet och framåt inledningsvis motvilligt tvingades försvara de delar av unionsfördragen som faktiskt skyddar arbetare, miljön, mänskliga rättigheter med mera, från ytterligare nedskärningar och uppluckringar.

mande skribent i den outhärliga *London Review of Books* (journalistik kan de i alla fall, britererna) tillhör den del av befolkningen som står till vänster och betraktar EU med sund skepsis. Starkare än hans ideologiska övertygelse är dock viljan att på djupet förstå. Därför gör han just det som Edgerton vägrar att befatta sig med och som Dorling och Tomlinson borde ha gjort; han söker upp dem som röstade för att lämna EU och talar med dem. I en serie reportage, som ursprungligen publicerades i LRB, med fokus på olika områden rullas sakta men säkert det nystan av fördelar och nackdelar som ett EU-medlemskap medför upp.

I fiskestaden Grimsby på den engelska östkusten, där en förkrossande majoritet röstade för brexit, träffar han arbetslösa fiskare vilkas hat mot EU bara överträffas av sorgen över sin förlorade livsvärld. För högerpopulistiska Ukip är det uppenbart att det brittiska torskfiskets nedgång beror på EU-medlemskapet. Men i själva verket skedde den största nedgången innan Storbritannien gick med i EG. När Island, och senare Kanada, tog nationell kontroll över sina fiskesvatten, vilket inledde de så kallade "torskkrigen", förlorade brittiska trålare tillgång till de rikaste vattnen. Som EG-medlem kunde britererna inte göra samma sak

eftersom de tvingades förhålla sig till de regler och fiskekvoter som gällde för hela gemenskapen. I Ukips mytologi hade det brittiska fisket varit lika levande nu som för 80 år sedan om det inte vore för EU.

Meek påpekar dock att Island tog kontroll över vattnen för att torskbestånden minskade. I själva verket drog man ned på fisket med hjälp av kvotsystem. Kanada fiskade vidare, vilket gjorde att torskbestånden vid Newfoundland var akut utrotningsshotade i början av 1990-talet. Kontentan är att fisket i princip hade försvun-

it icke-specificerade orsaker. Företrädare för brexitkampanjen har redan antytt att man är beredda att offra hela sektorn åt multinationell agribusiness.

I Leicestershire träffar Meek vårdbiträden, läkare och byråkrater som alla på ett eller annat sätt är kopplade till den gigantiska och vördade offentliga vårdtjänsten NHS (den enda brittiska institution som är mer älskad än kungahuset). Det notoriskt underfinansierade NHS spelade en central roll i brexitkampanjen då en uppsjö politiker, däribland Boris John-

som är särskilt underutvecklade i förhållande till EU-genomsnittet. Detta gjorde det möjligt för östeuropeiska länder att upprätta så kallade "special economic zones", eller tax free-områden, för att locka företag. I Cadbury's fall var resultatet en skatterabatt på omkring en tredjedel av investeringen. Med Meeks ord betalade EU i praktiken inte bara för den infrastruktur som gjorde det möjligt att flytta fabriken till Polen; man gav helt enkelt företaget pengar för att göra det. 2014 insåg EU misstaget och ändrade åter reglerna igen. Men i Polen och andra östeuropeiska länder hade redan hela områden bestående av låglönefabriker och sovstäder uppstått.

"Även i Skarbimierz har de ursprungliga Cadbury-arbetarna idag lägre löner sedan företaget köpts upp av ett ännu större multinationellt företag."

nit oavsett om briterna hade stått utanför EU eller inte. Det traditionella brittiska fisket var, precis som gruvindustrin, en döende näring. Det har dock inte hindrat högerpopulister och EU-motståndare från att utse Bryssel till ensam syndabock.

På Norfolks landsbygd i sydöstra England talar Meek med bönder och jordägare som helhjärtat röstade för att lämna EU, även om det gäller långt ifrån alla. Även här haltar den EU-skeptiska historieskrivningen. Storbritannien hade sedan början av 1800-talet importerat mer livsmedel än man exporterat. Det var först i och med EG-medlemskapet som guldåldern för brittiskt lantbruk inledades. Orsaken stavas CAP eller "Common Agricultural Policy", ett av de två ultimatum som Frankrike ställde som villkor för att skriva under Romfördraget 1957 (det andra var att det koloniala imperiet skulle tillåtas ingå i den inre marknaden).

Subventionerna som varje år betalas ut för att hålla europeiskt jordbruk levande är inte lika generösa idag som för 40 år sedan, men det rör sig fortfarande om betydande summor. 2015 fick brittiska bönder omkring 36 miljarder kronor. Bönderna är långtifrån överens och många befarar, på goda grunder, att jordbruket kommer att gå under i händelse av ett utträde. Andra kan inte föreställa sig att ett land inte skulle odla sin mark och valde att rösta för utträde av andra,

son, hävdade att ett EU-utträde skulle göra det möjligt att öka sjukvårdsanslagen. "Let's give our NHS the £350 million the EU takes every week", löd kampanjen Vote Leaves första slogan. Att det hela är en lögn har inte hindrat budskapet från att bli en medial sanning. Den veckovisa brittiska EU-avgiften är egentligen 250 miljoner pund, tack vare Thatchers framförhandlade rabatt. Av dem får Storbritannien tillbaka 61 miljoner pund, främst i form av jordbruksstöd. Att några av de sparade pengarna kommer att gå till NHS under nuvarande regering är svårt att föreställa sig – i själva verket tyder allt på att den stegvisa privatiseringen av NHS kommer att fortsätta. Däremot bidrar den framgångsrika brexitkampanjen till att förklara varför det äldre befolknings-skiktet, som i kraft av sitt stigande antal möter en allt sämre och mer underfinansierad offentlig sjukvård, valde att skylla sakernas tillstånd på EU.

Det intressantaste reportaget i Meeks bok rör dock arbetsmarknaden. 2010 valde ägarna att stänga den fabrik i Somerdale utanför Bristol i sydvästra England som sedan början av 1800-talet hade producerat det klassiska chokladmärket Cadbury's och flytta den till Polen. EU förbjuder i praktiken statsstöd av konkurrensskäl, men när de östeuropeiska länderna gick med 2004 ändrades reglerna. Undantag gjordes för regioner

Meek tar sig till Skarbimierz utanför Wrocław i sydvästra Polen för att se vad som hände med fabriken. Där träffar han unga arbetare med "permanent kontrakt", som i själva verket förnyas månadsvis i enlighet med polsk och EU-lag och som tjänar en brädel av en västerländsk lön. Han talar med företrädare för det högnationalistiska regeringspartiet Lag och Rättvisa som vann regeringsmakten genom att kampanja mot den antifackliga och antisociala politik som föregående centerregeringar hade bedrivit. Han söker även upp de brittiska fabriksarbetare som avskedats för att se vad som hände med dem. De är antingen arbetslösa eller nyanställda. I samtliga fall är deras inkomst lägre och livssituation sämre.

Men utlokaliseringen innebar väl ökat välstånd i Polen i alla fall? Så lyder det liberala credot. Men även i Skarbimierz har de ursprungliga Cadburyarbetarna idag lägre löner sedan företaget köpts upp av ett ännu större multinationellt företag. En facklig ledare som försökte göra något åt det fick helt sonika sparken. "I båda ändarna av Somerdale-Skarbimierz-resan är de nya jobben sämre än de gamla Somerdalejobben", konstaterar Meek. Vems sida står EU på i den resan? Som-maren 2016 röstade en majoritet i Somerdale och Bristol med omgivning för att stanna i EU. De gamla Cadburyarbetarna tillhörde inte dem. ✱

Jonas Elvander

**RULE BRITANNIA
BREXIT AND THE
END OF EMPIRE**
DANNY DORLING
OCH SALLY
TOMLINSON
Biteback 2019

**THE RISE AND
FALL OF THE
BRITISH NATION
A TWENTIETH
CENTURY HISTORY**
DAVID EDGERTON
Allen Lane 2018

**DREAMS OF
LEAVING AND
REMAINING**
JAMES MEEK
Verso 2019

Giant's Causeway: jätten Finn behövde ta sig över vattnet.

FOTO: ALAMY

Scener ur ett lyckligt äktenskap

MEMOARER

En bok skriven om en irländsk kvinnas äktenskap med en svensk man väckte stor uppmärksamhet i irländska tidningar hösten 2018 och senare, på vintern, även i brittiska. Boken heter *Twelve Thousand Days* och har undertiteln *A Memoir of Love and Loss*. Éilís Ní Dhuibhne heter författaren, ett iriskt namn som få svenskar kan uttala och som väl knappt alls är känt här hos oss. Hemma på Guds gröna ö är dock Éilís Ní Dhuibhne en känd författare till ett drygt tjugotal böcker, några av dem skrivna på de brittiska kolonisationsernas språk engelska, andra på irländarnas egen iriska.

Éilís Ní Dhuibhne är inte bara skönlitterär författare utan även framstående folklorist med den gamla gaeliska traditionen som sitt specialområde. Hon är ledamot av Irlands akademi, som heter *Aosdána*, och ordförande för Irlands sällskap för folklivsforskning, *An Cumann le Béaloideas Éireann*.

Vem var då svensken som Éilís Ní Dhuibhne var gift med i tolv tusen dagar? Han hette Bo Almqvist och är i etnologiska kretsar välkänd i Sverige, dock knappast för en bredare allmänhet, men på Irland är denne Bo Almqvist känd även utanför en akademisk krets av folklivsforskare. Han var nämligen professor vid det katolska universitetet i Dublin, UCD, i den patriotiskt sinnade nationens stora paradämne *Irish Folklore*. Bo Almqvist (1931–2013) var svensken som år 1972 blev professor i Dublin i irländsk folklo-

ristik och chef för nationens folklivsarkiv, arbetsuppgifter som han skötte med stor entusiasm och outtröttlig energi fram till sin pensionering 1996.

Hur kunde det komma sig att en svensk gavs denna ärofulla position i Irland? Förklaringen är den att det bland svenska folklivsforskare har funnits sådana som har riktat sitt intresse mot Irland, ett intresse som verkar ha väckts genom studier av den isländska sagatraditionen. En sådan föregångare hade Almqvist i sin handledare, den store uppsaliensiske etnologen Dag Strömbäck. En annan var lundensaren Carl Vilhelm von Sydow, en folklivsforskare som har skrivit ett pionjärverk om Finnsägnerna i irländsk och norrön tradition. Denne djärvt expansiva lundaprofessor, far till skådespelaren Max von Sydow, var den som allra först spårade likheter mellan keltisk och isländsk mytbildning, eller skandinavisk överhuvudtaget.

Bo Almqvist disputerade 1965 på en doktorsavhandling om isländsk niddiktning och bodde i årtal på Island, men stegvis kom han via sina norröna intressen alltmer in på det iriska arvet. Vikingarna erövrade Irland för tusen år sedan, rövade med sig iriska kvinnor hem till Island och sålde iriska män som slavar på den internationella slavmarknaden. Dublin grundades av vikingar och användes i början huvudsakligen som slavhandelsstation.

Genom den analys av den isländska genbanken som genomfördes på 1990-talet vet vi att befolkningen på Island från genetisk synpunkt utgör en

blandning av skandinaver och kelter. Det finns anledning att förmoda att samma sak gäller i republiken Irland. Denna sammansmältning av två folkslags arvsmassa visste de svenska etnologerna ingenting om, men vad de började ana var att i varje fall en kulturell sammansmältning hade ägt rum.

Redan som doktorand i Uppsala vannade sig Bo Almqvist om att inte bara lära sig isländska utan även iriska. Därmed rustade han sig för den stora insats han har kommit att göra som etnolog med komparativ och filologisk inriktning. Redan när han fick professuren 1972 hade han utfört betydande studier i gamla iriska texter och talade det gamla språket obehindrat.

När Éilís Ní Dhuibhne lärde känna sin blivande make var hon hans elev. Han var hennes beundrade handledare. Ålderskillnaden mellan dem var ansevärd, 23 år. Professorns första äktenskap hade just gått i kras och han var djupt förstämnd över detta. Hon, å sin sida, blev något år senare hux flux övergiven av sin pojkvän, en studiekamrat som hon såg fram emot att få gifta sig med så småningom.

Éilís Ní Dhuibhne skriver fängslande och detaljerat om parets första tid tillsammans, om hur de sakta liksom drivs i varandras armar utan att någon av dem riktigt kan avgöra, ens i efterhand, vem det är som tar första steget. Det ena leder helt enkelt till det andra. Tröstande ord, uppmuntran och rådig handledning leder så småningom till uppvaktning. Ungdomlig beundran för läraren, inlevelse i hans predikament som övergiven make och

flickaktig dyrkan av hans stiligt manliga drag leder stegvis till förälskelse. De smyger sedan med sin kärlek och försöker hålla den så hemlig som möjligt tills Éilís Ní Dhuibhne är färdig med sin doktorsavhandling 1982. Därefter gifter de sig, och nio månader senare får de den första av sina två söner.

Éilís Ní Dhuibhne skriver om den ansenliga åldersskillnaden, om det bekymmer det innebar för en katolsk irländsk kvinna att gifta sig med en protestant från Sverige, kanske inte ens en protestant utan något ännu värre, en nordisk hedning. Bo Almqvist tycks ha haft svårt att för hustruns familj, präktig katolsk arbetarklass, förklara att han var agnostiker. De verkar i början rätt och slätt ha uppfattat honom som en hedning, kommen från ett land som i Irland på den tiden var mest känt för sexuell lösaktighet och hög självmordsfrekvens.

Själva äktenskapet blev av allt att döma sällsynt lyckligt. Inledningsvis stärktes bandet mellan makarna av den missstro som de ibland mötte eller åtminstone inbillade sig möta i form av fördomar. Så småningom stärktes sammanhållningen av alla gemensamma intressen de hade och av att de tydligen nästan alltid gillade att göra samma saker. De växte ihop

tru ångrar hon bittert, skriver hon, men försäkrar att hon bättrade sig när barnen blev större och hon själv tack vare detta fick mer svängrum för egen kreativ intellektuell verksamhet.

Elev och lärare: blev maka och make.

FOTO: ÉILÍS NÍ DHUIBHNE

Det andra hon ångrar är att hon inte reagerade med större rådhighet när hennes make blev allvarligt sjuk. Hon skriver att hon helt enkelt inte riktigt kunde föreställa sig att han skulle kunna dö.

”Rörande är att hon aldrig tröttnar på att tala om hur vacker han var och hur stolt hon är för att ha lyckats få en sådan man.”

till vad Éilís Ní Dhuibhne beskriver som en odelbar helhet. De diskuterade livligt med varandra, läste varandras manuskript, uppfostrade sina söner, tog långa fotvandringar på tu man hand och reste alltid tillsammans.

Sin kärlek till maken gestaltar Éilís Ní Dhuibhne på många olika sätt och alltid lika övertygande. Rörande men också smått komiskt är att hon aldrig tröttnar på att tala om hur vacker han var, lång och stilig, och hur stolt hon är för att ha lyckats få en sådan man.

Två saker ångrar hon. Den ena är att hon, driven av en i hennes egna ögon överdriven feministisk iver, gnabbades för mycket med sin man om en mer rättvis fördelning av hushållssysslor och vårdnaden om barnen. I efterhand tycker hon sig se att han verkligen försökte, men att han hade svårt att få tiden att räcka till. En man i hans ställning kunde knappast gå ner till en trekvartstjänst på jobbet. Den som var Irlands ende professor i *Irish Folklore* och därtill chef för folklivsarkivet var upptagen på heltid och mer därtill. Det kunde bara inte hjälpas. Att hon i unga år periodvis var en vresig hus-

För det första uppfattade hon alldeles för sent att han var döende. Hon påstår sig ha varit övertygad om att han skulle få komma hem igen om ett par dagar eller högst en vecka, detta ännu sista natten han levde. Och hon anklagar sig själv för att den första akuta kvällen ha skjut-sat iväg honom till fel sjukhus, ett sämre, bara för att hon trodde att det var en bagatellartad åkomma, och för att hon alldeles för sent började försöka ordna så att han skulle få en bättre behandling på ett annat sjukhus.

Twelve Thousand Days är en elegant komponerad skildring. I vartannat kapitel berättar Éilís Ní Dhuibhne om sitt liv och sitt lyckliga äktenskap med Bo Almqvist. Dessemellan inflikar hon kapitel om makens sista dagar och död, dag för dag, kapitel som ibland osar av ångest och vanda, ibland bryskt avslöjar hennes egen förnekelse av allvaret i den älskade makens belägenhet, som om hon med besvärjelser och vackra formuleringar vill slingra sig ur det oundvikliga förloppet. Kompositionen

av memoarerna är ett lyckokast. Den ökar spänningen i framställningen och möjliggör för författaren att visa upp ett brett mentalt register. De avklarnade retrospektiva kapitlen kommer fint mellan de dagboksmässigt nerviga avsnitten om den allra sista tiden. Det är väldigt väl utfört.

Boken avslutas med en efterskrift på 40 sidor. Där berättar Éilís Ní Dhuibhne om hur lamslagen hon blev efter att ha förlorat sin make, om att hon fortfarande inte fattar att hon kunde överleva första året efter hans död, hur hon sitter hos en psykoterapeut och bara gråter och gråter utan att annat än stötvis få ur sig enstaka ord, hur hon inte kan arbeta och att det som hon har ägnat en stor del av sitt liv åt, att skriva skönlitterär fiktion, plötsligt bara framstår som något motbjudande barnsligt. Om dagarna gråter hon för att hon inte kan låta bli att tänka på Bo och på att han inte längre finns. Om nätterna drömmer hon om honom, ibland att han finns på nytt, andra gånger att han är i fara eller kanske rentav död. Några av dessa drömmar återges i boken och kommenteras på ett intressant sätt.

Efterskriften är djupt rörande. Åskådligt och med personligt valda exempel skildras den lamslagenhet och tomhetskänsla som vi alla känner efter en närståendes död. Det är lätt att spegla sig själv i texten. Alla som har förlorat någon älskad människa kan känna igen sig. Vad som är mer unikt är vägen tillbaka, hur livet kan komma tillbaka och på nytt visa sig vara värt att leva. En av de saker som Éilís Ní Dhuibhne börjar ägna sig åt är att lära sig skriva på svenska. Hon har tidigare kunnat tala svenska hjälpligt och även kunnat läsa böcker på svenska, men hennes stavning och hennes grammatiska kunskaper har inte räckt till för att skriva svenska. Det är en kurs hon hittar på internet. Den kommer att betyda mycket för henne åren efter makens död. Genom den kursen tycker hon sig kunna vara nära sin man eller i varje fall nära hans språk. I detta finner hon tröst. Och efter en tid börjar hon glädja sig åt sina framsteg i svenska språket, inte bara för att det är Bos språk utan för att det är roligt att kunna lära sig något nytt för egen del. ✨

Tommy Olofsson

TWELVE THOUSAND DAYS
A MEMOIR OF
LOVE AND LOSS
ÉILÍS NÍ DHUIBHNE
Blackstaff Press 2018

Hamlet & Horatio: söker svar
på våra frågor.

FOTO: TT

Att tänka på engelska

IDÉHISTORIA

Numera finns det gott om filosofihistorier som spaltar upp sitt ämne på de mest skilda vis. Den stora klassikern är Bertrand Russells briljanta, polemiska och ofta elaka *History of Western Philosophy* från 1945. Russell hade knappast några ambitioner att vara objektiv, utan såg det som sin uppgift att städa upp i det filosofiska augiasstallet. Den som bara läser Russell kan inte undgå att bli förvånad över att så mycket dumt har sagts av filosofer från Platon och fram till våra dagar, då lord Russell bringade klarhet och skilde filosofins många getter från några få får. På svenska finns Anders Wedbergs historia som mest uppehåller sig vid logik och kunskapsteori och i stort sett struntar i resten. Den bästa, eller i alla fall mest användbara, filosofihistorien är i mitt tycke Anthony Kennys *A New History of Western Philosophy* som förstås har några år på nacken vid det här laget.

Filosofihistoria helst ska skrivas av filosofer snarare än av historiker. Det tycks vara lättare att göra en filosof till historiker än en historiker till filosof. Jonathan Rée är filosof och det märks i hans omfattande – 746 sidor – *Witcraft*.

Han är också en god historieberättare. Lägg märke till undertiteln: *The Invention of Philosophy in English*, alltså inte *in England*. Rée tar upp översättningar och utländskt inflytande från Descartes klagörande och befriande inverkan på 1600-talet till Kierkegaards och Heideggers påverkan som dock långt ifrån alltid har varit klagörande, ibland rentav motsatsen.

Rée har delat in sin historia i sex avsnitt som vardera omfattar 50 år, men han vandrar ganska så fritt över sina självpåtagna kronologiska gränser. Han inleder med Hamlets berömda ord "There are more things in heaven and earth, Horatio, than are dreamt of in your philosophie." Med det menade han att filosofin, inte bara Horatios utan filosofin överhuvudtaget, inte hade svar på alla frågor. Något av den attityden genomsyrar Rées bok, som tar upp tänkare som inte tidigare har fått plats i filosofiska översiktsverk eller som ens kan sägas ha varit filosofer i någon rimlig mening, men som ändå har tänkt lika bra som proffsen. Rées bok är alltså inte ytterligare ett bidrag till den konventionella berättelsen som går från ett stort namn till nästa, det vill säga (för att nu hålla sig till den engelskspråkiga sfären): Hobbes, Locke, Berkeley, Hume, Mill, Russell och slutar med Wittgenstein, som vis-

serligen var österrikare men som filosof huvudsakligen var verksam i Cambridge.

Rée, som har varit professor i filosofi innan han sade upp sig från sin tjänst för att få tid att tänka, summerar föredömligt tydligt och klart alla de stora, men han inskränker sig inte till dessa. Istället har han en långt mer omfattande och generös syn på vad filosofi har varit, är och kan vara.

Fram till slutet av 1500-talet hade i stort sett all filosofi skrivits på de klassiska språken, först på grekiska innan latinet blev det helt dominerande språket. Denna latinska hegemoni fick sig en första knäck redan 1538 då en kunglig myndighet befälde att varje församling måste ha en Bibel på engelska. Om engelskan dög för Guds ord, så dög den också för människans. En präst vid namn Ralph Lever översatte aristoteliska och skolastiska termer som alla hade rötter i de antika språken till engelska ord som skulle vara lättare att förstå. Istället för *logique* och *dialect* föreslog han *witcraft*.

Den första engelska översättningen av en antik filosofisk text kom ut i mitten av 1500-talet och ägnades Ciceros under renässansen enormt inflytelserika *De Officiis*, som kallades *The bookes of duties*, men översättaren litade inte helt på sin insats och lät följaktligen trycka en latinsk parallelltext vid sidan av sin översättning.

Det vimlar av goda, dåliga och galna idéer på *Witcrafts* alla sidor, som ibland blir en smula pratiga. Det finns ett par röda trådar – en av dessa är en månghundraårig spänning mellan traditionister och modernister. Descartes är här det första stora namnet. Han revolutionerade filosofin, inte bara på kontinenten utan minst lika mycket i England. Som han själv uttryckte det så gjorde han det inte genom att besitta någon speciell talang, utan genom självständigt tänkande. Det var då en revolutionerande tanke (och är det väl än idag). Descartes undergrävde tilliten till den heliga skrift och alltså den kristna religionen. Akademiska skolastiker, som hade fastnat i aristoteliska termer, kände med rätta att marken gungade under deras fötter och de skulle aldrig riktigt återhämta sig.

Det är slående att så få – ja, nästan ingen – av de stora engelskspråkiga filosoferna var välkomna vid tidens universitet. Hobbes, Locke och Hume var aldrig i vår mening professionella filosofer, utan livnärde sig på andra sätt.

Hobbes var en stor tillskyndare av utbildning. Att rätt undervisa ungdomen var en väg mot en fredligare värld. Han hittade inte den rätta och nyttiga undervisningen vid tidens fina universitet. När han i maj 1651 publicerade sitt mästerverk

Leviathan, av många fortfarande ansedd som det främsta arbetet i politisk filosofi som någonsin har skrivits på engelska, var Oxford och Cambridge fortfarande insvepta i aristoteliska dimridåer och hade gått ner sig i obegripligheter. För att

trädande platser i alla filosofiska översiktsverk. De finns med och summeras klart och tydligt, men han låter flera andra komma till tals som sällan har fått någon uppmärksamhet i filosofihistorien. Sålunda dyker opieätaren Thomas

texter som felbara mänskliga dokument och inte som Guds ofelbara ord. Detta var bara början. Mary Ann Evans skulle snart under namnet George Eliot framträda som en av 1800-talets (och vilket annat århundrades som helst) stora romanförfattare. *Middlemarch* är ett hennes många mästerverk som i litterär form tar upp tidens stora problem, som kvinnans ställning, religion, idealism och politik. Liksom William James bror Henry visar hon hur romanen som genre kan vara ett användbart filosofiskt redskap.

"Universitetsfilosofer är, hävdade Hobbes, antingen själva galna eller försöker göra andra galna."

avslöja sådana råder Hobbes sina läsare att översätta ett skolastiskt stycke till ett modernt språk. Han ger själv ett exempel: *The first cause does not necessarily inflow any thing into second, by force of the Essential subordination of the second causes, by which it may help it to worke.* (Jag tar mig friheten att citera på engelska eftersom stycket inte skulle vara lättare att begripa i en aldrig så trogen svensk översättning.) Vad betyder det? undrade han. Pretentiösa och löjliga figurer behandlar dem som erkänner att de inte begriper som om de hade att göra med idioter. Universitetsfilosofer är, hävdade Hobbes, antingen själva galna eller försöker göra andra galna.

Hume försökte litet halvhjärtat att få en tjänst vid ett universitet i Skottland, men han ansågs vara för kontroversiell för att anförtrons påverkbara studenter. Han misstänktes – och med rätta – för att vara en farlig ateist som med sina skeptiska läror underminerade samhällets grundvalar. Istället blev han under en tid diplomat i Frankrike, där han blev något av en idol i upplysta parisiska salonger. Hans filosofiska storverk *A Treatise of Human Nature* från 1740 "föll dödfödd från tryckpressen", men han blev senare en förmögen man genom sin engelska historia. Hans ekonomiska oberoende tillät honom att filosofera som han ville, umgås med sin gode vän Adam Smith och skriva essäer som retade gallfeber på det moraliska etablissemanget. Hume är inte det första eller sista exemplet på att den som vill tänka och skriva både fritt och rätt gärna bör ha en privatförmögenhet att falla tillbaka på eller i brist på en sådan en fördomsfri mecenat.

Också senare tänkare har varit miss-tänksamma mot filosofins professionalisering bakom universitetens skyddande murar. William James, bror till Henry och uppenbarligen en av Rées favoriter, talade om doktorsgraden som en bläckfisk som hotar att förkväva självständigt tänkande. Wittgenstein blev till slut professor men verkade aldrig ha känt sig riktigt hemmastadd i den akademiska världen – och väl knappast i någon annan värld heller.

Rée skriver, som sagt, inte enbart om de stora namnen, de som redan har fram-

de Quincey upp. de Quincey hävdade att Kant hade förstört hans liv och reducerat mänskligheten till *a reptile race* som plågades av omöjliga drömmar om perfekt kunskap. Kant var, menade de Quincey, populär för att han var så dunkel och gav intryck av djupsinne. Liknande argument skulle komma till användning när Hegels filosofi väl hade lyckats korsa Engelska kanalen. Klyftan mellan kontinentalt tänkande och engelskt – och med början under 1800-talet också amerikanskt – har alltså gamla anor. Då som nu kom det ut böcker som försökte byg-

Thomas Hobbes: vän av utbildning.

FOTO: GETTY IMAGES

ga broar mellan de två traditionerna, men dessa broar har nästan alltid vid närmare betraktande visat sig vara ganska bräckliga konstruktioner.

Ett annat överraskande namn är William Hazlitt, som var en framstående konst- och litteraturkritiker, men jag förstår fortfarande inte riktigt vad han har här att göra. Mary Ann Evans är ett annat oväntat namn. Hon blev tidigt redaktör för tidens ledande filosofiska tidskrift, översatte David Friedrich Strauss epokgörande *Leben Jesu*, 1500 sidor akademisk tyska med fotnoter på både grekiska och hebreiska. Till många förfäran behandlade Strauss bibliska

Det vore fel att anmäla *Witcraft* utan att nämna Thomas Davidson, som kom från en fattig miljö. Som barn plockade han rovor och vallade får tillsammans med sin mamma, som var änka. Pojken hade, som man säger, läshuvud och kunde ha gjort en lysande akademisk karriär. Han var alltför självständig för en sådan, utan blev istället ett slags filosofisk entreprenör som ordnade möten eller informella konferenser i den amerikanska vildmarken. Bland hans beundrare fanns William James, som vid det här laget var professor vid Harvard. Davidson ville göra filosofin inte bara folklig utan till ett befrielseverktyg: "Framtidens religion", skrev han, "kommer att bli demokratin. Den gamla uppmaningen att lita på Gud skulle istället bli viljan att lita på vanligt folks omdöme."

1951 är det sista märkesåret i Rées översikt och kapitlet domineras helt av Wittgenstein, som Rée ger en närmast helgonliknande status, medan Bertrand Russell framställs i mindre smickrande ljus. Att det skulle komma att bli en brytning mellan den världslige Russell och den asketiske Wittgenstein var ofrånkomligt. Att två så lysande men olika intellekt inte i längden kunde samsas är inget att förvåna sig över. Dagens läsare behöver inte välja, utan kan glädjas av båda och att filosofin har plats för så vitt skilda sätt att närma sig ämnet.

Trots att boken är lång känns det lite snopet att Rée slutar 1951. Gilbert Ryle nämns en passant. Jag hade gärna läst ett kapitel om Oxfordfilosofin med J L Austin i spetsen. Men man kan inte få allt och med *Witcraft* har man redan fått väldigt mycket. ✨

Carl Rudbeck

WITCRAFT
THE INVENTION OF
PHILOSOPHY IN ENGLISH
JONATHAN RÉE
Allen Lane 2019

Ont i själen

MEDICINHISTORIA

Den moderna populärvetenskapens mest enformiga genre är nog böcker som kritiserar psykiatrin. Dispositionen är nästan alltid densamma. Författaren inleder med en tårdröjande historia om sina egna missöden med psykofarmaka och terapeuter. Denna åtföljs av okritiska intervjuer med samma handfull surmulna dissidenter – vanligen läkarna David Healy och Peter Breggin, samt laboratorieforskaren Irving Kirsch. Psykiatrins mest ökända kvacksalvare, knasbollar och lobotomister får sedan tala för hela yrkeskåren, medan förnuftiga röster förpassas till marginalen. Mot slutet lägger författaren fram sin egen, förvisso originella, lösning på de problem som den etablerade psykiatrin har tampats med i århundraden. Det kan vara eteriska oljor eller ”naturliga” extrakt, utvunna ur barken hos ett exotiskt träd. Inte sällan presenterar någon sin nya och revolutionerande psykoterapi. De värsta foliehattarna varnar för mikroskopiska rymdvarelser som har tagit sig in i våra kroppar, och som endast kan drivas ut medelst rigorös, scientologisk hjärntvätt. Att dessa ”behandlingar” helt saknar evidens beträffande säkerhet eller effekt ses inte som någon nackdel, utan är snarare en del av författarens *sales pitch*.

Om den vetenskapliga psykiatrin verkligen är så här lögnaktig och korrumpierad, måste väl sanningen sökas i ovetenskap och vidskeppelse?

Nåväl, det var med låga förväntningar jag tog mig an *Mind Fixers* av Harvardprofessorn Anne Harrington. I sin bok förebrår Harrington det psykiatriska etablissemangen för att ha utlovat biologiska lösningar på själsliga problem – löften som hittills inte har infriats. Bokens titel syftar på en känd artikelserie i dagstidningen *The Baltimore Sun*, där journalisten Jon Franklin föreställde sig framtidens psykiatrer som veritabla ”mind fixers”, i färd med att luska ut de kemiska formler som ligger till grund för hjärnans hemligheter. Franklins artikelserie från 1984 vann Pulitzerpriset i en tid av ohämmad, ”biologistisk” optimism, då trendiga preparat som Prozac och Xanax tog världen med storm. 30 år senare har entusiasmen svalnat, och inte ens läkemedelsbolagen verkar hysa några förhoppningar om nya mirakelkurer.

Denna ebb och flod mellan hybris och besvikelse är dock inte unik för vår tid, menar professor Harrington, utan har kännetecknat psykiatrin sedan dess begynnelse. Författaren tar oss tillbaka till mitten av 1800-talet, då europeisk mentalvård dominerades av jättelika ”därhus”, långt ute på landsbygden.

Den hemlighetsfulla hjärnan: inga enkla lösningar.

ILLUSTRATION: LEONARD ZINOVYEV

Läkarna förlitade sig här på friluftsliv, trädgårdsarbete och hemslöjd för att hela sina klienters kranke själar. Mot seklets slut kom denna modell att hånas som ”ovetenskaplig” av en ny generation anatomiskt orienterade kliniker, med psykiatern Emil Kraepelin i spetsen.

Genom att dissekera sina avlidna patienters hjärnor hoppades anatomikerna identifiera morfologiska särdrag som gav upphov till, exempelvis, schizofreni. Efter 30 års idogt hyvlande tvingades Kraepelin inse att några klara orsaks samband knappast gick att påvisa. Anne Harrington återger denna sedelärande anekdot för att visa hur psykiatrin gång på gång har misslyckats med att leva upp till sina egna, vetenskapliga ambitioner. Å ena sidan har hon rätt – 100 år efter Kraepelins nederlag saknar vi fortfarande pålitliga biomarkörer för psykisk sjukdom. Å andra sidan ter sig professor Harringtons historieskrivning en smula missunnksam. Vad 100 års vetenskapligt arbete har lärt oss är att psykisk sjukdom är något betydligt mer komplicerat än vad vi har kunnat föreställa oss. Läget är frusterande, men går knappast att skyla på pionjärer som Kraepelin. Han gjorde ju faktiskt sitt bästa för att föra kunskapen framåt. De metoder som använts inom psykiatrisk forskning skiljer sig dessutom föga från neurologins eller allmänmedicinens.

I stort imponeras jag dock av Anne Harringtons historiska överblick och intellektuella ärlighet. Konsekvent avstår hon från att göra våld på sanningen för att stärka sin egen tes, vilket närmast får betraktas som unikt inom denna genre. Med stor inlevelse skildrar Harvardprofessorn det förra seklets intellektuella tennismatch mellan biologister och psykoanalytiker, utan att ta parti för någondera sidan. Men författarens hänsyn till modern, politisk korrekthet fördunklar hennes vetenskapliga omdöme och får henne ibland att söka tillflykt i det banala. Sålunda förfasas professor Harrington över att forna tiders hjärnforskare trodde att det möjligen fanns biologiska skillnader mellan olika etniska grupper!

Författaren lyder också den amerikanska populärvetenskapens första och enda budord: Du skall icke skriva utan att jämföra något med Hitler och Förintelsen. Harrington fördömer psykiatrin för dess medverkan i sterilisering av utvecklingsstörda under början av 1900-talet, och betraktar denna praktik som ett förspel till massmorden i Ausch-

Gamla tiders "dårhus".

FOTO: GETTY IMAGES

rädda planeten eller bara lindra de psykiskt sjukas plågor.

Anne Harrington är särskilt orolig över den moderna psykiatriens tendens att bemäktiga sig människors liv och reducera själsliga upplevelser till kemiska processer eller kliniska syndrom. Professorn uppmanar oss psykiatrer att hålla oss på vår kant och fokusera våra insatser på "genuina" åkommor som schizofreni eller bipolär sjukdom. Här framför Harrington en viktig poäng, och hennes ställningstagande väcker min sympati. Dagens läkare ombeds allt som oftast att hantera problem vi traditionellt inte betraktat som medicinska. Jag frågar mig dock i vilken mån psykvården själv kan skuldbeläggas för sin utvidgade roll i samhället.

I den klassiska studien *Bowling Alone* beskrev Harvardsociologen Robert Putnam hur civilsamhällets institutioner – från kyrkor och idrottsföreningar till intakta kärnfamiljer – kraftigt har minskat i antal och inflytande sedan 1950-talet. Efter hand som dessa Edmund Burkes "små plutoner" har kapitulerat har allt fler sociala farsoter blivit psykiatrians ansvar.

Jag är själv i skrivande stund ansvarig för en psykavdelning högt uppe i de amerikanska Appalacherna. Mina patienters svåraste problem är i tur och ordning: opiater, arbetslöshet, alkohol, ensamhet

witz och Treblinka. Reductio ad Hitle-rum-argument av detta slag är numera så vanliga att de knappt väcker någon reaktion hos läsaren. Rutinmässigt skuldbeläggs psykiatrer som har att ta ställning till svåra, etiska dilemman i sin dagliga yrkesutövning.

Jag minns själv ett fall med en ung, kvinnlig patient för några år sedan. Utöver att vara gravt förståndshandikappad och psykotisk var hon synnerligen intresserad av könsumgänge. Hennes utvalde var en schizofren tonårspojke på samma avdelning, och personalen hade fullt upp med att hålla isär turturvorna. Om min stackars patient hade blivit gravid skulle hennes barn sannolikt födas med svåra, psykiska funktionshinder och genast få omhändertas av sociala myndigheter. Efter många om och men lyckades vi till sist övertala den unga kvinnan att ta en spruta med långverkan-de preventivmedel. Jag frågar mig dock hur vi skulle ha agerat om samma situation hade uppstått för 100 år sedan – när det inte fanns p-sprutor, säkra aborter eller sociala myndigheter vårda namnet. Vilken hade varit den mest humana lösningen på problemet? Frågeställningar som dessa är högst obehagliga, och Harringtons beröringsskräck är lätt att förstå. Att vifta bort dem genom att slapppt hänvisa till nazismen är dock att göra det väl enkelt för sig, och anstår knappast en seriös medicinhistoriker.

Men vad kan psykiatrin då göra för att ta sig ur denna besvikelsens spiral? Om svaren inte går att finna i hjärnans biologi, var bör vi leta istället? Vad har Anne

Harrington själv att komma med? Kanske några goda råd? Inte särskilt mycket, visar det sig. Rådlösheten bör dock inte nödvändigtvis ses som något negativt. Harrington är ingen dumdryg polemiker eller charlatan, och hon vet bättre än att saluföra patentlösningar på svåra problem.

Mind Fixers sista kapitel får ändå betraktas som en antiklimax. Författarens slutsatser vacklar mellan det självklara och det motsägelsefulla. I en pas-

"Författaren tar oss tillbaka till mitten av 1800-talet, då europeisk mentalvård dominerades av jättelika 'dårhus' på landsbygden."

sage ondgör sig Harrington över läkarkårens monopol på förskrivning av antidepressiva, och föreslår att sådan behörlighet även bör medges psykologer och socialarbetare. Detta låter som en rimlig idé, men skulle knappast avhjälpa den massförskrivning av psykofarmaka som hon ägnar resten av boken åt att fördöma. Harvardprofessorn hänvisar också till studier som antyder att individer med schizofreni klarar sig bättre i afrikanska bysamhällen än i moderna västländer. Även om senare forskning kan tänkas bekräfta dessa rön, är det en öppen fråga vilka de praktiska konsekvenserna i så fall blir. Den industriella revolutionen är ett fullbordat faktum i västvärlden och de flesta av oss vill inte vrida tillbaka klockan, vare sig för att

och en eländig barndom. Primär psykisk sjukdom av det slag som Harrington syftar på kvalar inte ens in på topp 5-listan. Ändå ligger folk här i sina sängar, i väntan på att doktorn ska bota dem med sin psykofarmakologiska trollstav. Oss emellan har jag ingen aning om hur jag ska hjälpa dessa stackare, och professor Harrington tycks inte heller sitta inne med någon lösning. Goda råd från läsare emottages tacksamt via Axess redaktion. ✨

Erik W Larsson

MIND FIXERS
PSYCHIATRY'S TROUBLED
SEARCH FOR THE BIOLOGY
OF MENTAL ILLNESS
ANNE HARRINGTON
W W Norton & Company 2019

Framtidsfredagar: ett steg i rätt riktning.

FOTO: ROLAND WEIHRACH/TT

tiska profetior om främst vädermakternas härjningar – de som framkallas av vår ohämmat resursslukande och miljöförgörande livsstil. Jo, han har i flera år själv varnat för klimatkrisen. Men han vill inte längre ”instämma i de fruktlösa klagovisorerna”. Han tycker att han har skrivit och sagt tillräckligt också om det där att vi alla själva vet att vi redan har för mycket av allt. Et cetera. Och undergångsdystopier vill han inte höra alls. De är kontraproduktiva. Dessutom irrationella. Och de skymmer dessutom sikten för, vilket gör att vi inte upptäcker, de styrkor som också ryms inom vår samhällsstruktur, påpekar han.

Harald Welzer lägger nu istället ut texten för en ”ny realism”. Han talar om en ”modulär revolution”, som inleds med minsta möjliga förändring av sakernas tillstånd; därefter kan man ta ett trappsteg i taget – mot utopier av den stora sorten är han hälsosamt misstänksam – och på så vis är modellen möjlig att tillämpa för de flesta. Resignerade invändningar av typen allt-det-här-är-för-stort-för-den-enskilde-att-göra-något-åt bemöter Welzer med konkreta exempel på sin nya realism från arbetslivs-, näringslivs- och digitaliseringsfältet bland annat. ”Vad vi har förorsakat kan vi också reparera”, lyder ett av hans credon. Boken börjar också med det: en historia om *Wiedergutmachen*, att göra allt bra igen – här i form av berättelsen om ”renatureringen” av floden Havel.

– Det handlar om ett vägbyte. När jag gör ett sådant med ett steg, då ökar sannolikheten för att ett andra, tredje, fjärde, femte steg följer i den riktningen som Welzer har sagt.

Det ”civilisatoriskt goda” måste bevaras, en ny sorts hushållning är dock minst sagt av nöden, som bekant; den sorts ekonomi som nu är förhärskande konsumerar ju sina egna förutsättningar. Nej, han vill inte avskaffa kapitalismen, endast tämja den; att det är den som möjliggjort det framgångsrika civilisatoriska projektet understryker han flera gånger: demokrati, frihet, fungerande institutioner och annat gott. ”Vi lever i det mest civiliserade samhälle som någonsin har funnits”, skriver han.

Samtidigt som systemet vilar på ett pågående, hämningslöst förbrukande av resurser. Att detta kan fortgå beror på att kunskap visserligen förmedlas men att det är okunskap som praktiseras i vår tid, som Welzer formulerar det – vi lär oss hur vi systematiskt kan ignorera det vi

Verklighetsgymna

För att börja från slutet, med listan över Harald Welzers nyckelsatser för en ny realism, *Merksätze zum neuen Realismus*: ”’De feta åren är förbi’ kan förstås som ett glatt budskap”, ”Heterotopi är den nya utopin” eller ”Klockan är inte längre ’fem i tolv’”. Och därtill kommer alltså ytterligare åtta meningar som kan vara värda att lägga på minnet.

Den ansedde tyske sociologen Harald Welzers nya bok *Alles könnte anders sein* – Allt skulle kunna vara annorlunda – blev raskt en av de mest efterfrågade i hemlandet; knappast förvånande, ett nytt tankebygge av ”framtidarkitekten” Welzer är en nyhet i sig. Flera av hans tidigare böcker har också blivit bästsäljare – som *Selbst Denken* (’Tänka själv’) och *Die smarte Diktatur*, om det digitala ”angreppet på vår frihet”. I den nya titeln har den framsynte Welzer ett nytt tonfall: det här är en samling vägledande och hoppingivande reflektioner och teser om en möjlig – och ja, faktiskt ljusnande morgondag, av en sort som behövs så här i dystopiernas, krislarmens och undergångsångestens tid – byggd på sedvanligt skarpögd Welzersk analys. Ja, han behövde också själv samla och systematiskt sortera sina iakttagelser, teorier och argument kring framkomliga scenarier – till en ”samhällsutopi för fria människor”, som det heter i undertiteln.

Welzer är en flitig debattör, bland annat via sitt initiativ *Die Offene Gesellschaft*, ett samtalsforum om och för det öppna samhället, och han är chef för stiftelsen *Futurzwei*, som samlar på goda exempel på hållbara livsstilar och publicerar dessa berättelser i den egna tidskriften. Han undervisar också i ”transformationsdesign” på universitetet i Flensburg och i schweiziska St Gallen – ämnet har just med utformning av samhällsliga och ekonomiska förändringsprocesser att göra.

Tidigare har Welzer ägnat sig åt att utforska det mänskliga minnet ur ett socialpsykologiskt perspektiv, och om den närliggande tyska historien, nazitiden; skrev bland annat den uppmärksammade *Täter, Gärningsmänner* som den heter i svensk översättning, en bok som behandlar frågan om hur så kallat vanligt folk kan bli massmördare. Att han sedan ett antal år har sökarljuset riktat framåt istället för bakåt i tiden är inte särskilt konstigt; om man vill ser man att katastrofer skapade av människohand är en av de gemensamma nämnarna i hans studier.

”Att inte ha någon framtid är inte ett tillstånd som skapar gott humör”, skriver han tidigt i sin bok. Inte konstigt då att vårt samhällsklimat är som det är, menar han, med en släng åt alla apokalypt-

Elon Musk: hyperkonsumtionskulturens delirium.

FOTO: GETTY IMAGES

tidigare i år, hade klimataktionen Fridays for Future börjat växa sig allt större, i allt fler länder. Det gör honom begeistrad, enligt pressklippen. Det är just den sortens sociala rörelser som han nämner i boken, och som han menar är vad som behövs för verklig förändring.

Bland de många konkreta exempel som Bingår i hans visioner för en rättvis och slitstark samhällsmodell finns (modest) medborgarlön (låter i hans version inte så tokigt), analoga och bilfria städer (han varnar för "genomdigitalisering" som något icke demokratifähigt). Den teknik som vi ska bejaka är den som används rätt: den som kan göra människor autonoma – inte den som gör oss beroende likt pavlovska hundar. Den som befriar från tunga arbetsmoment och *Scheißarbeit*, skitjobb – inte den som avskärmar individerna från varandra.

I vissa avsnitt är den skarpsynta Welzer möjligen lite pratig; här kunde ha sovrats något. Kanske förlaget har haft bråttom att få ut denna hoppingivande vägvisare? Den är annars klok in i nästan varje hörn. Men när det i något kapitel målas upp en värld utan (nations-)gränser, har

faktiskt vet. "Vårt sätt att leva är en illusion, och en farlig sådan." För att komma ur denna behövs nya tänkesätt; vi är fast i omgivande tankesystem, på det vis som "mentala infrastrukturer" alltid påverkar och förstärker individers tankemönster; Harald Welzer ordinerar här bland annat en smula *Wirklichkeitsgymnastik* för våra hjärnor, verklighetssympa.

Vad som framförallt saknas för en möjlig spårväxling är berättelsen om en god framtid, menar han. En sådan är avgörande. Utan den är det andra historier och röster som dominerar bilden: nätjättarnas, eller alla framgångsstories om digital teknologi – där aktörerna uppträder som om de är framtiden – och behandlas därefter. Naturligtvis är det en politisk och samhällslig huvuduppgift att utforma positiva framtidsvarianter – och att återta formuleringsföreträdet från megalomana entreprenörer.

Apropå stöddiga internetbjässar: i avsnitten om digitaliseringshajpen i världen är samtidsskildraren Welzer som mest sarkastisk, och som minst nådig. Det är delvis underhållande läsning, faktiskt. Han ser sådana som Jeff Bezos och Elon Musk som representanter för "hyperkonsumtionskulturens delirium" och för den "kapitalistiska internationalen" (som den parareligiösa nyliberalismen frambringat). Hur kommer det sig att de har fått gurstatus? Welzer tvekar förresten inte att beskriva Elon Musk som en person med tydliga drag av sociopati. Och visst behövs det andra ledartyper, inom både politik och näringsliv,

för att rädda vår värld. Sådana som konsekvent tänker i banor av *Gemeinwohl*, det gemensamma bästa. Allt annat är ju rena snurren. Liksom att ekonomin har blivit primär, något som allt annat ska underordna sig. Samt att den blivit mål istället

"Welzer tvekar förresten inte att beskriva Elon Musk som en person med tydliga drag av sociopati."

för medel.

Welzer låter faktiskt full av övertygelse då han skriver om sin nya realism. Vi kan! Människan har *Bewältigungskompetenzen*! Det vill säga: Förmåga att bemästra svårigheter.

Vad som väcker hans vrede däremot är det tilltagande talet om "antropocen" – den nya geologiska tidsålder som skulle ha inträtt, framkallad av människans framfart: för det första för att han inte alls tror på den. Det är hittepå, en helt ahistorisk antropologi; det finns ingen "människan", endast "människor", exempelvis. Det är också konkreta människor som har orsakat vår nuvarande belägenhet. Likt andra ödesmättade historier undergräver den om "antropocen" dessutom våra förhoppningar och skapar en lätt handlingsförlamning, bekräftar bilden av att då är det väl inget att göra något åt...

Då boken kom ut och Welzer blev intervjuad och omskriven i tyska medier

jag ändå rätt svårt att hänga med: här är Harald Welzer ändå för utopisk i sitt tänkande, enligt mitt mer avgränsade synsätt. Kan sådant kallas realistiskt?

I övrigt är det här en tröstebok i optimistisk ton, för alla dem som vet, eller i alla fall anar, att den digitaliserade, hypermobila och hyperekonomiserade samtiden inte erbjuder en glädjande framtid, som en tysk recensent skrev. Javisst. Men mer än så. Welzers tankar kring hur en framtid för fria människor kan se ut borde alla med vilja till genuint samhällsansvar ta del av – utöver alla dem som behöver stärka sitt hopp om att en framtid alls finns. 🌸

Ylva Herholz

**ALLES KÖNNTE
ANDERS SEIN
EINE GESELLSCHAFTS-
UTOPIE FÜR FREIE
MENSCHEN
HARALD WELZER
S Fischer 2019**

La création du monde
(Milhaud–Cendrars):
Scenografi av Fernand Léger.

Jag vill tacka livet

RELIGION

Någon har sagt att kyrkan får de belackare hon förtjänar. Om det stämmer måste det vara ett tecken på vitalitet att det äntligen börjar dyka upp en del intressanta religionskritiker. Diskussionen rör sig bort från banal kritik av religion som tro på en skäggig gubbe på ett moln – banal eftersom ingen människa tror på den guden – till sådant som tvingar till verklig eftertanke.

Den senaste i raden är den svenske litteraturprofessorn vid Yale, Martin Hägglund, vars bok *This Life* har debatterats livligt i amerikansk press under året. Medan Richard Dawkins menar att religiösa föreställningar är irrationella och Christopher Hitchens har argumenterat för att de är moraliskt degenererande, så hävdar Hägglund att religiös tro är existentiellt otillfredsställande. Skälet är, fortsätter han, att tron på ett evigt liv tömmer tillvaron här och nu på mening.

Religion tar inte, menar Hägglund, våra livsval och relationer på fullt allvar eftersom allt detta är underordnat den himmelska tillvaron. Men det han kallar för sekulär tro (*secular faith*) ställer däremot detta liv i fokus. Sekulära människor blickar inte mot en obegriplig evighet, utan fokuserar på de dagar vi har och vad vi gör med dem. Målet med ett sådant

liv är inte att övervinna tiden och leva för evigt, utan att leva vidare och leva gott. Att förvalta vår tid, fundera över våra livsval och älska – trots vetskapen att förlust är oundvikligt.

Detta är något annat än den vanliga ateistiska invändningen mot religiös tro: ”Ja, det där låter kanske vackert och meningsfullt, men det är bara naivt önsketänkande.” Hägglund vänder på ordningen: livet blir verkligt vackert först när man avvisar alla drömmar om evighet. Den som längtar till himmelen har ju inga skäl att engagera sig för en bättre värld, eller ens sörja förlusten av någon man älskar.

I teorin, alltså. Hägglund medger att de religiösa i praktiken ofta älskar sin nästa och engagerar sig politiskt. Ja, de sörjer till och med sina kära när de dör, trots löften om ett himmelskt återseende. Men det beror, hävdar han, på att de inte är filosofiskt konsekventa. Hägglund arbetar, som James Wood noterar i sin recension i *The New Yorker*, i filosofen Jacques Derridas anda: Han dekonstruerar religiös tro och menar sig ha funnit en diskrepans mellan vad de religiösa gör och vad de påstår sig tro. När de sörjer, älskar och engagerar sig är de i själva verket i själ och hjärta sekulära.

Det skulle vara lätt att göra sig lustig över Hägglund: en litteraturprofessor som från sitt elfenbenstorn basunerar ut att alla världens religiösa har miss-

förstått sin egen tro. Men för det första gör Hägglund ett gediget arbete med källorna. I bokens första del läser han teologer som Augustinus, C S Lewis och Søren Kierkegaard noga. För det andra finns något rimligt över invändningen: om livet är en vandring mot en högre evighet, vad är egentligen meningen med tillvaron här nere?

Frågan är inte ny i den kristna idéhistorien. Den dök upp redan när kyrkan försökte förstå sin identitet i relation till den platonism som var antikens filosofiska *lingua franca*, och särskilt gentemot de gnostiska grupper som förnekade värdet av livet här på jorden. Till skillnad från gnostikerna betonade kristna teologer att världen var Guds skapelse och därför god och värd att älska. Inkarnationen, att Gud blivit människa i Jesus, bekräftade denna skapelsens godhet. Som den tyske filosofen Josef Pieper formulerar det i nyutgåvan av hans *Tolv föreläsningar* (Veritas): ”Den som tror att Guds Logos i Kristus har förenats med den kroppsliga människonaturen kan omöjligen på samma gång tro att den materiella verkligheten inte skulle vara god.”

Om något är gott är det värt att älska, engagera sig i och sörja om det går förlorat. Detta är ju Bibelns röda tråd från skapelseorden ”Gud såg att det var gott”, via lagens ”älska din nästa” till evangeliernas

”så älskade Gud världen”. Men Hägglund menar att evighetstron omtintgör fromma utsagor av det här slaget. Den gör, skriver han, all religion världsfrånvärd: ”Den gemensamma nämnaren för vad jag kallar religiösa trosformer är nedvärderingen av våra ändliga liv, vilka betraktas som en lägre form av existens.”

Men i kristet tänkande är timligt och evigt inte två åtskilda existensformer, utan tätt förbundna. Tron på kroppens uppståndelse bekräftar bandet mellan livet här och det kommande. Det vi gör i livet ekar i evigheten – och evigheten finns mitt i tiden, som en bekräftelse av jordelivets värde. Detta samband hör till det mest grundläggande i det kristna språket: nåden utplånar inte naturen, utan fullkomnar den.

Det finns trossystem där evigheten helt trumfar tiden. Dalai lama, som Hägglund citerar, ger uttryck för en sådan syn när han säger att den ekologiska krisen ”inte spelar någon roll” ur ett budistiskt perspektiv. Men jämför det med påve Franciskus ord i encyklikan *Laudato Si*: ”Miljöförstörelsen är extremt allvarlig, inte bara för att Gud har anförtrott världen åt oss män och kvinnor, utan för att mänskligt liv som sådant är en gåva som måste försvaras mot olika former av förnedring.”

Livet är en gåva, därför är tacksamhet, inte indifferens, den kristna livshållningen. Det reflekteras i att nattvarden,

”Till och med att gå ut med soporna blir meningsfullt eftersom det relaterar till en större och vackrare helhet: Den Hägglundska utopin.”

som på det grekiska originalspråket heter ”eukaristi” (tacksägelse), är den centrala riten. Men det syns också i uppfattningen att livets helighet innebär att det inte får avslutas genom självmord eller dödsbarn. För Hägglund är det livets kvalitet som ger det värde, och han har inga egentliga invändningar mot att den vars liv saknar kvalitet – den som är sjuk, har förlorat sina älskade eller ”lider av obotlig tristess” – väljer att avsluta det. Men i kristen tro har livet ett inneboende värde som gör det värdefullt oavsett kvalitet. Detta är en avgörande skillnad mellan kristendom och Hägglunds sekulära tro.

Det har också bäring på resonemangen om kärlek, som Hägglund ägnar ett kapitel åt med särskilt fokus på Augustinus. Hägglund menar att om de religiösa var konsekventa skulle de inte sörja när de förlorade sina älskade, eftersom de döda bara har tagit klivet in i en högre verklighet. Det finns också resonemang

av det här slaget i den kristna traditionen, till exempel när Augustinus reflekterar över sin kärlek till en död vän.

Men Augustinus sätter aldrig kärleken till Gud mot kärleken till världen. Han menar tvärtom att de hör samman – ja, att de måste hållas samman. Det Augustinus skriver om kärlek bottenar i att han är medveten om att den så lätt korrumperas och slår över i exploatering: kärleken är ingen lek, och inte heller någon sentimental känslodrift. Vänskapen har å ena sidan goda yttre former, som gemenskap och samtal, och de är värda att älska. Å andra sidan reduceras kärlek lätt till en uppskattning av en persons kvaliteter, det vill säga: vad hon ger oss. Men om kvaliteten är allt blir den älskade ett objekt som vi avnjuter – och sedan kanske överger när hon inte längre levererar: när hon går in i en depression eller förvandlas till en tröttsam energitjuv.

Det är den här typen av exploatering som Augustinus vill vakta emot. Givetvis är det värt att älska allt vad en vän betyder för oss, och sörja om det tas ifrån oss. Samtidigt är kärleken till en människa något annat än kärleken till vår favoriträtt: en människa får inte reduceras till ett medel för vår njutning. Därför kan, paradoxalt nog, ett visst mått av oberoende öppna för en större kärlek. Som en av Egyptens ökenmunkar svarade när hans lärjunge frågade ”Hur kan du älska

mig så mycket?” – ”För att jag inte behöver dig.”

Det finns naturligtvis tillfällen när krisen hinsideslängtan har lett till ett nedvärderande av jordelivet. John Bunyans *Kristens resa* är kanske det mest berömda exemplet, även om det faktum att han skrev den i ett brittiskt 1600-talsfängelse gör det begripligt att han var en smula desillusionerad. Problemet med Hägglund är dock att han inte alls tar hänsyn till kärlekens mörkare sidor.

För Hägglund är tillvarons innersta, existentiella kärna att livet kan gå förlorat: ”Omsorg bygger på att något kan gå fel eller kan gå förlorat; annars skulle vi inte bry oss.” Han menar att den sekulära tron just därför präglas av en livsbejakande och generös uppskattning av den tid och de relationer vi faktiskt har. Men vad hindrar att en sådan utgångspunkt istället leder till stressad lyckomaximering i kombination med en panisk fruktan för allt slags fara? Till Instagramskryt

och *gated communities*. Om livets mål är att ”leva vidare”, som Hägglund menar, är det inte till och med troligare att de som har resurserna väljer ett liv bakom skyddande murar – möjligen kompletterat med en preppingbunker att fly till.

Givetvis finns det – bevisligen – andra sätt att leva ett sekulärt liv. Men om man använder samma strikta, dekonstruktiva analys på Hägglunds filosofi som han själv gör på religion är det ett rimligt utfall.

Hägglunds ägnar dock den andra delen

Soporna: någon måste ta ut dem.

FOTO: CANSTOCK

av boken åt att argumentera för vad han menar är de politiska konsekvenserna av hans filosofi. Om tid är det viktigaste vi har, och en begränsad tillgång, borde vi göra detta, snarare än pengar, till ekonomins utgångspunkt. Målet måste vara att alla människor får tillbringa så mycket tid så möjligt i frihet, det vill säga: skapa, älska och dela gemenskap istället för att gnetas, stretas och producera för andras skull. Detta är basen för den demokratiska socialism han formulerar i Karl Marx efterföljd.

Hägglund kritiserar vänstertänkare som Naomi Klein och Thomas Piketty för bristande radikalitet, eftersom de nöjer sig med att finjustera kapitalismen, medan han vill avskaffa den helt. Det går naturligtvis att invända en hel del mot detta, och jag kan tänka mig att även de som delar Hägglunds vision gärna hade sett att han sa något om hur ett sådant systemskifte rent praktiskt skulle gå till. Men om vi för diskussionens skull håller oss innanför utopins ramar, uppstår några problem även här.

För att ett samhälle ska fungera behöver några göra uppgifter som är tråkiga och enahanda. Kapitalismen anser sig ha löst dilemmat genom utbud och efterfrågan – även om det finns något moraliskt stötande i att uppgifter av detta slag ofta betalas lågt. Men Hägglund menar

>>

att de otacksamma uppgifterna kommer att utföras också i hans demokratiska socialism, eftersom de betraktas i ljuset av det goda samhälle som de bidrar till att skapa. Till och med att gå ut med soporna – exemplet är hans – blir meningsfullt eftersom det relaterar till en större och vackrare helhet: Den Hägglundska utopin.

Strukturen på det här resonemang-
et liknar den kristna kärleksteologi som Hägglund tidigare har underkänt. Augustinus betonar ofta att allt som finns – till och med sådant som vi har svårt för – är värt att älska eftersom det har sitt ursprung i, och därför pekar mot, Gud: ”Ty var för sig är tingen goda, och sammantagna är de mycket goda, ty vår Gud har skapat allt, och det är mycket gott” (*Bekännelser*, bok 7).

I Hägglunds exempel är mening-
en instrumentell: att ta ut soporna är uthärdligt eftersom det är ett medel för ett högre mål. I kristen tro är den sakramental: skapelsen är helig eftersom den är förbunden med Gud. Hägglund skulle invända att det då inte är skapelsen man älskar, utan den Gud som ligger bakom skapelsen. Men poängen i båda resonemangen är att man inte kan skilja det ena från det andra. Guds närvaro konkurrerar inte med de skapade tingen, utan bekräftar deras värde. Det är som när solen lyser upp en glänta: solstrålarna utplånar inte de träd och blommor de faller på, utan skingrar mörkret och gör att vi ser skönheten klarare.

Vi befinner oss långt in i det kristna språket nu – men det är dit man förs när man som teolog läser Hägglund. *This Life* är en *tour de force*, bitvis något mångordig, men ett ambitiöst försök att formulera en sekulär spiritualitet med politisk sprängkraft. Det är en bok som tar sig an tillvarons existentiella centrum och tvingar läsaren, särskilt den som inte håller med, till skärskådan av sina egna djupaste övertygelser.

Hägglund är just det slags kritiker man önskar sig: en som gör att man lär känna sig själv bättre. ✿

Joel Halldorf

THIS LIFE
SECULAR FAITH AND
SPIRITUAL FREEDOM
MARTIN HÄGGLUND
Pantheon Books 2019

Damian Hirst + haj: priserna sköt i höjden.

FOTO: DANIEL BEREHULAK/GETTY IMAGES

Vad kostar ett mästerverk?

KONST

I somras kunde man på SVT se dokumentären *The Prize of Everything*, som handlar om konstmarknadens märkliga värld. I början av filmen visas en omtalad dispyt mellan konstnären Robert Rauschenberg och storsamlaren Robert Scull, som inträffade på Sothebys i New York hösten 1973. Det har länge pratats om hur Rauschenberg attackerade taximagnaten Scull, ursinnig över att Scull nyss hade tjänat hundratusentals dollar på att sälja Rauschenbergs konstverk på auktionen, målningar som köptes för en tiondel av priset baras några år tidigare. ”Jag har jobbat arslet av mig, för vad? Bara för att du ska tjäna pengar?” säger konstnären. Och Scull svarar: ”Jag har jobbat för dig med, vi jobbar för varandra”, och syftar på att auktionen har höjt alla framtida priser på Rauschenbergs konst. Men bråket är en smula missförstått. I boken *Boom* förklarar författaren Michael Shnayerson hur det hela är en efterhandskonstruktion. Rauschenberg har på tv-bilderna ett finurligt leende och verkar inte alls särskilt arg när de samtalar. Dock kan händelsen ses som ett startskott för en ny epok, en tid där konsten började anpassa sig efter pengarna. Och det är precis vad denna bok försöker bevisa och förklara – mekanismerna som driver den världsfrånvända cirkus som utgör den globala konstmarknaden.

Som historiskt dokument är boken efterlängtd. Ingen har tidigare samlat så många historier och anekdoter från konstbranschens viktigaste gallerister och aktörer. Den New York-baserade redaktören Michael Shnayerson jobbar till vardags på *Vanity Fair* och har varit relativt okänd inom konstkretsarna fram till nu. Det är fascinerande att läsa källförteckningarna över bloggar och artiklar han har letat upp för att hit-

ta information och citat från de annars så medieskygga galleristerna. Och även om det aldrig nämns, så märks det tydligt att den person han mest fascineras av är den mytomspunne Gogo – den 72-åriga Larry Gagosian, världens mest inflytelserika gallerist med 16 filialer utspridda över jorden och en omsättning på över en miljard dollar.

Den länge och stilige Larry växte upp med hårt arbetande armeniska föräldrar i en förort utanför Los Angeles. Konstintresset var minimalt. ”Jag tror inte att jag besökte ett enda museum innan jag gick ut college”, har han berättat. Det var när han efter en mängd lättsamma ströjobb arbetade som parkeringsvakt och fick syn på en affischförsäljare som hans liv förändrades. Han började sälja affischer med gulliga katter på gatan på heltid. Efter några år i branschen började han intressera sig mer och mer för konst och flög ofta över till New York, där konstscenen fanns, och under 1980-talet öppnade han sitt första galleri. Med härskarteknik och aggressiv försäljning, kombinerat med ett skarpt öga för vilka målningar som var bättre än de andra, lyckades han klättra högre och högre upp bland rikare kunder och dyrare verk.

Tidigare hade galleribranschen letts av hans raka motsats – en aristokratisk gentleman från det gamla Europa som med sofistikerad respekt prioriterade sina kunders samlingar framför egna intäkter. Leo Castelli startade sin första galleriverksamhet i Paris tillsammans med sin fru Illeana med hjälp av hennes familjeförmögenhet på 1930-talet. Vid andra världskrigets utbrott flydde de till New York, som snart skulle ta över som konstens nya huvudstad. Under efterkrigstiden blev Castelli snabbt den dominerande konsthandlaren på hela Manhattan. Från den abstrakta expressionismens maskulina stjärnor som Jackson Pollock och Willem de Kooning till popkonstens nydanande experimentlusta med Warhol och Lichtenstein, via Minimalismens

”Det ledde till att en legendarisk karriär som inleddes under 1970-talet (Basquiat och Schnabel var två av Boones konstnärer) slutade i förnedring.”

coola avskalade värld – allting fanns eller uppstod på Leo Castelli Gallery.

Men när det glada 1980-talet med sina dyra och stora dukar pressades av en finanskris skedde ett maktskifte bland de ledande konsthandlarna. Den åldrande Castelli hade länge agerat mentor åt Larry Gagosian, som i sin tur sett till att alltid behandla den gamla legenden med respekt. Men tiden kom ikapp och fler och fler konstnärer valde att byta upp sig till Larrys moderna galleri.

Men Larry var inte längre ensam i toppen. Det var under den här tiden som ”de fem stora” galleristerna tog mark och expanderade sina verksamheter i jakten på pengar, mer pengar och rekordpriser, därav bokens undertitel *Mad Money, Mega Dealers and the Rise of Contemporary Art*.

Intresset för samtidskonsten exploderar under åren före och efter millennieskiftet. Varför? Framförallt så växte en ny generation gallerister fram efter finanskrisen. Billiga hyror och tomma lokaler fick en ny scen att växa fram i storstäderna (även i Stockholm där Andréhn-Schiptjenko och flera andra startade i början av 1990-talet). Många av de nya aktörerna var inte lika intresserade av 1980-talets svulstiga och penningstinna konst, utan mindre och mer experimentella konstupplevelser började få fotfäste.

I London upptäckte professorn och konceptkonstnären Michael Craig-Martin (känd för att placera ett vattenglas på en hylla och kalla det för ett ”ekträd”) att han hade en synnerligen begåvad årgångsstudent i sin klass på konstsolan Goldsmith där han undervisade. En av eleverna gjorde en samlingsutställning med sina kurskamrater i en övergiven lagerlokal, där deras spektakulära konst fick stor medial uppmärksamhet. Eleven hette Damien Hirst. Han landade snart på konsthandlaren Jay Joplings galleri White Cube, som öppnade 1993, en plats som skulle bli grogrund för det som kom att kallas YBA (Young British Artists).

Mycket annat hände samtidigt under dessa år då ”curator” och ”globalism” var nya, trendiga ord. Ekonomin tog fart och det investerades i så kallade *dot-coms*, och de nya miljonärerna började se konsten som en alternativ investering. Auktionshusen började fokusera på den mer kommersiella samtidskonsten istället för de gamla mästarna. Nya museer och

konsthallar byggdes. Konstrådgivare (ett nytt yrke!) började springa runt och tipsa rika och kända kunder om konst värd att investera i. Konstmässor expanderade, som Art Basels nya filial i Miami, och alla ville ha samma typ av samtidskonst – marknaden sköt i höjden.

Hos Larry Gagosian var det full fart framåt. Som nyanställd på ett av hans många lyxiga gallerier blev du snabbt placerad vid ett skrivbord med orden ”Här har du en telefon, ett skrivbord och ett kreditkort. Go make some money!”. Men snart nog fick Gagosian sällskap uppe på galleristoppen; de så kallade ”fem stora” var, förutom Gagosian själv, Pace, Zwirner, Hauser & Wirth och av och till även den 90-åriga (och fortfarande aktiva) Marian Goodman.

Pace utgörs av far och son Arne & Marc Glimcher, som öppnade sitt första galleri på Manhattan redan 1960. David Zwirner är son till Tysklands största konsthandlare, som efter att ha försökt sig på en karriär som jazztrummis öppnade sitt första galleri i New York 1993. Den 18-åriga Iwan Wirth hade däremot tidigt bestämt sig för att bli gallerist, men i den lilla universitetsstaden i Schweiz där han bodde fanns inte så många samlare. Han ringde upp den förmögna familjevännen Ursula Hauser, som gick med på att köpa en liten Picasso av den söte lille konsthandlaren. När de skälade i cognac för att fira affären var även Ursulas dotter, tillika Ivans framtida fru, med. Wirth blev nervös och tog något glas för mycket, så han kraschade bilen på uppfarten när han skulle åka hem. Men 30 år senare är han och hustrun fortfarande tillsammans och det är Manuela Wirth som står för den innovativa sidan av affärsverksamheten. Idag har de liksom de andra ovan nämnda ett flertal gallerilokaler över hela världen, men Hauser & Wirth skiljer ut sig genom

Mary Boone: förnedring.

FOTO: MICHEL DELSOLM/GETTY IMAGES

att ha en som är inhytt i en stor herrgård på den engelska landsbygden och inkluderar restaurang och hotellverksamhet. Och det är detta som Shnayerson funderar över när han analyserar dessa så kallade Megagallerister: Vad blir deras nästa steg? De har redan alla de dyraste konstnärerna (inklusive dödsbon för de framlidna) samt lokaler och kunder över hela världen. Är nästa steg att expandera mot en mer upplevelsebaserad verksamhet där kunderna kan äta och semestra?

Mot slutet av boken har man gått igenom alla viktiga spelare på arenan och de få nya digitala initiativ och idéer som finns. Men pengar, pengar, pengar är det enda som snurrar i mitt huvud.

I våras kunde nyhetskonsumenten följa hur en av de näst största galleristerna i världen – Mary Boone – dömdes till fängelse för skattebrott. Istället för att rapportera galleriverksamhetens vinst på 35 miljoner försökte hon dra av sina lägenhetsrenoveringar och dyra shoppingvanor på galleriet och redovisa en förlust. Det ledde till att en legendarisk karriär som inleddes under 1970-talet (Basquiat och Schnabel var två av hennes konstnärer) slutade i förnedring. Och i boken finns otaliga andra exempel på bråk om pengar mellan olika parter, inte bara mellan samlare och konsthandlare, utan även bland arvingar, och mellan arvingar och dödsbon, ofta även mellan gallerier och konstnärer, som när de fått smak för det dyra livet vill ha ännu mer av det goda. Det är då de lämnar de mindre gallerister som har hjälpt till att bygga deras karriär för nalkas megagallerierna och deras miljoner.

Trots att jag fångas av bokens otaliga intervjuer och anekdoter från konstvärlden, börjar jag mot slutet sakna någon tydlig poäng i framställningen. Men jag märker att det aldrig kommer någon. Istället avslutas det sista kapitlet med just intervjuer. Jag lägger ifrån mig *Boom* med galleristen Gavin Browns bittra slutcitat i tankarna. Han är osäker på om de fysiska och lokala gallerierna ens har någon framtid, förr eller senare äts de ändå upp av megagalleristerna (som han jämför med megalodoner – den nu utdöda rovfisken som var den största i sitt slag som någonsin har funnits). Men hur ska konsten då kunna frodas och leva? undrar han.

Visionerna om förändringarna i branschen kan ses även här i Sverige. Några få större aktörer dominerar och kan lätt plocka upp konstnärskap från de mindre galleristerna, och knappt några nya etableringar har setts de senaste åren. Det enda som egentligen har hänt är att ett större skandinaviskt galleri aggressivt har tagit marknadsandelar på den svenska

>>

Larry Gagosian: mest inflytande.

FOTO: DREW ALTIZER/TT

konstmarknaden med pampiga Gagosianinspirerade lokaler på Östermalm.

Shnayerson tar även upp tendensen att auktionshusen och konsthandlarna gärna byter sida med varandra och/eller samarbetar, något vi också har sett här. En av de största aktörerna just nu i Stockholm är ett nytt trendkänsligt så kallat hybridgalleri (vilket innebär att det jobbar med både förstahandsmarknaden och andrahandsmarknaden), som försöker locka till sig unga, lovande konstnärer samtidigt som de roffar åt sig attraktiva privatsamlingar framför auktionshusen för att sälja.

En positiv tendens är konstnärernas ambitioner. När den äldre generationen lägger mycket tid på att söka bidrag och stipendier så föredrar den yngre att nätverka och hitta någon obskyr biennial i Asien, eller ett litet galleri i Östeuropa, där man kan visa upp sig. På så sätt är man inte längre lika bunden till de lokala gallerierna.

Konsten känns spännande idag, även om dess ekosystem hotas av de nya förändringarna. Frågan är, som sagt, hur konstens nya affärsmodell ska se ut när de gallerister som skapar och utvecklar den håller på att försvinna. ✨

Jonas Kleerup

BOOM
MAD MONEY, MEGA
DEALERS, AND THE RISE
OF CONTEMPORARY ART
MICHAEL SHNAYERSON
PublicAffairs 2019

En evig väntan: bara tålmod räcker inte.

FOTO: CATASTROPHICTHEATRE

I väntan på digital jämlikhet

TEKNOLOGI

Matthew Hindman är tillbaka. Om det inte låter spännande kan det behövas en liten förklaring. Hans förra bok, *The Myth of Digital Democracy*, kom 2008 och man kan fortfarande läsa artiklar där folk refererar till den i respektfulla ordalag – ett kvalitetsomdöme så gott som något, med tanke på hur snabbt internet förändras. Det är inte mycket som skrevs för tio år sedan som fortfarande är giltigt idag. Som en jämförelse: året efter kom Chris Andersons *Free*, boken där Anderson påstod att nätet skulle göra allting gratis, eftersom den nya ekonomin gjorde alla gamla spelregler ogiltiga.

Hindman är *associate professor of media and public affairs* vid George Washington-universitetet i Washington. I *The Myth of Digital Democracy* förklarade han att människor återskapar samma hierarkier på nätet som överallt annars. Låter det som en självklarhet? Det borde det göra! Diskussionen om nätet har länge varit så bisarr att någon som säger välunderbyggda självklarheter framstår som en pelare av intellektuell hederlighet.

När den rådande ideologin påstod att bloggarna kommer att radera alla hierarkier kunde Hindman visa att det inte var sant. Även bland bloggar och sajter finns en social hierarki med några få vinare i toppen, något som inte är förvånande eftersom människan är ett hierarkiserande djur. Nätet koncentrerar folk ännu hårdare till ett fåtal populära sajter än vad traditionella medier har gjort, skrev Hindman. En undersökning

av 5 000 populära bloggar visade att de tio största fick 48 procent av besöken. USA:s tio största tidningar hade som jämförelse 19 procent av läsarna. När det gäller politisk debatt, det område som intresserade samhällsvetaren Hindman mest fick en liten grupp kända bloggare fler besökare än resten av befolkningen tillsammans. Så gick det med myten att elitens tid var över eftersom alla kunde göra sig hörda på nätet.

Med sin nya bok *The Internet Trap* vill Hindman visa, lika grundligt som förra gången, att nätet gynnar monopolföretag, inte småskalighet. Han vill spräcka de myter som upprepas varje gång någon skriver en bok eller artikel om nätet. ”The web is so popular, powerful, and omnipresent that we forget just how badly it has failed at its original goal”, skriver han. På nätet har intäkterna koncentrerats till några få jätteföretag snabbare än någonsin tidigare i världshistorien. Google och Facebook kontrollerar tillsammans 73 procent av den digitala annonsmarknaden i USA. Man påstår gärna att pengar inte kan köpa uppmärksamhet, skriver Hindman, men om det vore sant skulle den annonsmarknad dessa bolag dominerar inte vara värd 60 miljarder dollar.

Internet och dess hyperlänkar skulle avskaffa alla hierarkier, sades det. Hindman kan sin teknikhistoria: det är uppmuntrande att han minns Ted Nelson, vars egensinniga vision om hyperlänkar slutade som intellektuell kuriositet för verklighet. I praktiken, skulle jag vilja säga, är ”nätverk” inget annat än ett finare ord för ”hierarki”

– ett ord som tjänar till att dölja de hierarkier som byggs upp. Alla noder i nätverket är nämligen inte jämlika, vare sig nätverket består av ekonomiska transaktioner, sociala relationer eller webbadresser. Paris och Jyväskylä ingår båda i det globala nätverk som består av flygplatser, men Paris kommer alltid att vara Paris. Hindman minns också Nobelpristagaren Herbert Simon, som redan på 1960-talet förutsade ett informationsöverflöd där uppmärksamhet kommer att bli den begränsade resurs som alla tävlar om.

Det finns i själva verket två internet, skriver Hindman. Det första är det verkliga nätet, med kablar, serverfarmar, övervakning och globala monopolföretag. Det andra är ”det imaginära nätet” – den idealiserade visionen om ett nät som kommer att demokratisera världen, såväl när det gäller handel som informationsutbyte. Visionen är så stark att den förvränger vad vi ser. Vi vet att nätet håller på att göra världen jämlikare. Kan vi inte avläsa det i vår egen vardag betyder det bara att vi måste ha lite mer tålamod – men att vänta på ett internet som lever upp till retoriken, skriver Hindman, är som att vänta på Godot.

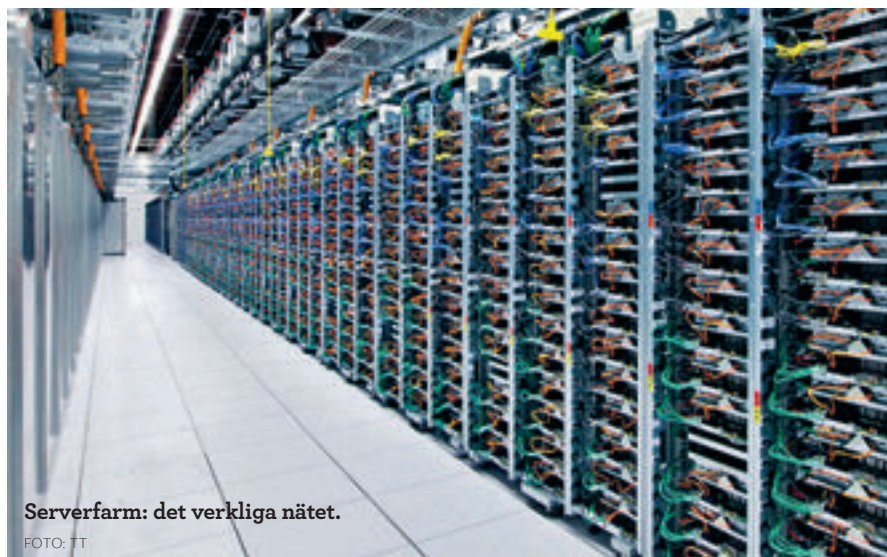
På fantasi-internet kan alla som har något intressant att säga snabbt skaffa sig en global publik. På det verkliga nätet går en tredjedel av trafiken till de fyra största företagen – Google, Facebook, Microsoft och Yahoo. Det kostar pengar att bygga upp och behålla lönsamma besöksvolymer. Vi måste ”reconsider an enormous volume of internet scholarship”, skriver Hindman. Hundratals texter påstår att nätet har gjort det lättare för medborgare och intressegrupper att nå

”På fantasi-internet kan alla som har något intressant att säga snabbt skaffa sig en global publik. På det verkliga nätet går en tredjedel av trafiken till de fyra största företagen.”

ut med sina budskap, men flera studier som har undersökt saken närmare visar att intressegrupper ofta har fått det svårare att nå ut. Nätet blev inte ett ekosystem, det har blivit en kommersiell monokultur.

”The unwillingness of many to abandon those failed hopes now threatens to make the situation even worse”, skriver Hindman. Det finns saker vi kan göra för att förbättra läget, men då måste vi först förstå hur nätet fungerar. Hur många, skulle jag vilja tillägga, vill aktivt hindra oss från att förstå?

Google älskar att tala om för både allmänhet och lagstiftare att företagets storlek inte är något att oroa sig för, eftersom

Serverfarm: det verkliga nätet.

FOTO: TT

”competition is just a click away”. Verkligen? När jag har gjort mejl, sökningar, kartor, kalender, mobiltelefonens operativsystem och företagets övriga tjänster till en självklar del av mitt dagliga liv?

Någonstans i ett garage finns det någon som siktar på att ersätta oss, har Googles tidigare vd Eric Schmidt sagt. ”I know, because not long ago we were in that garage”. Han vill upprätthålla myten om att den globala giganten när som helst kan hotas av en hemmafixare. Sådana myter vederlägger Hindman lugnt och elegant. Microsoft lade ner tio års arbete och tog en förlust på tolv miljarder dollar för att bygga sin konkurrerande sökmotor Bing, som trots alla ansträngningar sitter fast på en ohjälplig andraplats. Yahoo gav upp 2009 och köper nu sina söktjänster från Microsoft. Vem, förutom Google, har resurser att utveckla en egen webbläsare

och göra den till världens mest använda – Chrome ligger nu högst i statistiken – bara för att snabba upp den egna sajten? ”It is cheaper and easier to build a manned space program than it is to build a modern search engine”, kommenterar Hindman.

Nästa myt som borde förpassas till sin rätta plats, som fotnot i något framtida mediehistoriskt standardverk, låter så här: på den gamla onda bly-, pappers- och tv-tiden krävdes det en dyr, centraliserad infrastruktur för att nå ut till en masspublik, men på nätet kan vem som helst bli sitt eget massmedium. Den

nätoptimistiske journalisten Jay Rosen är en av många som har påstått att kostnaden för att nå en publik kommer att sjunka mot noll, tack vare de storföretag som har ”gett oss” internet.

Populära videoklipp som ”Charlie bit my finger” är inte Youtube, skrev bloggaren Tom Slee i ett ögonöppnande inlägg som jag minns trots att det snart har gått tio år sedan jag hittade det. *Det här är Youtube*, fortsatte han, och visade upp en serverfarm, så stor att den bara kunde avbildas från luften, med flygfoto. Det kändes som om Slee hade gjort något kriminellt, som om jag hade fått en skymt av något jag inte borde se. Våra föreställningar om nätet befinner sig så långt från verkligheten att Slee bild av en serverfarm framstår som obscen.

Totalt sett, skriver Hindman, lägger vi mer pengar på digital masskommunikation än vad vi gjorde på tryckpressarnas tid. Distributionen är lika beroende av centraliserad infrastruktur som någonsin tidigare; vad som har hänt är att vi har blivit så lydiga att vi inte tittar där vi inte förväntas titta, så att infrastrukturen hamnar utanför synkretsen. Slee serverfarm låg ute i en öken, på ett ställe där man lika gärna hade kunnat placera ett högsäkerhetsfängelse eller en hemlig militär anläggning. Googles första datacenter i Dalles, Oregon, kostade 1,2 miljarder dollar. Netflix påstås dra mer elektricitet än Danmark. Internet är inte ett dugg virtuellt eller decentraliserat; först när vi ser nätet som det faktiskt är kan vi börja ställa relevanta och realistiska krav.

Nätet beskrivs fortfarande som ”a magical fairyland of frictionless commerce and perfect competition”, men påminner i realiteten mer om den gamla vitsen ”there is no second prize in a gunfight”. När ett företag får ett tidigt för-

>>

språng är loppet redan kört. Har du hört talas om Facebooks konkurrent Campus Network? Det startade strax före Mark Zuckerbergs projekt, erbjöd funktioner som först senare skulle komma till Facebook och knöt hundratusentals studenter till sig, men var lite sämre på att ragga kapital. Efter två år försvann Campus Network, medan Facebook i skrivande stund har växt till 2,3 miljarder användare.

Nätet har inte lett till någon mångfald på journalistikens område. Hindman hävdar att han stöder sig på "the most comprehensive look to date at internet-based local news", och han har ett antal obehagliga sanningar att meddela.

Annonsmarknaden har kollapsat. År 2000 drog de amerikanska dagstidningarna in 65 miljarder dollar på annonser; 2016 var siffran 18 miljarder. Publiken koncentreras till allt färre jättesajter, som paradoxalt nog tjänar mer per besökare än lokala nyhetsmedier. Det gör att journalistiken håller på att tappa kontakten med en stor del av medborgarna. 2014 bodde 20 procent av USA:s journalister i de tre viktigaste städerna New York, Washington och Los Angeles, mot 12 procent tio år tidigare.

Förnyelsen är en myt: av 1 674 lokala nyhetssajter i Hindmans undersökning var det bara 17 som saknade någon koppling till tidigare etablerade massmedier. Konkurrensen höjer inte kvaliteten. Det viktigaste för en nyhetssajt är att det konstant händer något nytt på sidan. "Most websites have a strong incentive to drive down their content quality", skriver Hindman.

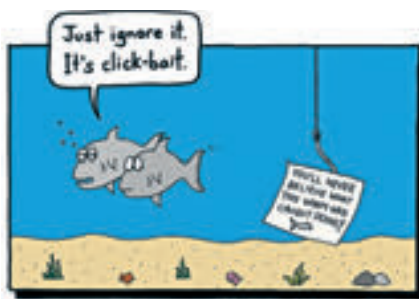
Ett par saker överraskade honom under arbetet. Att publiken på nätet befinner sig i konstant rörelse är inte, som det påstås vara, en utjämnande kraft. Tvärtom gynnar det de största sajterna, medan det gör tillvaron svårare för de små. Konkurrensen, hetsen och instabiliteten drabbar bara uppstickarna och de små nyhetssajterna, medan de allra största ligger stabilt på topp fem-listan. Han hittade också en liten positiv nyhet: *Washington Post* upptäckte att rubriker som var gjorda för att öka antalet klick i praktiken *sänkte* trafiken. Visserligen lockades fler tillfälliga besökare, men andelen läsare som stannade på sajten för att läsa en andra och en tredje artikel sjönk.

Hindman säger obehagliga sanningar inte bara om monopolföretagen, utan också om människan. År 2000 noterade Google att trafiken sjönk om de erbjöd fler sökresultat – 30 per sida istället för 10. Varför? Det tar en halv sekund längre tid att ladda 30 resultat, och besökarna vill inte vänta.

Vad det här betyder, tänker jag, är att det egentligen inte är kunskap vi vill ha.

Vi vill framförallt ha snabbhet. Vi vill att Google ska vara lika omedelbart som våra egna tankar och sinnesintryck, som om symbiosen mellan medvetande och sökmotor var total.

Det otäcka är att det är fullt möjligt att tillfredsställa denna önskning, varifrån den nu kommer. Det kan rent av vara lättare att konstruera en sökmotor som ger omedelbar tillfredsställelse än en som ger relevant information. Googles uttalande ambitioner har länge pekat i den rikt-

Klickbete: lockar de rastlösa.

FOTO: CARTOONS BY JIM

ningen. Vårt mål är att ge dig vad du vill ha innan du har frågat efter det, förklarade Amit Singhal, ledare för företagets sökmotoravdelning, år 2011. Detta kan Google göra på två sätt, tänker jag. Genom att känna mig bättre än jag känner mig själv. Eller genom att styra mina önskningsar, utan att jag märker att jag blir styrd. Gissa vad som kommer att vara mest kostnadseffektivt!

Gissa en sak till: Hur många använder nätet för att läsa nyheter? Av all trafik på nätet är det 3 procent som går till nyhetssajter, skriver Hindman. För USA:s del går det mesta av den trafiken till ett litet antal nationella nyhetsförmedlare. Lokallyheter får en halv procent av den totala trafiken. Vad sysslar folk med på nätet? Viktigast för majoriteten är Google, Facebook, shopping, mejl och porr. Tidningarna kan inte tjäna pengar på en icke-existerande läsekrets, konstaterar Hindman.

Här finns det en slutsats som Hindman undviker att dra, kanske för att han vill behålla något slags hopp inför framtiden. Folk vill helt enkelt inte ha nyheter.

Och tänk om de egentligen aldrig ville ha dem? Så fort folk har en chans att få sin underhållning, sitt kändisskval eller sina sportresultat utan att köpa dem i paket med utrikesnyheter och samhällsdebatt kommer de att rycka på axlarna åt alla högtidstal om att en demokrati förutsätter välinformerade medborgare. Kanske var den tid när man kunde se folk med en dagstidning på puben,

i tunnelbanan eller på parkbänken bara en historisk parentes? I så fall kan vi säga hej till en framtida informationsojämlighet som kommer att vara fullständigt grotesk. Och vi bör förmodligen räkna med en kommande teknokrati när den välinformerade minoriteten har tröttnat på att den fördomsfulla majoriteten väljer politiker som Trump gång på gång.

Journalistik går i grunden ut på att göra världen synlig, så att människor kan bli välinformerade, myndiga och självstyrande medborgare. Hindman är orolig för att nyhetssläskandet sjunker under den kritiska gräns där detta går förlost: "audience numbers are so shockingly low that newspapers are clearly failing in their civic role".

Dagstidningarna har länge överösts med dåliga lösningar. Förnya er! Låt läsarna vara med och göra tidning! Satsa på video istället! Betalväggar är framtiden. Nej, bli gratis och ni ska få se att allt löser sig. "These proposed 'solutions' are deeply worrisome", kommenterar Hindman. "Not only are they inadequate or unworkable, but they also prove that most media leaders deeply misunderstand the digital audiences who are supposed to be their future."

Någon *quick fix* finns inte, skriver Hindman. Hans egna råd är vettiga men inte särskilt upphetsande: tidningarna ska bygga snygga, fungerande och snabbbladande sajter.

Fast vad hjälper alla goda råd om majoriteten inte tycker att nyheter är särskilt viktiga? Mindre än 10 procent läser en nyhetsartikel hela vägen från början till slut, skriver Hindman. Ska regering eller våra nya makthavare Google och Facebook tvinga på folk en lagom dos nyttiga nyheter, som vore det fråga om kostfibrer eller stelkrampsvaccin? Här, där boken slutar, börjar de verkligt svåra frågorna.

Jag undrar hur Hindman ser på dem. Som alla akademiker svarar han snabbt och gärna på mejl.

Nätet gör att allt fler människor kan välja bort nyhetssläsningen, skriver han. Vilka sajter man väljer att läsa betyder nu mer för ens kunskaper om världen än ens utbildningsnivå. "The result is political information levels that are not just a bit lower, they are much more unequal than they were in the 70s and 80s."

Några lösningar erbjuder han inte, men hänvisar till en artikel av Clay Shirky från 2009: "Newspapers and thinking the unthinkable."

"Society doesn't need newspapers", skriver Shirky. "What we need is journalism." Det håller jag med om. Det sekelgamla äktenskapet mellan annonsören

och journalisten är lika bisarrt som sur-realisternas välkända bild ett paraply och en symaskin som möts på ett operationsbord. När förhållandet har gått sönder gäller det för journalisten att hitta en ny partner, inte att sörja den som har gått sin väg. Pengar finns det fortfarande – men vart har de flyttat?

Hur viktiga är de mer eller mindre populistiska alternativmedier som har diskuterats så mycket den senaste tiden? frågar jag mig också.

I USA får de omkring 10 procent av det totala antalet länkar från sociala medier, svarar Hindman, vilket är mindre än de lokala nyhetssajterna får. Men deras inflytande är större än vad som framgår av sådana siffror: "these sites have proven *exceptionally* good at shaping the news agenda and the topics of coverage."

Om läget för nyhetsrapporteringen verkar fullständigt hopplöst kan det bero på att man är så fast i sitt vane-seende att man inte ser vad man har framför näsan. Jag skulle vilja avsluta med ett hugskott som alldeles säkert är naivt och paradoxalt, men som kanske också kan antyda i vilken riktning vi bör titta efter oväntade lösningar.

De största bolagen som Google, Apple och Facebook redovisar för närvarande en vinstmarginal på runt 30 procent. Detta är en absurt hög nivå. Vinsten av det slaget är sannolikt inte stabila någon längre tid. Rekordvinster kan vara monopolföretagens största svaghet. Tittar jag på dem ur den vinkeln liknar de korthus som snart kommer att kollapsa. Vad händer i det läget med övervinsterna? När situationen regleras till mer normala nivåer ska vi hålla ögonen öppna efter de chanser och utvägar som visar sig. I samband med en omstrukturering av nätets ekonomi kan nyhetsmedier och andra innehållsproducenter förhoppningsvis få de intäkter de behöver för att överleva. ✖

Håkan Lindgren

THE INTERNET TRAP
HOW THE DIGITAL
ECONOMY BUILDS
MONOPOLIES
AND UNDERMINES
DEMOCRACY

MATTHEW HINDMAN
Princeton University
Press 2019

Harry S Truman: råkade bli president.

FOTO: GETTY IMAGES

God nog

HISTORIA

Han har inte bara fått en säkerhetspolitisk doktrin uppkallad efter sig, en doktrin som satte stopp för Sovjetimperiets expansion i Västeuropa. Hans handfasta bemötande av Japans aggressiva krigsföring hade dessförinnan satt en lika effektiv punkt för den blodiga konflikt som fortsatte i Stilla havet också efter det att freden hade firats på europeisk mark.

Men när han, Harry S Truman, i april 1945 första gången klev in i Ovala rummet som nybliven amerikansk president var det med synnerligen låga förväntningar från både omgivningen och honom själv. Han var *The Accidental President*, vilket också är titeln på AJ Baimes lysande bok om de dramatiska första fyra månaderna i Trumans presidentskap, när de historiska händelserna stod som spön i backen och den lågmälda och modeste presidenten mot all förmodan fixade den ena krisen efter den andra med bravur. Åtminstone uppfattas det så idag i den historiska backspegeln.

Som kalla krigets förste amerikanske president skulle Truman visa sig vara både exekutiv och ideologiskt insiktsfull, väl kallad till uppgiften att försvara västvärldens intressen mot Stalins planer på att utvidga det sovjetiska imperiets gränser.

Men att så var fallet visste förstås ingen inledningsvis; Truman var visserligen landets vicepresident sedan några månader, men ändå rätt okänd och anonym, i alla fall utanför senatens dörrar. Att tvivlen på den egna förmågan dessutom satt djupt i den pinfärske presidenten, framgår av de unika förstahandskällor som Baime anlitat som underlag för sin analys.

Med hjälp av bland annat tidigare hemligstämplade krigsdokument, nedtecknad kommunikation med övriga världsledare och inte minst Trumans egna dagböcker tas läsaren med på en resa in i toppolitikens allra heligaste, och i en amerikansk presidents tankar och funderingar under fyra månader som, för att använda en sliten formulering som i detta sammanhang faktiskt inte är någon kliché, förändrade världen.

Fast så "accidental" var han kanske ändå inte, som vicepresident till den sjuklige Franklin D Roosevelt som – som den förste och ende någonsin – var inne på sin fjärde presidentperiod. Att Harry S Truman skulle avancera till supermaktens högsta ämbete, och det ganska snart, var med andra ord vid det laget egentligen inte särskilt "accidental", även om bara ett fåtal verkade vilja inse varthän det barkade.

Desto mer "accidental" var det där emot att han dessförinnan hade blivit

>>

Potsdam: hårda förhandlingar.

FOTO: GETTY IMAGES

landets vicepresident. Hur det egentligen gick till när den inte överdrivet framträdande senatoren från Missouri valdes till Roosevelts siste "running mate" kunde visst ingen riktigt redogöra för när det begav sig. Och nog inte senare heller, för den delen.

Om Roosevelts hälsa gick det vilda rykten i Washington, men Truman blev ändå förfärad över det eländiga skick som presidenten befann sig i vid de tillfällena när de båda träffades. Så värst ofta var nu inte det, tvärtom. Som vicepresident var Truman bara inbjuden vid två ynka tillfällen till Vita huset, och hölls djupt ovetande om tillståndet inte bara vad gällde presidenten själv utan även – vilket var desto allvarligare – i nationen av Roosevelt, trots att denne torde ha insett att hans dagar på jorden var lätt räknade.

"Jag känner knappt karln", sa Roosevelt om Truman, och han gjorde inte heller det minsta för att bättra på sina kunskaper om den man som han och det demokratiska partiet hade utsett till supermaktens vicepresident och sin egen presumtive efterträdare.

Det är svårt att föreställa sig två politiker och personer som var mer olika än de båda: Å ena sidan den aristokratiska, intellektuelle, förmögne och tämligen arrogante Roosevelt, med en fallenhet för att förvandla regerings- och andra sammanträden till långa monologer.

Och å andra sidan den enkle mannen från Independence, Missouri, utan någon vidare utbildning och närmast prototypen för en helt vanlig amerikan. Om än med en bakgrund som en rätt misslyckad affärsman i herrklädesbranschen – en *haberdasher* med dåtidens vokabulär – och en privatekonomi som ständigt balanserade på gränsen, eller däröver, till konkurs.

S:et mellan Harry och hans efternamn har varit omgivet av frågetecken, men det var faktiskt inte mer än just ett S, eftersom föräldrarna inte kunde enas om hans mellannamn skulle vara efter mor-

far Solomon Young eller farfar Anderson Shipp Truman. Det fick räcka med bara ett S för unge Harry, som såg dagens ljus den 8 maj 1884.

Någon egen bostad hade Truman och hans fru, barndomskärleken Bess – fast de känslorna var länge obesvarade – aldrig haft råd att köpa. Till Vita huset flyttade de från en hyreslägenhet på Connecticut Avenue som de delade med dotter Margaret – Harrys ögonsten "Margie" – och svärmor, som aldrig menade att Harry S var god nog åt dottern – inte ens efter det att han hade svurit presidenteden, inte bara en utan två gånger.

Första gången var den 12 april 1945, när Franklin Delano Roosevelt efter 4 422 dagar som USA:s president hade dragit sitt sista andetag klockan halv tio på morgonen efter två veckor i semesterbostaden i Warm Springs i Georgia. Det är en ort som, vilket namnet antyder, är känd

"Sällan har väl så många ödesdigra skeenden tryckts in under så kort tid i mänsklighetens historia."

för sina varma och hälsobringande källor, men de hjälpte föga för den skröplige presidenten.

Att Roosevelt inte var vid god vigör hade världen i och för sig redan kunnat konstatera, om inte annat så i Jalta där ledarna för segrarnationerna nyligen hade samlats för att diskutera Europas framtid och gränsdragningar efter andra världskrigets slut.

Där var president Roosevelt mestadels optimistisk om möjligheterna till en fredlig samexistens supermakterna emellan. Stalin, förklarade han, "will work with me for a world of democracy and peace", alltmedan varningarna forsade in från Moskvaambassadören Averell Harriman och den unge ambassadtjänstemannen George Kennan, med tiden känd för sitt långa telegram om en "containment-politik" för att begränsa Sovjetunionens inflytande.

Några sådana illusioner om sin sovjetiska kollega hårbärgerade inte Roosevelts efterträdare, som visserligen var världspolitiskt betydligt mindre beivrad men i gengäld begåvad med en rejäl portion sunt förnuft och goda politiska instinkter.

Dessa fick han omedelbart stor nytta av, för knappt hade Truman svurit sin presidented innan de brännheta internationella frågorna började hopas på skrivbordet i Ovala rummet. Under hans första fyra månader som

USA:s president upptäcktes och befriades koncentrationslägren i Europa, Adolf Hitler begick självmord i sin bunker, kort efter att Benito Mussolini hade avrättats på ett italienskt torg, Berlin föll och Nazi-Tyskland kapitulerade slutligen. Bland mycket annat.

Och det var bara i Europa, där Harry S Truman tillbringade en enligt hans mening evighetslång sommar på sovjetockuperad mark i tyska Potsdam. På ett sätt som fängslande beskrivs i boken alternerade han, Josef Stalin och Winston Churchill – efter valförlusten ersatt av Clement Attlee – mellan varandras villor under de hårda förhandlingarna om inte bara Europas utan hela världens framtid.

Till det kom till exempel grundandet av FN, de japanska kamikazepiloternas brandbombningar, den amerikanska segern i Okinawa, samt givetvis atombombarna som släpptes över Hiroshima

och Nagasaki – och som därigenom avsevärt avkortade kriget och sparade många tusentals amerikanska soldaters liv. Och så det japanska kejsardömet kapitulering kort därpå.

Beslutet att använda det splittrerna och topphemliga amerikanska vapnet var på intet vis enkelt för Truman. Första gången som han hörde talas om atombombens existens var samma kväll som han svors in som USA:s trettiotredje president. Stalin var däremot rätt väl informerad om projektet, framkom det mellan raderna i Potsdam.

Sällan har väl så många ödesdigra skeenden tryckts in under så kort tid i mänsklighetens historia. Samma öde ville att en enkel man från Missouri skulle leda sin supermakt och västvärlden genom alla snår och in i det kalla krig som blev nästa kapitel i historien.

I likhet med en senare efterträdare i ämbetet hade Harry S Truman för övrigt också förhoppningar om att få köpa Grönland. Men det är förstås en helt annan historia. ✨

Ann-Sofie Dahl

**THE ACCIDENTAL
PRESIDENT**
**HARRY S TRUMAN AND
THE FOUR MONTHS THAT
CHANGED THE WORLD**
A J BAIME
First Mariner Books 2018

Giulio Piscitello: smugglare och militärer bestämmer vad som händer.

Motsatsen till rädsla

FOTOGRAFI

Den italienske journalisten och författaren Roberto Saviano är alltid aktuell. Då han inte deltar i tv-debatter skriver han frispråkig samhällskritik i dagstidningen *La Repubblica* och i det vassa veckomagasinet *L'Espresso*. Hans böcker är översatta till många språk. Men frispråkigheten har sitt pris. Sedan 13 år tillbaka har han polisbeskydd dygnet runt.

Roberto Saviano tar ställning. Sedan länge skriver han om utsatta människors situation och kritiserar politiker för deras bristande handlingskraft. Tydlig som han är retar han makthavarna och svaren kan bli grova. Förre vice premiärministern Matteo Salvini fick finna sig i att tillhöra de hårdast angripna. Han reagerade med att kalla Saviano "en oförsämd lögnare", samtidigt som han hotade att ta bort polisbeskyddet. Hetast bland de politiska sakfrågorna är migrantsituationen. När Saviano kallar den en humanitär utmaning tar poli-

tikerna till populistiska motargument. I debatten om räddningsfartygens allt strängare villkor på Medelhavet myntade Femstjärnerörelsens ledare Luigi di Maio begreppet "Taxi del Mare" – havets taxi – i ett försök att stämpla NGO:ers insatser till havs som kriminella.

Det var boken *Gomorra*, utgiven 2006, som gjorde Roberto Saviano känd, också internationellt. Här kom en man som rakt på sak beskrev maffians härjningar i Neapels ytterområden. Boken vittnade om nära insyn i metoderna, men så var också Saviano uppvuxen mitt i den napolitanska camorras revir. Så han visste vad han beskrev, också när han skildrade samhällets valhänthet inför de växande problemen. Nästa bok, *Zero Zero*, handlade om droghandeln över gränserna, ett vittomfattande internationellt arbete med skrämmande avslöjanden om taktiken och våldet. Sedan kom ett par romaner om den unga sårbara generationen i maffians närhet, berättelser som byggde vidare på erfarenheterna från uppväxten i Neapeltrakten.

Savianos inlägg i migrationsdebatten

väcker alltid intresse. De kan gälla allt från emigranter som tvingas arbeta för en spottstyver på de stora tomatodlingarna i söder till de krassa politiska metoderna att förhindra flyktingarna från att nå Europa. Hittills har Roberto Saviano låtit ordet tala ensamt. Ett nytt grepp tar han i sin senaste bok *In mare non esistono taxi* (På havet finns ingen taxi), som har fått produktionsstöd av organisationen Läkare utan gränser. Där talar han för fotografiets bevisbärande betydelse i migrantdiskussionen och presenterar fyra välrenommerade fotografer som alla har skildrat migranternas liv på nära håll. De har hört flyktingarnas berättelser och lärt sig förstå vad som kan driva en människa att sätta sitt och sin familjs liv på spel genom att ge sig av i rangliga gumibåtar mot vad man hoppas ska bli en människovärdig tillvaro i Europa.

Fotografen Paolo Pellegrin har varit med länge. Han säger att det nära mötet med människor som drabbats av krig, förföljelse och fattigdom har påverkat honom djupt. Han berömmar andan bland NGO-fartygens besättningar och

>>

volontärer, men nämner också alla civila hjälpsatser han har sett omkring sig, inte minst på de grekiska öarna. Den enskilde hjälpte alltid de behövande där, säger han. "Det är när man möter den andres blick – då händer något, då blir han/hon en individ, då uppstår ett slags utbyte, en mänsklig kontakt – som är motsatsen till rädsla. Står man kvar på avstånd till de drabbade lämnar man fältet fritt för rädslan, allt blir en abstraktion – se bara vad som har hänt i Europa och Italien", suckar han.

Italiens problem är många; ekonomiska, sociala och politiska, och det är lätt för de styrande att lämpa över skulden på det nya, omtalade fenomenet – flyktingarna. Före inrikesministern Matteo Salvini populistiska utsagor ekar fortfarande över migrantdebatten. De väcker både avsky och medhåll. Legas sympatier i EU-valet låg i trakterna av 34 procent, och dess ledare Salvini är mycket synlig. Han tar selfies i alla tänkbara sammanhang och belönas med leenden av olika slag. Och när den folkliga ministern raggar sympati iklädd badbyxor på *spiaggian* hyllas han av sina supportrar. Hans grova utspel mot migranterna är välkända: "de är våldsvärkare, smittobärare, människosmugglare, de ruinerar mottagarlandet, de är rika eftersom de har mobil" et cetera. Saviano tar i boken tillfället i akt att bemöta och avvisa dem i tur och ordning med hjälp av officiell statistik från olika myndigheter.

Vissa fotografier i boken är påfallande vackra, nära nog perfekta rent estetiskt, medan motiven visar människors desperation och utsatthet. Finns det då inte en risk att estetiken tar över och överskuggar berättelsen? undrar Saviano. Eller kan de kombineras? Den spanske fotografen Olmo Calvo svarar med att peka på ett foto han har tagit från NGO-fartyget Open Arms i februari 2018. Kameran skannar av vattenytan, dyningen dämpar vågorna och massiva mörkblå moln mildrar ljuset. Längs med horisonten skymtar en lång rad svarta punkter med röda detaljer; det är människor i en gummibåt som ligger så lågt att den knappt syns ovanför vattenytan. Det röda visar sig vara flytvästar. Här går Calvos estetiska bildspråk hand i hand med ett dramatiskt innehåll. Fotot har blivit en ikon. Balanserat, estetiskt fulländat – och drabbande.

Men Paolo Pellegrin anser ändå att estetiken riskerar att dominera på bekostnad av det fotografiska innehållet. "Man måste anstränga sig för att berätta objektivt och sakligt. Det är ett stort åtagande." Han säger också att han numera känner starkt för förenkligen, den

maximala koncentrationen, inspirerad av bland annat Primo Levis förtätade språkkonst och den japanska kalligrafien. Det svartvita är ibland överlägset, menar han. Tar man bort färgen kan bilden bli mer universell. "Det handlar om att rensa bort, att renodla. Jag dras till den österländska konstens idé, där estetiken är nyckeln som öppnar innehållet."

Paolo Pellegrin tillhör den berömda Magnumgruppen och har vunnit otaliga priser och utmärkelser. Trots detta visar han ingen nämnvärd självsäkerhet: "Varje tanke, varje fråga, varje horisont innehåller en ny fråga, en ny horisont. Jag tvivlar alltid. På mig själv, på min funktion, på min kapacitet, på fotografins möjligheter." Man spårar många års slit och erfarenheter i den sammanfattning han bjuder på: "Fotot är som ett frö som ibland lyckas gro i betraktaren. Det kan kanske inte förändra världen – men det förändrar åtminstone fotografen."

Den spanske fotografen Carlos Spottorno har delvis arbetat på andra fält.

"Framförallt artikulerar boken samhällets vånda inför vår tids stora humanitära utmaning, migranternas framtid."

Tillsammans med journalisten Guillermo Abril tillbringade han fyra år med att färdas norrut genom Europa för att se och dokumentera hur migranterna tar sig fram i olika gränsområden. Idén kom från tidningen El País och resultatet finns i boken *Il Crepo* (Klyftan) publicerad 2018. Det är en blandning av ett seriealbum och en fotobok.

Bland allt han har upplevt längs Europas gränser väljer Spottorno en händelse för ett par år sedan. "Det var den 30 januari, och vi hade kommit till Salla, en finländsk by i norr, nära den ryska gränsen. Plötsligt dyker en gammal skröplig bil upp och ut kliver en afghansk familj och två män från Kamerun. Uppenbarligen flyktingar på väg in i Finland. Istället för den farliga båt färden över Medelhavet hade de valt att ta sig till Turkiet, flugit från Istanbul till Moskva, där skaffat sig en bil och kört till Murmansk, och till slut bytt till sig en rishög för 1 000 euro – som nu hade klarat av den sista biten till Finland. Den som tror att flyktingen ger upp har inte förstått något av hans situation och överlevnadsinstinkt, säger Spottorno.

Il Crepos omslagsbild är tagen ombord på en räddningsbåt i Medelhavet och visar hur en italiensk soldat lyfter upp en liten syrisk flicka från en gummibåt. Spottorno ser bilden som en illust-

ration av en pågående makaber rundgång; "Först skapar de politiska strukturer ojämligheter, obalanser och krig, och sedan blir det samma aktörers sak att rädda livet på människorna som har flytt undan just dessa krig".

Fotografen Giulio Piscitello är 38 år och kommer från Neapel. Hans intresse för flyktingarnas situation började tidigt. Allteftersom han läste på om sin hembygds historia blev han övertygad om att alla napolitanare en gång varit emigranter, och att världen var full av paralleller. Han såg till exempel hur tunisiska ungdomar emigrerade till Italien och att hans napolitanska vänner stack iväg till London. "Ju mer jag satte mig in i flyktingarnas situation och dess orsaker, desto mer engagerad blev jag i de många komplexa frågor som ligger bakom den aktuella migrationen."

Piscitello är en av få fotojournalister som har färdats i en flyktingbåt över Medelhavet. Det skedde tidigt, 2011, under kriget i Libyen, och började med att han besökte flyktinglägret Chou-

cha, en enorm tältstad på gränsen mellan Libyen och Tunisien. Dit hade bortåt en halv miljon människor tagit sin tillflykt, huvudsakligen säsongarbetare från Libyen med ursprunglig hemvist söder om Sahara. I Choucha talade man bara om en sak: att ta sig till Europa. "Jag tänkte också åt det hållet", berättar Piscitello.

Det ena gav det andra, och en vackerdag befann sig fotografen Piscitello ombord på en sliten motorbåt på väg mot Italien. "Vi var 120 personer, bland dem tre kvinnor, och priset var runt 1000 euro per person." Ombord var det trångt, de flesta var sjösjuka, och det fanns ingen toalett så man fick kissa i flaskor. "Maten tog slut nästan genast och efter ett tag stannade motorn, vilket också innebar att pumpsystemet pajade och båten började fyllas med vatten." Piscitello lyckades till slut ringa 112 och kalla på hjälp från den italienska sjöräddningen och sjöpolisen.

År 2014 fick Piscitello chansen att för *Vanity Fairs* räkning göra en resa in i Sahara för att försöka dokumentera migranternas färder genom öknen. Projektet lät sig genomföras med hjälp av libysk militär som tog honom med på sin patrullering längs gränsen mot Sudan. Piscitello är märkbart berörd av det han upplevde där. Han berättar hur han stötte på ett skrangligt ekipage med uttor-

Olmo Calvo: estetik och innehåll går hand i hand.

kade människor, desperata unga män och många små barn som led svårt i hetan. När de kom fram i Libyen blev de överförda till ett gammalt murat fängelse utan tak, en gång byggt av italienska staten. Piscitello mötte där en man från Röda korset som konstaterade att människorna i fängelset levde men att han inte såg någon möjlighet att hjälpa dem. I bästa fall skulle någon smugglare kunna dyka upp och förhandla om en resa över Medelhavet, hette det. Piscitello är pessimistisk när det gäller ett framtida europeiskt agerande för att förbättra situationen. "I Europa talar man ideligen om att anlägga en 'hotspot' i Libyen, men i verkligheten är det människosmugglarna och militären som bestämmer vad som ska hända där."

Den skrivande ensamvargen ger alltså ut en bok som hyllar fotografiet. Saviano sätter både fotografiernas bilder och deras insikter i centrum, och skriver att han ser fotografiet som ett nödvändigt

bevismaterial, inte minst till gagn för den diskussion han själv har fört under lång tid, den om migranternas öde i det italienska samhällsklimatet. Detta låter sig sägas, även i en tid då bildbevis inte längre är samma garanterade hårdvaluta som förr. Idag kan tekniken falsifiera bilden, lika mycket som ordet kan förvränga sanningen.

Roberto Saviano inleder boken med skarpa kommentarer till Italiens sätt att hantera migrantsituationen. "Flyktingarna erbjuder en godbit åt de missnöjda", skriver han. "Istället för att erbjuda lösningar på problemen kastar politikerna skulden på flyktingarna med ett allt hätskare ordval." Det intensitet som Roberto Saviano uppvisar är rätt unik. Han är konsekvent, flitig och vältalig. I ett tidigare sammanhang skrev han att han tvivlade på sin makt och betydelse och att han inte trodde att hans arbeten skulle göra någon skillnad. Det lät deprimerat, pressat. Idag borde det kännas annorlun-

da; det råder inte någon tvekan om hans betydelse som samhällskritiker, främst beroende på hans noggrannhet som researcher. Det är svårt att angripa hans faktapåståenden. Istället blir angreppen personliga och politiska. År 2011 tilldelades han Palmepriset.

In mare non esistono taxi är den skrivande journalistens hyllning till den fotografiska bilden. Men framförallt artikulerar boken samhällets vånda inför vår tids stora humanitära utmaning, migranternas framtid. ✱

Annagreta Dyring

**IN MARE NON
ESISTONO TAXI**
ROBERTO SAVIANO
Contrasto 2019

Utflykter från fiktionen

JAG HAR FÅTT en ny läsvana. Jag brukar sleva i mig min lunch nersjunken i soffan, och medan jag väntar på att maten ska ljumna far min blick över bokryggarna i hyllan. Gamla bekanta och dåliga samveten om vartannat. Jag får en impuls och tar ut någonting, slår upp en sida och äter och bläddrar.

Lunchen är avverkad på en kvart. Det räcker för att avgöra om jag vill fortsätta läsa, eller om jag ska tacka för sällskapet och pula in boken i hyllan igen när jag går ut med disken i köket.

Det är en läsning helt befriad från plikter och tvång. Vissa gamla favoriter läppjar jag på under den där kvarten och konstaterar att de stått sig. Andra har åldrats illa. Det är omtumlande att upptäcka hur läsoplevelser kan skifta över tid, och hur korta tidsrymder det handlar om; hur en bok som känts sövande tråkig i januari kan framstå som en hypnotisk bladvändare i juni. Det är som om det finns ett givet koncipieringsögonblick mellan texten och läsaren.

UNDER EN LUNCHLÄSNING drar jag ut Stig Dagermans *Tysk höst* ur hyllan, den legendariska reportagesamlingen från hans resa genom det sönderbombade Tyskland under hösten 1946. Jag har läst de flesta av hans böcker, men *Tysk höst* har aldrig tillhört favoriterna. Men jag har haft en molande känsla av att jag hade "fel" och borde ge den en ny chans.

Det var ett djärvt projekt. Tyskland hade störat Europa i fördärvet. Koncentrationslägrens ohyggligheter hade kablat ut över världen. Att då luffa omkring i ruinerna och rapportera om tyskarnas misär, tuberkulos och prostitution var en påaktig stämningsförstörare i segeryran.

Mycket känns unket. Ändlösa resonemang om bortglömda valkampanjer. Flagellerande reflektioner om den varma maten som väntar på hotellet. Men Dagerman har blicken för de där detaljerna som både är plågsamma och egenomligt poetiska. På en perrong i Essen gör han sällskap med personal från Röda korset som ska dela ut torrmjölk till barnen. Inne i en tågagn sitter en chockskadad, rullstolsbunden flicka, och "uniformen som skymtar förbi måste väcka något plågsamt minne i henne, för med ens skriker hon till, ett ohyggligt gällt skrik, som plötsligt spricker, och flickan börjar gnälla som en hund. [...] Någon lyfter ner den hysteriska flickans rullstol och börjar snurra den runt på perrongen. Runt, runt i regnet och leran."

Han är förstas medveten om att han sitter på en saftig story. Att han bevittnar saker som kommer att få *Expressens* blåögda, renskrubbade läsare att sätta kvällskaffet i halsen. Så hur förstämnd han än är som privatperson gissar jag

att han i sin yrkesroll är ganska nöjd. Vilket i sin tur – återigen en gissning – ger upphov till svåra skuld känslor.

Efter hand börjar jag få associationer till en viss sorts unga män jag har mött genom åren, under resor till konflikthårdar som Nicaragua, Balkan, Israel. De är tillresta från världens alla hörn, har diffusa yrkesidentiteter och seniga underarmar och påträffas ofta i hängmattor på vandrarhem, där de lägger ut texten om konfliktens komplikationer och kontrahen-

ter. Och det finns en lystenhet hos de här killarna som vittnar om att de livnär sig på lidande; att det ger dem en plattform att pösa på. För att inte tala om alla ragningsmöjligheter.

Associationen är förstas

orättvis. Men den snuddar vid det eviga dilemma om hur man förhåller sig till ett lidande man möter som tillfällig besökare, och kan lämna när man vill.

Som skönlitterär författare kan man fantisera fram ohyggligheter som drabbar påhittade gestalter, jag har själv gjort det många gånger och mest känt den kyliga tillfredsställelsen hos den gode hantverkaren: där fick jag verkligen till det.

Men att skriva om riktiga människor och riktiga lidanden är en annan sak.

I FÖRORDET TILL Stig Dagermans *Bränt barn* knyter P O Enquist an till *Tysk höst*, som sägs ha inneburit en brytpunkt i Dagermans korta författarskap: "Den teoretiska fyrtiotalångesten prövades mot verklighet. [...] Han såg ett tillstånd av apati, förtvivlan och skuld, inte som uttryck för intellektuella överväganden utan – ja, som bara var verklighet. En tjugotreårig ung författare lyftes från den svenska fyrtiotalismens frågeställningar kring existentiell ångest, skuld och ansvar till en verklighet där människor svalt och dog i ruinerna, och knappast orkade ställa sig ångestfyllda frågor om livets mening. Eller om skulden."

Och jag erinrar mig egna utflykter från fiktionen – reportage, biografier – där jag alldeles för sent insett att det fanns en anledning till att jag en gång sökte mig till hittepåandet: att det fanns något i verkligheten som jag inte bemästrade, och därför behövde göra om den, lägga den under mig, sätta betsel och grimma på den. Men när den skönlitterära författaren ålägger sig att skriva om riktiga människor, med riktiga namn och ansikten upptäcker han att rollerna kastats om. Att verkligheten nu satt betsel och grimma på honom, och att han inte kan ta sig loss.

NY LUNCH IMORGON. Moa Martinson eller Ed McBain? Allt kan hända.

Bengt Ohlsson

Förstå vad som händer. Innan det händer.

**Upptäck
Fokus!
5 nr
+ boken *Sommaren, syster*
249:-** + porto 39:-

Din premie *Sommaren, syster*. Två syskon i Sverige. En underskön sommar. Men något är fel. Vägarna är avspärrade och beväpnade miliser kontrollerar landet. Anna tvingas fly till fots med sin lillebror Erik. Hon är handlingskraftig och säker, han tafatt och vilsen.

Jerker Virdborg har skrivit en gastkrämmande roman om syskonkärlek i en utsatt tid, ett helt nytt kapitel i hans författarskap. (Värde 199:-)

Stad mot land. Folk mot elit. Liberalism mot konservatism.

Världen polariseras i motsatspar. Det föder rädsla och ilska, i stället för nyfikenhet och lyhördhet, inte minst bland journalister. Det gör det i sin tur ännu svårare att förstå och känna igen sig i den värld som beskrivs. I den myllan växer konspirationsteorier, extremism och en misstro mot fakta.

Fokus tassar inte kring de brännande ämnena. Vi tror på fakta, även om de är oönskade. Vi tror att människor med olika åsikter och olika bakgrund kan ha utbyte av varandra. Vi tror att måttfullhet, i kombination med nyfikenhet och klarspråk, fortfarande är det bästa sättet att lära känna världen. Vi utmanar gärna våra läsare, men vi uppfostrar dem inte. Vi är oberoende och självständiga: politiskt, men också i förhållande till vår egen bransch. Vi finns i samtiden, utan att vara samtidens fångar. Och vi gillar god stilistik.

Johan Hakelius, politisk chefredaktör

☐

Ja tack! Jag vill beställa 5 nummer av Fokus + bok för 249 kronor (lösnummerpris 345 kronor)

Du kan även beställa via webben: **fokus.prenservice.se** och fyll i kampanjkod **AXESS5** för 5 nummer + bok, 249 kronor.

SKICKA TIDNINGEN TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

JAG SOM GER BORT PRENUMERATIONEN HETER/
SKICKA INBETALNINGSKORTET TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

FPG Media AB – Prenumeration

SVARSPOST

204 720 55

110 27 Stockholm

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 3/11 2019 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy.
Prenumerationsservice tel: 08-522 183 15, www.fokus.se

ROLEX

THE CELLINI MOONPHASE

Featuring one of the most classic complications in watchmaking, the Cellini Moonphase, with its patented moonphase module, will continue to be astronomically accurate for the next 122 years. This is a story of perpetual excellence, the story of Rolex.

#Perpetual

CELLINI MOONPHASE

KRONS
STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —
NYMANS UR
WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM